

Збірник наукових праць студентів та молодих учених

JUVENIA STUDIA

Випуск 14

2024

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН
імені О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО

Co-funded by the
European Union

JUVENIA STUDIA

Збірник наукових праць студентів та молодих учених

Випуск 14

Чернігів
ФОП Лозовий В. М.
2024

УДК 930(41/99)+37
ББК Ч48+3(0)+Т5+Х
Ю 14

Редакційна колегія: Кеда М.К. (головний редактор), Стрілюк О.Б. (заступник головного редактора), Коваленко О.О., Токарев С.А., Шара Л.М.

Відповідальний за випуск – кандидат історичних наук, професор Коваленко О.Б.

Ю 14 **Juvenia studia:** Збірник наукових праць студентів та молодих учених. Випуск 14 / Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського: НУЧК. Чернігів: ФОП Лозовий В.М, 2024. 124 с.

ISBN 978-617-7423-69-9

Матеріали збірника наукових праць молодих учених висвітлюють широке коло проблем вітчизняної та всесвітньої історії, педагогіки та краєзнавства. Для здобувачів освіти різних рівнів, учителів, викладачів та всіх, хто цікавиться проблемами гуманітаристики.

Випуск підготований у рамках проєкту програми ЄС Erasmus+ напряму Jean Monnet «Вивчення Європи: освітній вимір» № 101085480–SEED–ERASMUS–JMO–2022–HEI–TCH–RSCH.

This publication is funded with support of the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or the National University “Chernihiv Colehium”. Neither the European Union nor the University can be held responsible for them.

Друкується за рішенням Вченої ради Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського (протокол № 10 від 31.05.2024 р.)

Адреса редакційної колегії: 14000, м. Чернігів, проспект Миру, 13. Тел. (0462)777-391

УДК 930(41/99)+37
ББК Ч48+3(0)+Т5+Х

ISBN 978-617-7423-69-9

© Автори, 2024
© Національний університет «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2024

1. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ

Дарина Муравейник

ДІЯЛЬНІСТЬ АРІСТІДА БРІАНА ПО ОБ'ЄДНАННЮ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

У статті висвітлено діяльність видатного французького політика Арістіда Бріана по об'єднанню європейських держав. Звернено увагу на чинники, що вплинули на формування його ідей європейської єдності. Розглянуто основні кроки політика, спрямована на забезпечення миру на європейському континенті загалом та у Франції зокрема.

Ключові слова: Арістід Бріан, європейська єдність, Європа, європейська інтеграція.

На сьогоднішній час ідея європейської єдності привертає до себе дедалі більшу увагу наукової спільноти, що зумовлене, зокрема, і наполегливим євроінтеграційним поступом України. Питання про єднання країн Європи постало особливо гостро на початку ХХ століття, коли після Першої світової війни відбувалися значні зміни на геополітичній арені. В цьому руслі почала працювати ціла низка політичних та громадських діячів Європи, які хотіли спрямувати свою діяльність у бік актуальної на той час проблеми – урегулювання протиріч між державами та досягнення колективної безпеки європейських країн. Одним з таких діячів був Арістід Бріан (1862 – 1932).

Арістід Бріан – французький політик, соціаліст, видатна постать Франції та Європи в цілому. Один із діячів Третьої республіки, одинадцять разів займав посаду прем'єр-міністра Франції, був міністром закордонних справ, міністром внутрішніх справ, міністром армії та міністром юстиції. Лауреат Нобелівської премії – він був автором меморандуму, в якому запропонував практичні кроки до об'єднання Європи шляхом утворення Федерального союзу. Його справедливо називали одним з «батьків європейської інтеграції» [2; 5, с. 24; 8, с. 20]. А. Бріан – один з ініціаторів пакту, який був першим практично загальним міжнародним договором, що містив міжнародно-правові норми, спрямовані проти агресивних воєн. Саме тому пакт названий на його честь, а також на ім'я ще одного ініціатора – «Пакт Бріана-Келлога».

Погляди А. Бріана були сформовані в атмосфері 1920-х, в той час на тему європейської єдності говорили дуже багато, в тому числі в середовищі французьких політиків, серед яких можна виділити Е. Ерріо, П. Бонкур, Л. Барту, Л. Лушер. В тому числі він був великим шанувальником ідей Ш. Сен-П'єра, Ф. Вольтера, Ж.-Ж. Руссо [4, с. 308].

Свого часу А. Бріан разом з А. Ейнштейном, Т. Манном, З. Фройдом, К. Аденауером входив до складу членів і керівників Пан'європейського союзу (1922), який був створений з метою інтеграції європейських народів у політичному та економічному напрямках на рівноправних засадах демократії та християнських цінностей [5, с. 24].

Проте, на думку А. Корочанської, найбільший вплив на ініціативу європейського єднання на діляччя справив панєвропейський проєкт Р. Куденхове-Калергі «Європейський маніфест» 1924 р., який

висвітлював ідею об'єднання європейських країн в єдину інтернаціональну групу, так звану Пан-Європу [4, с. 308]. Тому ідея створення об'єднання європейських держав, яка отримала назву «Ініціатива Бріана», стала логічним кроком його політики, що була спрямована на пошук шляхів задля досягнення гарантованої безпеки та миру для Франції та Європи [6, с. 19]. Так в 1927 році А. Бріан став президентом Пан'європейського Союзу, а в 1928 році він виступив перед Національними зборами Франції. На цих зборах він заявив про мету своєї зовнішньої політики, яка полягала в ліквідації будь-якої можливості війни в Європі [6, с. 20].

Після Першої світової війни особливої важливості набула Ліга Націй, діяльність якої також невідривно пов'язана з постаттю Арістіда Бріана. Саме ця організація стала відправною точкою для реалізації проекту європейської єдності як системи колективної безпеки, а сам Бріан використовував організацію для поширення своїх ідей [6, с. 18-19]. В якості міністра закордонних справ Франції А. Бріан виступив з натхненною промовою восени 1929 р. на Асамблеї Ліги Націй у Женеві із закликом утворити європейську федерацію [7, с. 5].

У своїй промові він заявив: «Між народами, які географічно згруповані разом, як народи Європи, має існувати свого роду федеральний зв'язок... Очевидно, що асоціація діятиме головним чином в економічній сфері... Однак, я певен, що і з точки зору політичної і соціальної федеральний союз, який не буде посягати на суверенітет жодної нації, міг би бути корисним» [4, с. 309]. Враховуючи загрозу кризи, він вважав, що необхідно починати з економічних відносин, але політичні відносини можуть бути встановлені за умови, якщо вони не зачіпатимуть суверенітету жодної з держав. Як вважають дослідники, ця думка Арістіда Бріана була пов'язана з тим, що на той момент він не мав жодного конкретно сформованого економічного плану [7, с. 6].

Ще однією видатною пропозицією, яку Бріан запропонував світові, стала його детальна концепція Європейського Союзу. Цю концепцію європейського єднання А. Бріан висунув 17 травня 1930 р. у меморандумі для 26 країн під назвою «Меморандум про організацію Європейського федеративного союзу». Тоді він від імені уряду вперше запропонував європейським народам єднатись заради їх кращого майбутнього [6, с. 18; 9].

В «Меморандумі Бріана» було висвітлено багато важливих положень, спрямованих на реалізацію його ідей європейської єдності. Зокрема, він базувався на ідеї створення «урядів солідарності на базі міжнародних угод» [3, с. 115; 8, с. 20]. Проект також передбачав надання пріоритету військовому та політичному союзу перед економічним, використанні гнучкої федерації, що гарантувала недоторканність національного суверенітету кожної держави. Водночас така організація забезпечувала би переваги колективної солідарності. Значна увага в ній мала бути приділена установам «духовної спільності» між народами, особливо з огляду на культурні та духовні традиції європейців [1; 3, с. 115].

Однією з ключових складових проекту А. Бріана стало формування економічної асоціації європейських країн як основи для політичного та оборонного співробітництва. В рамках цієї економічної асоціації передбачалося створення спільного ринку, раціональній організації виробництва, а також вільного руху товарів, капіталів і людей у межах об'єднаної Європи [1, с. 12-13; 3, с. 115; 5, с. 24]. У результаті було запропоновано утворити Європейську конференцію, Європейський комітет, а також відповідні адміністративні органи [1, с. 13; 5, с. 24]. У вересні 1930 року, під час чергової сесії Асамблеї Ліги Націй, А. Бріан представив до обговорення свою «Білу книгу» разом з меморандумом, відповідями держав і доповіддю [6, с. 21].

Так А. Бріан став ініціатором першої оригінальної концепції Європейського Союзу. На початку ініціатива Бріана мала багато відгуків, у більшості позитивних та підтримку від різних діячів того часу, прихильників єдності. Проте тільки уряди Чехословаччини, Югославії й Болгарії сприйняли проєкт А. Бріана в повному обсязі, а інші уряди висловили критичні зауваження [6, с. 21–22].

У вересні 1930 року під час конференції міністрів закордонних справ країн-членів Ліги Націй у Женеві визнано, що об'єднання країн Європи є критично важливим для збереження миру на континенті. Однак, питання про реалізацію проєкту було відкладено до наступної сесії Асамблеї Ліги Націй. Сама Асамблея вирішила продовжити обговорення в рамках спеціально утвореної «Комісії по вивченню європейського питання». Діалоги в межах цієї комісії тривали довго. На жаль, обговорення цього проєкту було остаточно припинено після раптової смерті Бріана у 1932 році [4, с. 312].

Отже, у період напружених міжнародних відносин на початку 1930-х років план А. Бріана включав і спільну оборонну політику для забезпечення суверенітету, базуючись на принципі колективної безпеки. Як експерт з міжнародних відносин та дипломатії, А. Бріан добре розумів усі загрози та виклики, що стояли перед Європою на той момент, тож своїм проєктом він прагнув позбутися цих загроз. Хоч проєкт Арістіда Бріана не був реалізований, проте його ідеї мали значний вплив на подальший розвиток європейської інтеграції у другій половині ХХ століття. Він назавжди залишиться в історії одним з «батьків об'єднаної Європи».

Джерела та література:

1. Aristide Briand. Memorandum on the Organisation of a system of European Federal Union. Geneva. 1930. С. 7–14. URL: <https://www.europarl.europa.eu/100books/file/EN-N-B-0014-Memorandum.pdf> (дата звернення: 08.12.2023).
2. Бріан. *Універсальний словник-енциклопедія*. 4-те вид. Київ : Тека, 2006. 1432 с.
3. Ващенко А. В., Гаврилов В. М., Дятлов В. О. Казимір В. А., Кеда М. К., Коваленко О. О., Соломенна Т. В. Концепт «Європа» : навч. посіб. Чернігів : Десна Поліграф, 2018. 296 с.
4. Корочанська А. О. «Ініціатива Бріана» на рубежі 1920–1930-х рр. як етап у формуванні наднаціональної свідомості в Європі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 40. С. 307–313.
5. Кузь О. М., Потоцька Ю. І., Застава І. В. Теорія та історія європейської інтеграції : навч. посіб. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 182 с.
6. Скрипник О. М. Історія європейської інтеграції : навч. посіб. Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. 370 с.
7. Скрипник О. М. Розвиток ідей європейської єдності у 20–30-х рр. ХХ ст. *Емінак: наук. щоквартальник*. 2017. № 1 (17). Т. 2. С. 28–33.
8. Словник-довідник Європейського Союзу / за ред. Ю. Марченко. Київ : К.І.С., 2001. 152 с.
9. Aristide Briand – Facts. The Nobel Prize. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1926/briand/facts/> (дата звернення: 06.12.2023).
10. Nelsson R. Aristide Briand's plan for a United States of Europe - archive 1929. The Guardian. 5 September 2019. URL: <https://www.theguardian.com/theguardian/from-the-archive-blog/2019/sep/05/aristide-briands-plan-for-united-states-of-europe-september-9> (дата звернення: 06.12.2023).

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОСТУП УКРАЇНИ У ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

У статті розглядається питання процесу набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Представлені події всіх етапів, що відповідають процедурі вступу, а також аналізуються реформи та кроки України від подачі нею заявки наприкінці квітня 2022 р. до початку 2024 р.

Ключові слова: євроінтеграція, країна-кандидат, Європейський Союз, Україна.

24 лютого 2022 р. Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну. Європейський Союз категорично засудив агресію і оголосив про надання підтримки українському народові. З цього періоду партнерство України та ЄС вийшло на інший рівень. Вже 28 лютого 2022 р. Володимир Зеленський підписав заяву на членство України в ЄС: «Ми вибороли право бути з усіма в Європі на рівних. Заявка вже доставлена у Брюссель. Офіційно зареєстрована. Час настав» [3]. З одного боку, війна, розпочата Росією, показала готовність українців захищати незалежність своєї країни, європейські цінності, об'єднала українців як націю, народ перед спільною загрозою. А з іншого – активізувала важливі процеси євроінтеграції, змусила усвідомити цінність та необхідність реформування країни. Свобода, яку виборює український народ, дається колосальними людськими й фінансово-економічними втратами.

Кінець лютого і протягом усього березня 2022 р. відбувався перший кривавий етап російсько-української війни. План блискавичного захоплення України провалився. Українські військові робили все можливе, щоб стримати ворога та звільнити території. Вже на початку квітня 2022 р. наші захисники відкинули росіян з Київщини, Житомирщини, Чернігівщини, Сумщини й до України стали приїжджати перші європейські лідери.

Так, 8 квітня 2022 р. відбувся візит Президентки Єврокомісії Урсули фон дер Ляєн. Вона передала Президенту України Володимирі Зеленському першу частину опитувальника для отримання статусу кандидата в ЄС. Це документ, який є необхідним етапом для оцінки спроможності держави виконувати зобов'язання щодо членства в ЄС, містить дві частини. Перша – стосується відповідності економічним і політичним критеріям членства, друга – охоплює оцінку адаптації українського законодавства до законодавчих норм ЄС. 13 квітня 2022 р. була передана друга частина опитувальника. Українська сторона активізувала діяльність щодо швидкого виконання поточних зобов'язань. Зауважимо, що Молдова і Грузія також подали аналогічні заявки на членство в ЄС.

Ще одним важливим візитером серед європейських лідерів став голова Європейської Ради Шарль Мішель. Перебуваючи в Києві 20 квітня 2022 р., він запевнив у беззаперечній підтримці України: «Дорога до Європейського Союзу – це дорога у ваше майбутнє. І кожного дня ви демонструєте, що цілком віддані демократичним принципам і свободам. Ви б'єтеся не просто за майбутнє дітей, а за фундаментальні, основоположні цінності Європи» [5].

Глави європейських інституцій, лідери країн-членів ЄС, громадяни європейських держав були вражені мужністю, стійкістю та незламністю українського народу й ЗСУ, які протистояли неспівставній силі ворога. Тому підтримка української заявки на декларативному рівні відбулася миттєво.

Більшість країн ЄС висловили готовність сприяти вступу України до ЄС. Литва, Латвія, Естонія, Чехія, Румунія, Угорщина виступили за прискорену інтеграцію нашої держави до ЄС. Проте, просування ідеї оформлення кандидатства України не було безхмарним. Деякі європейські лідери не приховували скепсис, висловлювали занепокоєння обставинами схвалення української заявки на вступ, сподівалися на дипломатичний контакт із російською стороною. Противниками швидкого кандидатства України стали Швеція та Данія, які критикували Київ за недостатньо рішучу антикорупційну політику. Греція і Кіпр також були проти прискореного вступу України до ЄС через давні проросійські зв'язки. Мали запитання до України Франція та Німеччина. Нашим дипломатам довелося докласти чимало зусиль, аби переконати, що українська держава гідна і має право отримати статус кандидата на вступ до ЄС.

8 червня 2022 р. Європарламент ухвалив Резолюцію, яка рекомендувала надати Україні статус кандидата у члени ЄС. Уже 17 червня 2022 р. Урсула фон дер Ляен повідомила, що Єврокомісія рекомендує надати Україні статус кандидата у члени ЄС, але українська сторона має виконати сім рекомендацій. Йшлося про сім важливих реформ, які стосуються: реформи Конституційного суду, продовження судової реформи Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів, антикорупційної політики САП та НАБУ, боротьби з відмиванням коштів, запровадження антиолігархічного закону, законодавства про медіа, зміни законодавства про нацменшини [8].

Офіційним заходом для рішення ЄС щодо заявки України став саміт ЄС у Брюсселі 23 червня 2022 р. Європейська Рада затвердила рішення про надання Україні та Молдові кандидатства на вступ до ЄС [7]. Для того, щоб стати членом ЄС, Україні необхідно докласти великих зусиль і провести реформи, європейські інститути суворо стежитимуть за належним виконанням умов, незважаючи на складнощі воєнного стану. Вище керівництво України, пообіцяло виконати усі взяті зобов'язання і вже наприкінці 2023 р. отримати офіційний статус кандидата для відкриття переговорів з ЄС про вступ.

30 серпня 2022 р. Україна долучилася до Конвенції про процедуру спільного транзиту та до Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами. Приєднання до цих Конвенцій означає спрощену процедуру переміщення товарів через міжнародні кордони [2]. 1 жовтня 2022 р. ці закони набули чинності.

Через ведення активних бойових дій черговий саміт Україна – ЄС 2022 р. з безпекових міркувань було перенесено на початок 2023 р. 24-й саміт Україна – ЄС пройшов у Києві 3-4 лютого 2023 р. за умов підвищених гарантій безпеки. До України приїхали лідери ЄС, зокрема, Президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляен, голова Євроради Шарль Мішель. До складу делегації увійшли п'ятнадцять єврокомісарів, які разом з українськими урядовцями обговорили напрями співпраці між Україною та ЄС, повоєнну відбудову, європейське майбутнє країни.

Також відбулися міждержавні консультації між Єврокомісією та Україною щодо майбутнього членства в ЄС. Єврокомісія оприлюднила звіт на 67 сторінок, який стосувався наближення законодавства України до права ЄС. Для членства України в ЄС маємо адаптувати своє законодавство до правових норм ЄС. Це є обов'язковим кроком і змушує країну дотримуватися регламентів, директив, актів, рішень ЄС [1]. 2 лютого 2023 р. Україна підписала угоду «Єдиний ринок» з ЄС. Програма «Єдиний ринок» ЄС містить фінансову підтримку ЄС на суму 4,2 млрд. євро протягом семи років. Вона має покращити доступність до ринків, створити сприятливе середовище для розвитку бізнесу, забезпечити конкурентоспроможність і стійкість компаній, незважаючи на складні умови воєнного стану.

Єврокомісія повідомила, що навесні буде надано письмову оцінку прогресу України у виконанні кандидатських критеріїв, хоча це планувалося зробити восени. Таким чином, переговори про вступ України до ЄС могли відтермінуватися до 2024 р. Після закінчення саміту на сайті Президента України опублікували спільну заяву за підсумками заходу. ЄС привітав реформаторські зусилля України й підтримав у подальшому їх запровадженні. Також ЄС позитивно оцінив приєднання України до програм ЄС «Митниця», «Фіскаліс», «Горизонт Європа», «Євратом», «Цифрова Європа» та програми ЄС «Єдиний ринок», а також її участь в Органі європейських регуляторів електронних комунікацій. ЄС повністю солідарний з українцями у боротьбі за свободу, державний суверенітет і територіальну цілісність держави. Ніколи не будуть визнані анексовані Росією частини Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей та Крим.

9 лютого 2023 р. Президент України Володимир Зеленський відвідав Брюссель у рамках участі у саміті ЄС. Там він зустрівся з лідерами європейських країн і керівництвом Європейського Союзу. Володимир Зеленський виступив у Європарламенті перед євродепутатами, де подякував за надану допомогу. У своєму виступі він підкреслив, що безпека європейського світу немислима без України. Членство в ЄС є однією з головних цілей України, особливо в умовах війни. Без України неможливо уявити Європу. Допомога від ЄС в енергетичній галузі дала змогу Україні витримати атаки росіян протягом зими, вдалося стабілізувати подачу енергії для критичної інфраструктури, у тому числі, лікарень, шкіл, транспорту тощо.

6 листопада 2023 р. Урсула фон дер Ляен виступила у Верховній Раді України, а потім зустрілася з Президентом України Володимиром Зеленським. Президентка ЄС відзначила успіхи України на шляху реформування і виконання семи рекомендацій ЄС. Україна досягла значного прогресу щодо вступу у ЄС. У надскладних умовах українська держава реформує систему правосуддя, обмежила тиск олігархів, розпочала вирішувати проблему відмивання грошей. Приділено увагу модернізації економіки. ЄС надав Україні 83 млрд. євро на відновлення сфери економіки. Україна за сприяння партнерів розблокувала порти у Чорному морі, які доставляють зерно у найнеобхідніші точки світу. ЄС допомагає відновити залізничні, автомобільні та прикордонні переходи. Санкції дають свій ефект. Необхідно ввести санкції на треті країни, через які РФ обходить обмеження. Висловлена пропозиція, що заблоковані активи РФ в країнах ЄС повинні передаватися на відновлення України. Але слід ретельно підготувати механізм для легального спрямування заморожених коштів.

Висновок Єврокомісії стосовно заявки України є важливим у подальшому процесі вступу до ЄС. 8 листопада 2023 р. були опубліковані основні рішення Доповіді 2023 р. щодо України. Відзначена робота українського парламенту, який у складний час продовжує функціонувати та виконувати свої безпосередні обов'язки. Реформування держуправління також продовжується. Цифровізація надання послуг в Україні на досить високому рівні. Судова система має низку проблем, але прислуховується до порад ЄС. У серпні 2023 р. Україною ухвалено закон, який має забезпечити прозорий попередній відбір суддів Конституційного Суду відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії Ради Європи. Запущено процес імплементації, за яким утворено Консультативну групу експертів та оголошено конкурси до Конституційного Суду. Законодавство про відбір суддів не ідеальне й потребує коректив, а для відбору прокурорів керівного рівня слід запровадити більш прозору процедуру. Зміни торкнулися і цифровізації судової системи для більшої прозорості та ефективності правосуддя України. Великою проблемою для української держави є боротьба з корупцією. Було досягнуто значного прогресу, прийнято законодавчі, стратегічні та інституційні нововведення, поміж

яких Національна антикорупційна стратегія. Призначено нових керівників САП та НАБУ у 2022 і 2023 рр. відповідно [6].

До початку повномасштабного вторгнення в Україні працювало е-декларування, у зв'язку з воєнним станом його призупинили на певний термін. Потому відновили, зробили відкритим для громадськості. Створення функціональної ринкової економіки є важливим етапом на шляху до перемовин щодо вступу в ЄС. Попри війну, Україна має достатній рівень функціонування економіки. Банківський сектор є цілком дієвим і стабільним, із достатнім рівнем ліквідності, проте стан фінансів погіршився. Зріс внутрішній борг держави. Продовжується відтік людей за кордон, що впливає на ринок праці в середині країни. Заразом міжнародна підтримка України була на високому рівні, що забезпечило розвиток і конкурентоспроможність економічної системи у цілому.

8 листопада 2023 р. Єврокомісія схвалила початок переговорів на вступ до ЄС для України та Молдови. Україна і Молдова виконали понад 90 відсотків вимог. Позитивний висновок ЄК щодо заявки України на вступ до ЄС – це передостанній крок для можливості відкрити переговори й отримати статус країни-кандидата.

14-15 грудня 2023 р. у Брюсселі відбулося засідання Європейської Ради, на якому ухвалили деленосне рішення про початок процесу вступу України та Молдови до ЄС. До останнього тривали дебати про початок переговорів для України. Двадцять шість країн ЄС ухвалили рішення одноголосно. Блокував рішення прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан, який має проросійську позицію. Під час голосування він залишив залу, але його утримання від голосування не вплинуло на консенсусне рішення Європейської Ради. Віктор Орбан від початку повномасштабного вторгнення демонструє свою позицію стосовно України. Це можна побачити з його рішень, заяв; чинний прем'єр-міністр Угорщини блокує постанови про надання допомоги Україні.

2024 р. Україна сподівається отримати згоду на відкриття переговорів з ЄС. Для цього треба ухвалене рішення ЄС і створення двох переговорних груп – української та європейської, розпочати складну роботу укладання документу для вступу України. У середині 2024 р. відбудуться вибори до Європарламенту. Ця важлива політична подія проходить раз на п'ять років, тому фокус уваги ЄС знаходиться на виборчому процесі. Українська дипломатія докладє додаткових зусиль, аби відкрити переговори до кінця червня. Посол ЄС в Україні Катерина Матернова переконана, що цілком реалістичною датою набуття повноправного членства України в ЄС 2030 р. [4]. Вступ до ЄС бажана й довгоочікувана мета українського народу, яка потребуватиме зусиль кожного члена суспільства, упровадження складних реформ і трансформацій в усі сфери життя. Повноправне членство України в ЄС має підтвердити її цивілізаційний вибір – приєднання до єдиної європейської родини демократичних, вільних, заможних країн.

Джерела та література:

1. Communication from the Commission on Operational guidelines for the implementation of Council implementing Decision 2022/382 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection 2022/C 126 I/01. *An official website of the European Union*. 21.03.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022XC0321%2803%29&qid=1647940863274> (дата звернення: 24.01.2024).

2. Закон України «Конвенція про процедуру спільного транзиту». *Верховна Рада України*. 01.10.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text (дата звернення: 27.01.2024).

3. Зло, озброєне ракетами, бомбами й артилерією, треба зупинити негайно. *Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського*. 28.02.2022. URL: ресурсу: <https://www.president.gov.ua/videos/zlo-ozbroylene-raketami-bombami-j-artileriyeyu-treba-zupiniti-2061> (дата звернення: 16.03.2024).

4. Історичний момент: Україна отримала статус кандидата в ЄС. *BBC News Україна*. 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61889833> (дата звернення: 16.03.2024).

5. Ми маємо гарантувати безпеку Європи. *Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського*. 09.02.2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mi-mayemo-garantuvati-bezpeku-uevgori-zvernennya-prezidenta-80885> (дата звернення: 12.04.2024).

6. Основні висновки Доповіді 2023 р. щодо України. *Представництво Європейського Союзу в Україні*. 08.11.2023. URL: <http://surl.li/nuocl> (дата звернення: 12.04.2024).

7. Реалістичні часові рамки: посол ЄС оцінила можливість вступу України до 2030 р. *Факти. 17 березня 2024*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240317-realistychni-chasovi-ramky-posol-yes-oczynyla-mozhlyvistvstupu-ukrayiny-do-2030-roku/> (дата звернення: 15.04.2024).

8. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. *Представництво Європейського Союзу в Україні*. 17.06.2022. URL: <https://cutt.ly/e4zTTyW> (дата звернення: 16.04.2024).

Тетяна Зубок

ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕНИ ЗЕЛЕНСЬКОЇ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ: ДОПОМОГА ЄВРОПИ

Країни ЄС висловили Україні свою одностайну та безумовну підтримку після нападу РФ. Співпраця з європейськими державами щодо прийняття українських біженців, надання допомоги військовим та дітям – основні теми діяльності Олени Зеленської з європейськими партнерами.

Ключові слова: Олена Зеленська, Європейський Союз, українські біженці.

Повномасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 р. стало викликом для України, Європи, світу. Об'єднавши всі зусилля, українці повстали на захист своєї землі, держави, майбутнього. Президент України Володимир Зеленський очолив оборону України, категорично відхиливши пропозицію залишити країну. Рішучість української влади, відвага та мужність військових та добровольців дозволили Україні утримати оборону. Це стало можливим і завдяки допомогі держав, які засудили агресію, запровадили санкції, відкрили свої кордони для українських біженців від війни з України.

Дружина президента Олена Зеленська взяла свою частку відповідальності за ситуацію в країні. З'явившись в публічному просторі наприкінці квітня 2022 р., перша леді України стала ефективною ланкою посередництва допомоги українським біженцям – жінкам, дітям, передусім до країн ЄС, які гостинно прихистили мільйони українців. На зустрічах зі своїми колегами першими леді США, Польщі, Німеччини та президенткою Єврокомісією, вона розбудовує один з дороговказів допомоги українцям. ЄС прихистив мільйони українських біженців та надав допомоги на мільйони євро. 8 березня 2022 р. Європейська Комісія розблокувала екстрені фонди для допомоги біженцям, дії згуртування щодо біженців у Європі (CARE) [1]. Ця програма надає дозвіл державам-членам і регіо-

нам надавати екстрену підтримку людям, які шукають притулок в Європі. CARE спрямовує свої дії для надання таких послуг, як тимчасове житло, постачання їжі та води або медичне обслуговування. Держави-члени можуть використовувати фінансування відповідних послуг для довгострокової адаптації людей шляхом залучення в освітній процес, працевлаштування, охорону здоров'я, соціальні активності тощо. Частина коштів, понад 10 млрд. євро було виділено з фонду для подолання локальних наслідків COVID-19 (REACT-EU) на допомогу українським біженцям. Ця програма включає дії, коли країни ЄС можуть звернутися до Євросоюзу із заявою про повернення коштів, які вони витратили на допомогу українським біженцям, надавши відповідні документи.

Європейською комісією було розроблено «План з 10 пунктів, які спрямовані на посилення європейської координації щодо прийому людей, які тікають від війни в Україні» [2]. Це стосувалось створення платформи ЄС для реєстрації біженців. Вона необхідна для держави-членів ЄС для спрощення обміну інформацією щодо переміщення українських біженців. Люди, які користуються програмою тимчасового захисту можуть користуватися своїми правами в усіх державах-членах ЄС. Одночасно ця платформа обмежує можливі зловживання.

Було знайдено скоординований підхід на рівні ЄС щодо транспортних та інформаційних вузлів задля безпечного та безперервного прийому людей, які втікають від війни. ЄС удосконалив систему прийому та забезпечення безперервного забезпечення загальними потребами та відповідне розміщення українців. Приватні особи надавали тимчасове житло та все необхідне для нормального проживання. Звернено увагу на національні плани на випадок надзвичайних ситуацій для задоволення середньо та довгострокових потреб. Цими діями ЄС, продовжила підтримку українським біженцям та зробила все можливе для безпечного перебування у країнах ЄС.

Прийнято важливе рішення для захисту дітей, щодо їхнього супроводу із зони бойових дій до безпечного місця. Особлива увага звернена на потреби дітей з обмеженими можливостями, неповнолітніх дітей без супроводу, розлучених з сім'єю. Для цього було запроваджено швидку ідентифікацію та реєстрацію в державах-членах ЄС, розміщення, трансфери та запобігання торгівлі людьми.

У вересні 2022 р. Олена Зеленська взяла участь у презентації звіту президента Єврокомісії про стан Європейського Союзу. Урсула фон дер Ляєн запросила першу леді на пленарне засідання Європарламенту, оскільки в доповіді міститься інформація про дії ЄС проти військової агресії Росії проти України. Олена Зеленська стала першим іноземним гостем, запрошеним на засідання Європарламенту [8]. Україна ще не є членом ЄС, тому її представники не можуть бути присутніми на оприлюдненні звіту президента Єврокомісії. Однак, демонструючи солідарність та всебічну підтримку боротьбі українського суспільства, держави ЄС вирішили запросити Олену Зеленську, та в її присутності обговорити санкції та додаткові механізми підтримки України.

Під час візиту до Страсбурга Олена Зеленська не лише відвідала засідання Європарламенту, а й скористалася можливістю особисто поспілкуватися з президентом Єврокомісії Урсулою фон дер Ляєн, комісаром з Європейського способу життя Маргарітисом Схінасом, комісаром з охорони здоров'я та безпеки харчових продуктів Стеллою Каріакідес і президентом Європейського парламенту Робертою Мецолою. Такі перемовини мали цілком конкретні наслідки підтримки українських дітей в країнах ЄС та допомоги тим, хто залишився в Україні.

Смерть королеви Єлизавети II стала сумною подією для громадян Сполученого Королівства. На похорон Її Величності були запрошені близько п'ятисот глав держав і високопоставлених осіб світу, включно з першою леді України Оленою Зеленською. Вона приєдналася до прем'єр-міністра

України Дениса Шмигала, посла України у Великій Британії Вадима Пристайко та його дружини Інни Пристайко, у жалобі за королевою Єлизаветою II. Напередодні похорону королеви Олена Зеленська також зустрілася в Букінгемському палаці з принцесою Уельською Кетрін [5].

Візит української першої леді до Великої Британії був сприйнятий як повага до монархії та сприйнятий дуже позитивно, оскільки пані Зеленська знайшла час, щоб вшанувати пам'ять імператриці, незважаючи на важкі часи, які переживає Україна. Запрошення першої леді України на похорон королеви Єлизавети II має певне символічне значення. З початку війни Великобританія підтримувала Україну на урядовому, королівському та громадському рівнях, надаючи їй військову, фінансову та гуманітарну допомогу. Представники РФ і ще кількох держав світу не отримали запрошення на державні похорони королеви, що продемонструвало засудження агресії й солідарність з Україною. The Sun опублікував фото, на якому Олена Зеленська стоїть поруч з Джо Байденом, Еммануелем Макроном і президентом Реджепом Ердоганом, британські ЗМІ розглядають її, як офіційного представника України нарівні з іншими главами держав.

Олена Зеленська зосередила увагу на такому напрямку міжнародної діяльності, як налагодження мережі співпраці з першими леді світу. З деякими з них пані Олена налагодила контакти через Саміт перших леді та джентльменів, і вже досягнуто певних результатів у вигляді проєктів спільного впровадження. Перші леді відіграють важливу роль у своїх суспільствах. Деякі з них займаються виключно гуманітарними питаннями, інші розширюють сфери діяльності. Перші леді є сильними союзниками України в боротьбі з наслідками війни та російською пропагандою. Співпрацюючи з першими леді світу, Олена Зеленська має можливість налагоджувати міжнародну співпрацю з різними верствами суспільства і таким чином надавати додаткову гуманітарну допомогу Україні в окремих сферах.

Так, за домовленістю Олени Зеленської та першої леді Польщі Агати Корнгаузер Дуди стартував «Конвой життя», метою якого є перевезення онкохворих дітей з України до Європейського Союзу, лікують онкологічні лікарні Канади та США [4]. Спочатку маленьких пацієнтів відправляли до польських клінік «єдинорогів», створених спеціально для цієї ініціативи, звідки їх направляли до польських лікарень чи клінік інших країн для подальшого лікування.

Дружина Президента традиційно є взірцем для публіки, тому її позицію щодо війни Росії в Україні сприймуть і наслідуватимуть громадяни. Це буде джерело інформації, якому вони зможуть довіряти. Тому важливо підтримувати стосунки з першими леді світу, тримати їх у курсі подій в Україні та заручатися їхньою підтримкою. Олена Зеленська по-різному взаємодіє з колегами. Здебільшого перші леді координують свої заходи за допомогою відеодзвінка, але в деяких випадках їм вдається зустрітися особисто.

Іншою формою співпраці є нещодавно розпочатий діалог перших леді Люблінського трикутника [7]. «Люблінський трикутник» – це платформа тристоронньої взаємодії між Литвою, Польщею та Україною, спрямована на поглиблення регіональної співпраці у сферах безпеки, економіки та соціальних питань. На рівні глав держав формат діє з 2020 р.

Перші леді ініціювали Люблінський трикутник під час 77-ї Генеральної Асамблеї ООН у 2022 р. Польща та Литва – серед країн, які запропонували Україні найбільше допомоги у боротьбі з російською агресією. Відповідно, не менш активними в цьому плані були і їхні перші леді. Агата Корнгаузер-Дуда та Діана Науседа ведуть у своїх країнах гуманітарні проєкти, спрямовані на допомогу вимушеним переселенцям з України, відкрито критикують дії Росії та висловлюють захоплення українцями.

Враховуючи результативність співпраці, близькість позицій та стабільну підтримку України, налагодження діалогу перших леді у Люблінському трикутнику є логічним кроком, який сприятиме подальшій координації діяльності дружини Президента. Крім того, перша леді продовжила ініціативу з аудіогідом українською мовою. За час існування проєкту нові аудіогіди були представлені в кількох десятках країн світу. В умовах війни наявність таких аудіогідів свідчить про підтримку України та визнання незалежності та «живості» української мови. Крім того, для українців, які вимушено виїхали за кордон, український аудіогід забезпечує зв'язок із батьківщиною, який необхідно підтримувати, щоб у майбутньому повернутися додому.

Проєкт створення мережі україномовних гідів у провідних музеях світу започатковано ще в вересні 2019 р. Під час візиту до США. Олена Зеленська сказала про запуск проєкту у виступі Метрополітен-музею у Нью-Йорку. Реалізація ініціативи почалася з Відня – з всесвітньовідомої художньої галереї Альбертіна в червні 2020 р. Українці та українські туристи отримали можливість почути рідною мовою історію створення та цікаві подробиці про шедеври світового класичного модерну з музейних експозицій. Також українською мовою можна прослухати екскурсію парадними залами палацу, побудованого у стилі класицизму, який відтворює культуру епохи Габсбургів. Основна ідея проєкту із запуском україномовних аудіогідів у світових музеях – поширення української мови в різних країнах, мати можливість бачити в меню та чути українську по всьому світу. В період повномасштабного вторгнення проєкт набув додаткових сенсів, ставши більш значущим.

Унікальним явищем політичного життя стали саміти перших леді та джентльменів, ініційований дружиною президента України Оленою Зеленською. Перша така зустріч відбулася до повномасштабного вторгнення 23 серпня 2021 р. в Києві [10]. Метою заходу очікувано стало вирішення актуальних гуманітарних питань в контексті досягнення цілей сталого розвитку ООН. Саме гуманітарна складова є центральною темою діяльності перших леді різних країн світу.

Площадкою форуму стала «Софія Київська», на яку завітали представники одинадцяти держав, а також запрошені спеціальні гості. Київський саміт перших леді та джентльменів мав назву «М'яка сила в новій реальності». В 2021 р. «ною реальністю» звісно, називалася пандемія COVID-19, яка стала викликом для всього людства.

Перша зустріч мала дві тематичні панелі, на яких обговорювалися питання соціально-гуманітарного спектру: рівний доступ до медичної допомоги; проблеми освіти в пандемію; рівні можливості для самореалізації абсолютно всіх людей, без будь-якої дискримінації. Перший Київський саміт закінчився ухваленням Декларації, в якій містився заклик для розширення подальшої співпраці для захисту жінок, дітей та сімей в умовах конфлікту. Проте, вже наступного року «Софія Київська» стала центральною сценою для Другого саміту перших леді й джентльменів вже воюючої України.

Захід відбувся 23 липня 2022 р. у форматі телемосту між п'ятьма країнами [3]. Не зважаючи на обставини, кількість учасників, зросла вдвічі – двадцять три перших леді, а також понад п'ятдесят запрошених гостей, приєдналися до форуму для прояву солідарності з українським народом. Саміт транслювався у понад двадцять країн світу, в Києві була головна сцена, а ще чотири у Варшаві, Брюсселі, Вашингтоні та Лондоні. Деякі перші леді особисто завітали до столиці України, частина приєдналася онлайн.

Всі спікери форуму акцентували увагу на необхідності гуманітарної допомоги Україні, й оголошували про власні плани підтримки українських біженців та інших форм появу солідарності. Анонсує захід, було оголошено про початок збору коштів на реанімобілі, які становили потребу

для України. Це спеціально облаштовані автівки з медичним обладнанням, які дозволяють рятувати життя багатьом українцям, але коштують понад сто тис. євро. Гроші на реанімобілі продовжували надходити на фандрейзингову платформу United24 і після закінчення саміту, загальна кількість склала шість млн. євро. На ці гроші було закуплено 92 спеціалізовані автівки для України [3].

Найбільш масштабною й представницьким з проведених став Третій саміт перших леді та джентльменів, який проходив в Києві 7 вересні 2023 р. [9]. Ця міжнародна платформа набирає авторитет та виробляє власний стиль серед інших аналогічних форматів міжнародної співпраці. Темою заходу стало «Ментальне здоров'я: крихкість і стійкість майбутнього». Нормою сучасного світу стало поняття якості життя, яке неможливо уявити без такої складової як «ментальне здоров'я». В саміті взяли участь особисто або у дистанційному форматі двадцять дев'ять перших леді та декілька десятків запрошених гостей, для обговорення непростих питань, пов'язаних з темою заходу.

До учасників звернулася перша леді України Олена Зеленська й говорила про одну з найважливіших рис українців за теперішніх обставин, якою захоплюється весь світ: «Стойкість – це здатність долати випробування й жити повноцінним життям. Особиста стійкість кожної окремої людини є складовою стійкості суспільства. Через людину – до родини, від родини – до колективу, громади, зрештою – до всієї країни. Тому немає більш стратегічного завдання для будь-якої країни, ніж створити умови для стійкості кожної людини» [9]. Це дійсно важлива ознака сучасного українського суспільства, але у війні що триває містяться численні негативні прояви, що шкодять, як фізичному, так і ментальному здоров'ю нації. Проблема ця усвідомлена й потребує значних ресурсів для її подолання.

Третій саміт перших леді та джентльменів складався з роботи трьох тематичних панелей, а також паралельно працювали локації, де відбувалися дискусії фахівців щодо цінності творчості та мистецтва в період воєнного стану, й аналізу травм та шкоди яких зазнають різні верстви суспільства. Модераторами форуму був відомий британський актор, режисер та письменник Стівен Фрай та українська журналістка Ганна Гомонай.

Головним практичним проявом проведення саміту 2023 р. можна назвати створення медичної мережі міжнародного партнерства між медичними закладами України та інших держав світу. Двадцять п'ять країн підписали меморандуми з конкретними лікарнями та медичними центрами в Київській, Вінницькій, Тернопільській, Дніпропетровській, Миколаївській, Львівській, Одеській та інших областях. Під час війни в Україні не тільки зростає кількість загиблих, поранених, травмованих, а й зазнають пошкодження або повністю знищено медичні установи разом з медичним персоналом. Медичні заклади Європи, Америки, Азії підписанням двосторонніх меморандумів забезпечили логістику для реабілітації, опанування сучасних методик лікування та протезування, обмін досвідом та навчання медиків для медичних закладів України.

Ще одним фокусом уваги учасників заходу стало питання «Впливу війни на ментальне здоров'я». Крім неминучих втрат, руйнувань, травм та каліцтв абсолютно всі члени воюючого суспільства відчують негативний ефект, шкоду власному ментальному здоров'ю. Після усвідомлення масштабності та важливості проблеми, з'являється необхідність шукати ефективні способи її розв'язання. Виступаючи перед учасниками Олена Зеленська зазначила: «Ми поставили собі за мету зробити психологічну допомогу такою ж повсюдною, як медична. Діють унікальні програми для допомоги ветеранам, дітям, жертвам воєнного насильства. Паралельно ми акцентуємо на необхідності самопомоги – щоб людина знала, як їй подолати, наприклад, панічну атаку, як за-

спокоїтися. Хочемо донести суспільству: біль – не те, чого можна соромитися. Бути «не ок» – теж нормально. Шукати підтримки – відповідально й правильно. Бо лише врівноважена людина може бути корисною й допомагати іншим» [6]. Зазначимо, що саме збереження ментального здоров'я нації стало причиною ініційованої першою леді національної програми «Ти як?».

Підтримка та допомога європейських країн Україні стільки, скільки це буде необхідне – важлива складова впевненості українського суспільства в неминучій перемозі у війні та справедливому покаранню агресора, щасливому майбутньому в об'єднаній європейській родині.

Джерела та література:

1. Ukraine: Cohesion funding to support people fleeing Russia's invasion of Ukraine. *European Commission*. 8 березня 2022 року. URL: <http://surl.li/wsdbev> (дата звернення: 06.04.2024).
2. The 10-Point Plan. For stronger European coordination on welcoming people fleeing the war from Ukraine. 2022. *European Commission*. URL: <http://surl.li/utfjue> (дата звернення: 06.04.2024).
3. До 120 млн. гривень на автомобілі швидкої медичної допомоги для України: світ об'єднався на другому Саміті перших леді та джентльменів. *Президент України Володимир Зеленський / Офіційне інтернет-представництво*. 24 липня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/120-mln-griven-na-avtomobili-shvidkoji-medichnoji-dopomogi-d-76641> (дата звернення: 06.04.2024).
4. Олена Зеленська взяла участь у відправленні чергового «конвою життя» – семеро маленьких українців з онкологією вирушили на лікування до ЄС. *Президент України Володимир Зеленський / Офіційне інтернет-представництво*. 16 серпня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/olena-zelenska-vzjala-uchast-u-vidpravlenni-chergovogo-konvo-77069> (дата звернення: 06.04.2024).
5. Олена Зеленська зустрілась з принцесою Уельською Кетрін. УКРІНФОРМ. 19 вересня 2022 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3575021-olena-zelenska-zustrilas-z-princesou-uelskou-ketrin.html>.
6. Олена Зеленська розповіла на сторінках журналів Vogue Ukraine Edition та NV про Всеукраїнську програму ментального здоров'я. *Президент України Володимир Зеленський / Офіційне інтернет-представництво*. 18 квітня 2023 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/olena-zelenska-rozpovila-na-storinkah-zhurnaliv-vogue-ukrain-82313> (дата звернення: 06.04.2024).
7. Перші леді країн “Люблінського трикутника” зустрілися в межах Генасамблеї ООН. ZN,UA. 21 вересня 2022 року. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/pershi-ledi-krajin-ljublinsko-ho-trikutnika-zustrilisja-v-mezhakh-henasambleji-on.html> (дата звернення: 06.04.2024).
8. Перша леді України прибула у Страсбург для участі в оголошенні щорічної Доповіді про становище ЄС і зустрілася з Президентом Єврокомісії. *Президент України Володимир Зеленський / Офіційне інтернет-представництво*. 14 вересня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/persha-ledi-ukrayini-pribula-u-strasburg-dlya-uchasti-v-ogol-77781> (дата звернення: 06.04.2024).
9. У Києві відбувся третій Саміт перших леді та джентльменів. *Президент України Володимир Зеленський / Офіційне інтернет-представництво*. 7 вересня 2023 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-kiyevi-vidbuvsya-tretij-samit-pershih-ledi-ta-dzhentlmeniv-85429> (дата звернення: 06.04.2024).
10. У Києві перші леді з різних країн започаткували міжнародну платформу для розв'язання гуманітарних проблем по всьому світу. *Президент України Володимир Зеленський // Офіційне інтернет-представництво*. 23 серпня 2021 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/u-kiyevi-pershi-ledi-z-riznih-krayin-zapochatkuvali-mizhnago-70289> (дата звернення: 06.04.2024).

ПІСЕННИЙ КОНКУРС «ЄВРОБАЧЕННЯ» ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

У статті розглянуто історію створення та значення пісенного конкурсу «Євробачення» в культурній політиці Європейського Союзу. На конкретних прикладах продемонстровано вплив міжнародного фестивалю на музичну культуру Європи. Доведено, що ЄС використовує конкурс для промоції своїх інтересів з метою реалізації цілей культурної політики.

Ключові слова: Євробачення, EBU, конкурс, культурна політика ЄС, ABBA.

Євробачення вже понад шість десятиліть залишається найпопулярнішим музичним заходом, до участі в якому залучені більшість країн Європи. З огляду на значний вплив конкурсу на суспільну думку, цікавим для дослідження аспектом є з'ясування, наскільки конкурс використовується для промоції інтересів ЄС та для поширення культурних цінностей Європи.

Щодо сприйняття фестивалю широкою громадськістю і його ролі в пропагуванні європейської культури, у різних країнах сформувалися абсолютно протилежні позиції й думки. Як приклад, співачка зі Швеції Зара Ларссон говорить про конкурс наступне: «Усі дивляться Євробачення, бо це дуже весело. На це цікаво дивитися... Я не знаю, чи можу я брати участь у конкурсі. Але я дивлюся його щороку з усією родиною та друзями. Це таке велике шоу ... Я дуже пишаюся тим, що я шведка. ... і (що) ми дуже серйозно ставимося до цього конкурсу» [11]. Натомість, у коментарі російського скандально відомого політика Володимира Жириновського зазначається: «...Це кінець Європи, вона згнила! У них більше немає чоловіків та жінок, у них воно, Європа середньої статі! У нас було свято зі сльозами на очах, а у них культура зі сльозами на очах!...» [3]. Але попри постійну медійну увагу до цього фестивалю, питанням його впливу на поширення європейських цінностей приділялося небагато наукових розвідок. Відтак, метою даної статті є дослідити вплив музичного фестивалю «Євробачення» на просування інтересів ЄС у галузі культурної політики.

Історія Євробачення розпочалася на початку 50-х років минулого століття. Ідея проведення конкурсу виникла у рамках європейського відродження та прагнення зблизити країни Європи після Другої Світової війни. Постраждале європейське суспільство хотіло єднання й спільного, яскравого свята. Отож, уже від початку заснування конкурс став інструментом спільної культурної політики на європейському континенті.

Європейська мовна спілка (EBU) є організаційним і керівним органом фестивалю та являє собою союз європейських радіо і телеканалів. Відповідальними за участь кожної країни є національні телеканали країн, які входять у згаданий вище союз мовників. Створена спілка в 1950 році. Поштовхом до цього стало те, що відома британська телекомпанія BBC влаштувала конференцію з 23 мовниками. Метою зустрічі було налагодження співпраці у творчих питаннях і закладання основи для обміну телевізійними програмами через кордони. Термін «Євробачення» запропонував Джордж Кемпей – британський журналіст. Зафіксоване це доленосне словосполучення було у лондонській газеті «Evening Standard» у 1951 році. Тоді він так назвав серію трансляцій іноземних передач. Мережа обміну телепередач між країнами Європи стрімко набирала обертів, а запропонований термін згадувався все частіше, але ще не у звичному для нас зараз контексті.

Згодом EBU скликав «Програмний комітет» для обговорення нових ініціатив щодо тіснішої

співпраці між телерадіомовниками. Першим очільником даного комітету став Марсель Безенсон. Учасники, запрошені на цей комітет, зібралися у Монте-Карло в січні 1955 року і саме там народилася ідея заснування конкурсу європейської пісні. У ЕБУ почалася підготовка до організації пісенного фестивалю, який спочатку назвали «Гран-прі Європи». Так як ідейником конкурсу був швейцарець, то саме Лугано випала честь започаткувати захід навесні 1956 року.

Перше Євробачення відбулося 24 травня 1956 року, тоді першопроходьцями стали Швейцарія, Франція, Люксембург, Західна Німеччина, Італія, Нідерланди та Бельгія. Так трапилося, що перемогла країна-господарка фестивалю – Швейцарія, яку представила співачка Ліз Асія з піснею французькою мовою «Refrain».

Поступово конкурс розширювався і розвивався. Із кожним роком долучалося все більше країн. До 1993 року Євробачення вже визнавали майже всі західні та центральні держави Європи. Після падіння Радянського Союзу за наступні 15 років відбулося дебютування постсоціалістичних і пострадянських країн. Нині участь у Євробаченні беруть представники більше, ніж 40 держав. Конкурс зазнавав безліч змін у форматі проведення, системі голосування, візуальних ефектах, технічних застосунках і т. п., але його головна ідея – конкуренція між країнами задля демонстрації своєї самобутності, презентація національних талантів і вибір найкращого з них – залишається незмінною [15; 2].

Євробачення кожного року приймає на своїй сцені десятки учасників. Серед них професіонали і аматори, справжні зірки та виконавці, мало відомі навіть у власних державах. Саме такі початківці є основним контингентом тих, хто хоче показати себе одразу всій Європі й швидко здобути визнання, славу і шанувальників. Можна виділити категорію учасників (необов'язково переможців), яких після виступу всі визнають, люблять, слухають, але інших хітів вони не можуть створити, тому їх так само швидко й забувають. Водночас є значна чисельність артистів, які змогли не просто утримати славу після свого тріумфу чи стати легендами як мінімум у своїх країнах, а навіть увійти в історію як визначні музичні постаті світу.

Для прикладу можна навести історію гурту АВВА. Вони лишаються одним із найуспішніших і найвпливовіших музичних колективів взагалі в історії світової музики. Зараз сучасна Швеція є осередком найкращих авторів популярної музики та її виконавців. Але саме АВВА – піонери поміж шведських музикантів, які змогли досягти гучного міжнародного успіху й відбулося це завдяки їхній перемозі на Євробаченні-1974 з піснею «Waterloo». Тоді на сцену вони вийшли недосвідченим колективом, а зійшли з неї справжніми зірками. Гурт АВВА подарували нам чимало культових хітів, які не втрачають десятиліттями поспіль актуальності й прослуховування, стали класикою музики сімдесятих років минулого століття. Мова йде про всім відомі «Mamma Mia», «Dancing Queen», «Fernando», гімн Нового Року «Happy New Year», «Angels», «Gimme! Gimme! Gimme!», «Money, Money» і багато-багато інших. За десять років свого існування гурт АВВА продав понад 380 мільйонів альбомів і синглів в усьому світі, що робить їх одними з найбільш комерційно успішних артистів усіх часів. Гурт АВВА також уплинув на розвиток таких музичних жанрів, як диско, синті-поп і європоп. Їх пісні використовувалися у різноманітних фільмах, серіалах, рекламах, відеоіграх, переспівані багатьма виконавцями. Гурт АВВА є справжнім феноменом у світовій музиці, заслуговує на повагу та захоплення [14].

Протягом останніх років чимало учасників конкурсу, які не мали творчого визнання навіть на батьківщині, одразу після фіналу стали конкурувати зі світовими зірками в глобальних музичних чартах. Слід зауважити, що це артисти не тільки Західної Європи. Так, представники України на

Євробаченні-2021 – гурт Go-A з піснею «Шум» деякий час після свого виступу в фіналі лідирували у світовому чарті «Spotify Top Viral» [4]. Вже наступного року представниця Вірменії – Роза Лінн з піснею «Snap» стала вірусною на TikTok і потрапила у національні чарти багатьох країн. У серпні 2022 року вона підписала контракт із престижною світовою продюсерською компанією [12].

Організатори конкурсу у всі часи зазначали аполітичність «Євробачення». Так, на фестивалі діють жорстокі правила стосовно відсутності політичних мотивів у тексті конкурсної пісні, а також викриків, політизованих перфоменсів на сцені та за кулісами тощо. При цьому відсутність політики у шоу, до участі в якому залучені чотири десятки держав, звичайно ж неможлива – контекст загальнолюдських чи європейських цінностей, питання актуальні для суспільства ЄС, проблеми сьогодення постійно присутні у різних формах.

Скажімо, заклики до єднання європейських держав і глобалізації виразно представлені у щорічних тематичних гаслах конкурсу. До прикладу деякі з них:

2004 – «Under the Same Sky» («Під одним небом»);

2013 – «We Are One» («Ми єдині»);

2015 – «Building Bridges» («Зводячи мости»);

2016 – «Come Together» («Об'єднуйтесь»);

2017 – «Celebrate Diversity» («Святкування різноманітності»).

2023 року конкурс затвердив єдине постійне гасло – «United by Music» («Об'єднанні музикою») [16].

Також культурна політика ЄС відображається на конкурсі у конкретних доволі символічних випадках: після міграційної кризи 2015-2016 року тема вимушеної міграції стала надзвичайно актуальною у Європі. З огляду на це, 2018 року одразу від двох країн, Франції (гурт Madame Monsieur з піснею «Mercy») та Італії (дует Ермал Мета та Фабріціо Моро з піснею «Non mi avete fatto niente») були представлені композиції з розповіддю про дітей з Близького Сходу, які через війни стали біженцями, або в гіршому випадку загинули. Щоправда, у текстах не зазначається в яких країнах, які діти, коли та через кого – тому пісні не порушують правила фестивалю [10; 13].

Інша демонстрація політичних позицій ЄС також яскраво помітна у 2023 році. Представниці Чехії (гурт Vesna – «My Sister's Crown») для національного відбору презентували пісню про єднання слов'янських народів і підтримку «сильної української сестри» [4]. Однак після хвилі обурення у соцмережах з боку українців, які дорікали за неоднозначну риторичку «єдиного народу» з росіянами у дружній слов'янській родині, гурт змістив акценти і заявив, що спочатку хотіли присвятити пісню Україні, тому в ній є приспів українською мовою. Проте учасниці гурту воліли висловити солідарність з усіма жінками у світі й показати, що всі вони є сестрами. Учасниця гурту Патриція Каньок заявила, що ця пісня не стосується війни в Україні, а корона, про яку співає гурт, символізує силу та суверенітет [4]. Ще один приклад пацифізму і заклику припинити війни був представлений від Швейцарії (Ремо Форер – «Watergun») [1].

Європейські гендерні цінності так само цілком поділяються організаторами конкурсу. Конкретним підтвердження цього є виступ гурту драг-квін Medley зі спеціальним перфоменсом «Be Who You Wanna Be» («Будь тим, ким хочеш бути»). Артистів спеціально запросили як гостей програми й сценаристи шоу самостійно підготували для них виступ-меседж [7].

Радикальнішими прикладами політики ЄС на конкурсі є дві гучні дискваліфікації країн з конкурсу, які відбулися за останні три роки. Зокрема, у 2021 році Європейська мовна спілка помітила, що білоруський державний канал, який опікувався участю країни в конкурсі, пропагував застосування

наси́льства проти учасників білоруських мітингів 2020–2021 років, а також відверто виступав проти демократії, свободи і прав людини. 28 травня того ж року ЕБУ наклав на білоруський мовник санкції, тим самим закрав Білорусі можливість участі в Євробаченні [8].

Вже 24 лютого 2022 року, коли почалося повномасштабне вторгнення Росії в Україну, ряд країн-учасниць, а саме – Україна, Швеція, Латвія, Литва, Данія, Норвегія, Нідерланди, Фінляндія, Естонія, Ісландія виголосили свій протест проти участі країни-агресора. Дізнавшись позицію делегатів, Європейська мовна спілка наступного дня заявила, що присутність РФ, допоки в Україні йдуть воєнні дії, може зашкодити репутації Євробачення, яке створювалося з метою дружби та об'єднання Європи після Другої Світової. Тому Росії оголосили про повну дискваліфікацію [9].

Отже, можемо констатувати, що за створенням пісенного конкурсу «Євробачення» бачимо благородну мету гуртування європейських держав та залучення їх до спільної ідеї організації сучасного суспільства на засадах миру й демократії. За понад шість десятиліть існування фестиваль зазнав багато змін і у своєму форматі, і в кількості країн-учасниць, але його початкова мета залишається актуальною до наших днів. Всесвітній успіх гурту АВВА та українського Go-A є прикладом того, як конкурс робить свій внесок у музичну культуру Європи і світу. Також цей пісенний фестиваль виступає вагомим інструментом культурної політики Європейського Союзу. Простежується даний зв'язок як в офіційних гаслах конкурсу, позиціях організаторів та учасників, так і в рішеннях Союзу європейських теле- та радіо-мовників про дискваліфікацію країн, де не поділяють європейські цінності, із числа учасників Євробачення.

Джерела та література:

1. Веселова Н. Євробачення-2023: українців обурило антивоєнна пісня Швейцарії. *Post.factum*. 10 травня 2023. URL: <https://postfactum.info/ua/lifestyle/evrobachennya-2023-ukrainciv-oburila-antivoenna-pisnya-shveycarii-18329.html> (дата звернення: 10.05.2024).
2. Євробачення – історія створення конкурсу. *Bezodnya Music*. Українська музика. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9h3EY3vQsSE> (дата звернення: 10.05.2024).
3. Жириновский о Евровидении 2014. *Канал «Cever Bered»*. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ldiGK8PwOqM&t=18s> (дата звернення: 10.05.2024).
4. Крижня М. Чеський гурт VESNA відмовився від наративів про «сестер-слов'янок» на «Євробаченні-2023». *Суспільне. Культура*. 11 травня 2023. <https://suspilne.media/culture/473113-ceskij-gurt-vesna-vidmovivsa-vid-narativiv-pro-sester-slovanok-na-evrobacenni-2023/> (дата звернення: 10.05.2024).
5. Чеська група хоче йти на Євробачення з українською мовою. *Район. Закордон*. 05 лютого 2023. URL: <https://zakordon.rayon.in.ua/news/572531-cheska-grupa-khoche-yti-na-evrobachennya-z-ukrainskoyu-movoyu-borshchem-ta-narativom-pro-adin-narod> (дата звернення: 10.05.2024).
6. Шум від Go_A після Євробачення у топі музичних чартів. *BBC News Україна*. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-57242917> (дата звернення: 10.05.2024).
7. Be Who You Wanna Be - Medley / Second Semi-Final / Eurovision 2023. *Eurovision Song Contest*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=2bGOf_MOeOU (дата звернення: 10.05.2024).
8. EBU executive board agrees to suspension of Belarus member BTRC. *EBU operating Eurovision and Euroradio*. 28 May 2021. URL: <https://www.ebu.ch/news/2021/05/ebu-executive-board-agrees-to-suspension-of-belarus-member-btrc> (дата звернення: 10.05.2024).
9. Eurovision: Russia banned from competing at 2022 Song Contest. *BBC News*. 25 February 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-60530513> (дата звернення: 10.05.2024).
10. Madame Monsieur – Mercy: текст і переклад пісні, що стала фаворитом Євробачення-2018. *Радіо МАКСИМУМ*. URL: https://maximum.fm/novini_t2 (дата звернення: 10.05.2024).

11. Manning C. Zara Larsson on her new LP and working with MNEK. *Attitude*. 2 June 2023. URL: <https://www.attitude.co.uk/culture/zara-larsson-eurovision-pop-music-end-of-time-interview-436165/> (дата звернення: 10.05.2024).
12. Rosney D. Rosa Linn's Snap: Armenia's viral TikTok Eurovision entry charts. *BBC News*. 29 July 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-62345254> (дата звернення: 10.05.2024).
13. Sanremo 2018, Ermal Meta e Fabrizio Moro al Festival con 'Non mi avete fatto niente'. *Rockol*. 06.02.2018. URL: <https://www.rockol.it/news-685464/ermal-meta-e-fabrizio-moro-sanremo-2018-canzone-testo-video-intervista> (дата звернення: 10.05.2024).
14. Smith A.D. Abba set for reunion: Alex Duval Smith. *The Guardian. The Observer*, 11 January, 2022. URL: <https://web.archive.org/web/20120625015344/http://www.guardian.co.uk/music/2011/jan/02/abba-reunion-agnetha> (дата звернення: 10.05.2024).
15. The Origins of Eurovision. *Eurovision Song Contest*. URL: <https://eurovision.tv/history/origins-of-eurovision> (дата звернення: 10.05.2024).
16. Theme artwork. *Eurovision Song Contest*. URL: <https://eurovision.tv/mediacentre/logos-and-artwork> (дата звернення: 10.05.2024).

Руслан Ніколаєнко

ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ: ДОПОМОГА ЄС

У статті висвітлено проблему допомоги ЄС в питанні збереження культурної спадщини України під час російсько-української війни. Проаналізовано правові документи та практичні дії для захисту, збереження, консервації та відновлення культурних пам'яток постраждалих в ході агресії. Виділено основні напрями участі ЄС у збереженні культурної спадщини України.

Ключові слова: культурна спадщина, повномасштабне вторгнення, Європейський Союз, фінансування, партнерська допомога.

Україна як один з осередків формування європейської культури після початку повномасштабного вторгнення РФ зіткнулась не лише з демографічними, соціальними та економічними проблемами, а й також була змушена відстоювати право на свою культурну ідентичність та спадщину. Країна-агресор почала проводити на окупованих територіях України політику, спрямовану на знищення, руйнування пам'яток мистецтва, а також на вивезення культурних раритетів на територію РФ. Пам'ятки культури, архітектури та мистецтва загальнонаціонального значення знаходяться під постійними обстрілами вже понад два роки. Фінансова, моральна, політична та правова допомога держав та інституцій ЄС стала однією з важливих факторів, який дозволив зменшити згубні наслідки антигуманної політики держави-агресора.

Дослідження проблематики допомоги від Європейського Союзу в галузі збереження культурної спадщини вже була об'єктом дослідження науковців. Зокрема, законодавча база цього питання була згрупована М. Кедою та Т. Соломенною [6]. Питанню дослідження європейського досвіду збереження культурної спадщини присвячена стаття Ю. Баланюк [3]. Досить ґрунтовна розвідка, присвячена

питанню руйнування культурної спадщини України РФ, підготовлена М. Пасіковська-Шнасс в форматі інформаційного бюлетеня для депутатів Європейського парламенту [8]. Але водночас ще бракує розвідок, присвячених значенню допомоги ЄС для збереження української спадщини саме в час повномасштабного вторгнення РФ, бо війна триває, й руйнація, знищення, грабіж продовжується. Тому метою статті є визначення основних напрямків допомоги Україні від ЄС в галузі збереження культурної спадщини.

З початком агресії РФ відбувається масштабне знищення та руйнація культурної спадщини України. Зокрема, станом на 26 липня 2023 р. ЮНЕСКО підтверджувало знищення або пошкодження 281 об'єкта культурної спадщини України: 118 релігійних споруд, 103 історичних будівель та культурних закладів, 19 пам'ятників, 27 музеїв, 13 бібліотек та одного архіву [1]. Водночас, країна-агресор не лише знищує чи пошкоджує обстрілами пам'ятки культури, а й також проводить політику, спрямовану на культурно-освітню асиміляцію українського народу. Зокрема, як зазначає Інститут вивчення війни, російська окупаційна влада продовжує намагатися примусово інтегрувати школи в окупованій Україні в російську освітню систему та поширювати методи соціального контролю [2]. Відповідно, таке критичне становище культурної спадщини України потребувало негайної реакції та підтримки з боку ЄС, з яким наша держава має тісні відносини та взаємодію на всіх рівнях. ЄС та європейські організації здійснює комплексну підтримку установ культури, мистецтва, допомагає українському уряду у справі відновлення пошкоджених об'єктів. Допомога надається різнопланова та багатоаспектна.

Передусім, проаналізуємо правові акти, що регулюють взаємодію в сфері охорони культурної спадщини між ЄС та Україною. Базові договори в цій галузі були укладені ще до початку російсько-української війни, і у теперішній час продовжують відігравати регулятивну законодавчу роль. По-перше, Угода про асоціацію між ЄС та Україною, яка набула чинності 1 листопада 2017 р., та договір про долучення України до програми «Creative Europe» в 2015 р. Саме ця ініціатива відкрила широкі грантові можливості для українських закладів культури та мистецтва [10], і програма «Еразмус+», яка охоплює сферу освіти, молоді та спорту, яка часто використовується й для захисту культурної спадщини. Проаналізуємо детальніше основні аспекти допомоги ЄС, спрямовані на збереження пам'яток культури в умовах російської агресії.

Допомогу ЄС у питанні збереження української культурної спадщини, на нашу думку, умовно можна класифікувати за такими напрямками:

1) Фінансова підтримка реставрації, охорони пам'яток культури: ЄС виділяє кошти для захисту та відновлення пошкоджених об'єктів культури в Україні, за ці кошти проводились реставраційні роботи, закупка необхідного обладнання та матеріалів для відновлення історичних пам'яток.

Основним у цьому руслі можемо вважати договір ЄС та ALIPH (Міжнародного альянсу із захисту культурної спадщини в зонах конфлікту), підписаний з Україною в рамках Паризькому форумі миру 11-12 листопада 2022 р. Згідно цих домовленостей, для ALIPH було виділено 2 млн. доларів для підтримки збереження та захисту культурних пам'яток України, зокрема, вдалось «модернізувати дев'ять великих сховищ для збереження артефактів та облаштувати чотири «швидкі допомоги для культурної спадщини»: пересувні лабораторії для екстреної реставрації культурної спадщини» [4]. Як зазначає Валері Фріланд – виконавчий директор ALIPH, ця співпраця щодо збереження культурної спадщини України була першою в історії відносин між ALIPH та ЄС [4].

Окрім цієї фінансової ініціативи ЄС, дієвим механізмом для підтримки української культурної спадщини, за зауваженням Лінди Берзіні, членкині правління латвійської неурядової організації Visionary Culture Foundation, є програма фінансової підтримки України від ЄС Facility Ukraine на 2024-2027 рр. на суму 50 млрд. євро, фінансування сектору культури та креативних ініціатив. Згідно статистики, «до кінця 2022 р. Європейська комісія надала близько 10 млн. євро підтримки для захисту та збереження культурної спадщини в Україні» [5].

Водночас, підтримка ЄС не обмежилась лише цією централізованою ініціативою. Наприклад, окрім прямого дотаційного фінансування, інституції ЄС та її члени фінансово підтримують збереження культурної спадщини України через грантові програми. Прикладом такого фінансування є програма «Creative Europe», спрямована на підтримку організаціям та інституціям, що працюють у галузі культурної спадщини України. Програма «Creative Europe» надає гранти на реалізацію проєктів у різних галузях мистецької творчості. Окрім фінансової підтримки, що важливо для збереження культурної спадщини України, ця програма сприяє міжнародній співпраці. Зокрема, в руслі підтримки однієї з найбільших впливових установ – Українському інституті Міністерства закордонних справ України, було визначено, що місією такої співпраці є «зміцнення міжнародної і внутрішньої суб'єктності України засобами культурної дипломатії» [11]. Проте, повномасштабне вторгнення РФ в Україну призупинило повноцінне функціонування цієї програми, зокрема, в 2022 р. було подано значну меншу кількість заявок від українських культурних інституцій на отримання фінансової допомоги від ЄС. О. Маруховська-Картунова наводить таку динаміку кількості «українських партнерів конкурсу «Проєкти міжнародної співпраці» підпрограми «Культура» Програми ЄС «Креативна Європа» в Україні: 2017 р. – 4 проєкти; 2018 р. – 2 проєкти; 2019 р. – 6 проєктів; 2020 р. – 5 проєктів; 2022 р. – 1 проєкт» [7].

2) Експертна підтримка та консультації: ЄС надає допомогу у формі консультацій з питань збереження, реставрації об'єктів культурної спадщини. В період війни в Україні частіше збираються експертні групи, які проводять консультації та співбесіди з українськими консерваторами, архітекторами, археологами та іншими фахівцями з актуальних питань.

3) Законодавча та моральна підтримка: в період головування Франції в Раді ЄС, міністри культури держав-членів союзу одноставно ухвалили Декларацію про ситуацію в Україні від 7 березня 2022 р. Вже 15 березня 2022 р. відбулася дискусія Комітету Європейського парламенту з питань культури та освіти щодо упередженого тлумачення історії з боку Росії, яка заперечує українську ідентичність [8]. Неодноразово Європейський Союз наголошував на тому, що політика РФ проти України та її культурної спадщини є порушенням Гаазької конвенції 1954 р., яка встановила правила захисту культурних цінностей від руйнування і мародерства під час збройних конфліктів.

4) Навчання та підвищення кваліфікації: держави-члени ЄС організують програми навчання, підвищення кваліфікації фахівців у галузі збереження культурної спадщини, зокрема відкриті для участі українських спеціалістів в таких грантові програми. Ці програми допомагають українським фахівцям отримувати навички реставрації, збереження об'єктів культури. Прикладом такої підтримки є допомога в оцифруванні колекцій історичних документів, збереженні бібліотечних фондів. М. Пассіковська-Шнасс наводить такі факти з цього приводу: «Платформа Europeana виступила з заявою про підтримку України та відображає оцифровані колекції української культурної спадщини. Проєкт щодо збереження культурної спадщини в цифровому форматі «Збережемо українську культурну спадщину онлайн» (SUCHO) згуртував більш ніж 1 300 бібліотекарів, архівістів, дослідників

та програмістів, щоб ідентифікувати та архівувати об'єкти, цифровий контент та дані в установах культурної спадщини України, які є під загрозою» [9].

5) Співпраця з міжнародними організаціями: ЄС співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема ЮНЕСКО, з метою координації зусиль збереження культурної спадщини в Україні. Наприклад, за сприяння Європейського Союзу 18 березня 2022 р. Комітет ЮНЕСКО із захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту провів позачергове засідання для обговорення ситуації. Комітет надав попередню фінансову допомогу в розмірі 50 тис. доларів США на вживання надзвичайних заходів, такі як захист й евакуація культурних цінностей [8].

Отже, ЄС з початком повномасштабної агресії надає Україні всебічну підтримку різноаспектного характеру, спрямовану на збереження української культурної спадщини. Попри те, що культура для Євросоюзу є допоміжною компетенцією, тобто це означає, що ЄС у цій сфері може втручатися лише для підтримки, координації або доповнення дій своїх держав-членів [5]. Від початку воєнних дій в лютому 2022 р. держави ЄС категорично засудили нищення української культури з боку РФ та надали ґрунтовну фінансову, правову, експертну та організаційну допомогу Україні задля захисту та збереження її національної ідентичності.

Джерела та література:

1. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. *UNESCO*. 30 травня 2022. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco> (дата звернення: 12.05.2024).
2. Stepanenko K., Hird K., Barros G., Mappes G., Kagan F. Russian Offensive Campaign Assessment. 30 August 2022. *Institute for the Study of War*. URL: <https://understandingwar.org/backgrounders/russian-offensive-campaign-assessment-august-30> (дата звернення: 12.05.2024).
3. Баланюк Ю. Європейський та український досвід збереження культурної спадщини. *Український науковий журнал*. Тематика: Міжнародні відносини. 2014. № 4. С. 34-38.
4. ЄС та ALIPH допомагають захистити культурну спадщину в Україні. 2022. *Представництво Європейського Союзу в Україні*. URL: <https://enr.pw/jMHgu> (дата звернення: 12.05.2024).
5. Культура та креативні індустрії України: як працювати і зміцнювати країну. 2024. *Інститут стратегії культури*. URL: <https://isc.lviv.ua/kultura-ta-kreatyvni-industriyi-ukrayiny-yak-skladova-zmichnennya-suspilstva/> (дата звернення: 12.05.2024).
6. Культурна політика Європейського Союзу. Хрестоматія : навч. посіб. / Упорядники: Кеда М.К., Коломенна Т.В. Чернігів: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, 2022. 468 с.
7. Маруховська-Картунова О.О. Успішні практики міжнародних проєктів культурних та креативних індустрій програми ЄС «Креативна Європа» в Україні. *Baltia Publishing House*, 2022. URL: <http://baltiapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/343/9452/19716-1> (дата звернення: 12.05.2024).
8. Пасіковська-Шнасс М. Дні європейської культурної спадщини. Культурна війна Росії проти України. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733650/EPRS_BRI\(2022\)733650_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733650/EPRS_BRI(2022)733650_XL.pdf) (дата звернення: 12.05.2024).
9. Прийом заявок для відбору членів експертної підгрупи Європейської комісії з питань охорони культурної спадщини в Україні. *Сайт EU4Ukraine*. URL: <https://eu4ukraine.eu/opportunities-ua/call-for-applications-commission-expert-sub-group-on-safeguarding-cultural-heritage-ua.html> (дата звернення: 12.05.2024).
10. Про програму «Creative Europe». URL: https://creativeeurope.in.ua/p/about_creative_europe_programme (дата звернення: 12.05.2024).
11. Про Український інститут. Місія. *Сайт Ukrainian Institute*. URL: <https://ui.org.ua/mission>. (дата звернення: 12.05.2024).

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Анастасія Кондратенко

ІППОЛІТА – ЦАРИЦЯ АМАЗОНОК

У статі йдеться про міфологеми навколо постаті цариці амазонок Іпполіти. Наголошується на сюжетах про її магічний пасок, суперечки з Гераклом та його воїнами, історії загибелі. Звертається увага на побутування міфічного образу Іпполіти у сучасному кінематографі та всесвіті DC.
Ключові слова: давньогрецька міфологія, Іпполіта, Геракл, всесвіт DC.

В архаїчні часи вважалося, що амазонки – раса жінок-воїтельок, народжених від Ареса й німфи Гармонії. Проживаючи на узбережжі Чорного моря, вони славилися своєю незалежністю та управлялися царицями. Імена п'ятох нині відомі: **Отрера** (донька Ареса і Гармонії; перша цариця амазонок, матір Іпполіти та її сестер; ймовірна засновниця храму Артеміди в Ефесі), **Іпполіта** (дочка Ареса й Отрери, якій батько подарував чарівний пасок; популярна у міфах про Геракла і Тесея), **Пентесілея** (сестра Іпполіти; згідно з однією з версій про смерть Іпполіти, її вбила Пентесілея в результаті нещасного випадку та привела амазонок на допомогу троянцям під час Троянської війни), **Міріна** (очолювала амазонок у походах до Лівії і Єгипту, перемогла атлантів, завоювавши велику територію) та **Талестріс** (остання з відомих цариць; відвела 300 амазонок на зустріч з Олександром Македонським, аби започаткувати расу воїнів, які «володітимуть силою й військовим блиском Олександра» [4].

Мета нашої розвідки спрямована на вивчення образу другої з цариць – Іпполіти. Її життєпис детально не представлений у вітчизняній історіографії, окрім побіжних згадок у розвідках Олени Фіалко, яка, досліджуючи подвиги Геракла, звертала увагу на міфи про пасок Іпполіти [1].

Спираючись на опрацьовану літературу, можемо констатувати, що **Іпполіта** (*Іпполіта / Гіпполіта*) – міфічний образ, відомий у Стародавній Греції з 1200 р. до н. е. [6]. Етимологія імені «Іпполіта» досить проста. Воно містить два елементи: грецький іменник *hippos*, що означає «кінь», і дієслово *luo* – «розв'язати», тобто – «той, хто розпрягає коней». Отож, ім'я Іпполіти є стереотипним амазонським, вказує на асоціацію воїнів із верховою їздою.

Як зазначалося вище, вона дочка Ареса і Отрери; сестрами, можливо, були Антіопа, Пентесілея, Меланіппа та Орітія. Її фірмовим атрибутом вважається пасок, відомий як «пасок Ареса». Згідно з Аполлодором, батько Іпполіти, бог війни Арес, обдарував її спеціальним паском «на знак вищості над усіма іншими» [5]. Із цим подарунком пов'язаний дев'ятий подвиг Геракла, який будучи героєм і силачем, на прохання Адмети, дочки Еврісфея, мав здобути пасок Іпполіти, наділений магічною силою.

Існує кілька варіацій цього міфу. Одна з них твердить, що Геракл прибув на кораблі у порт Феміскіра. Слава про подвиги сина Зевса вже давно розносилася країною, тому Іпполіта разом з іншими амазонками зустріли Геракла. Будучи згодною на усе задля нього, Іпполіта добровільно погодилася віддати йому пасок.

Ворог Геракла – Гера – переодягнулася амазонкою й поширила неправдиві чутки про викрадення Гераклом Іпполіти (за іншою версією, хотів викрасти і зробити рабинею). Почувши про таке, амазонки

напали на корабель Геракла, але він полонив Меланіппу і Антіопу, вимагаючи пасок в обмін на сестер. Іпполіта мусила віддати пасок, викупивши Меланіппу. Її ж саму та сестру Антіопу Геракл і його друзі забрали із собою. Потому Геракл віддав Антіопу Тесеєві за виявлену хоробрість [3].

Щоб врятувати Іпполіту та Антіопу амазонки напали на Афіни, однак зазнали поразки. Правда, інша версія твердить, що їм вдалося визволити Антіопу, Іпполіта змогла утекти до Мегари, де й померла. Існує припущення про знаходження там її могили у формі амазонського щита [6].

Відповідно до трактування міфу Аполлодором і Діодором, Геракл вибив царицю Іпполіту із сідла і, ставши над нею зі зброєю, запропонував просити помилування. Вона відмовилася, обравши смерть. Аполлодор мав й протилежну версію: Геракл полонив Іпполіту й віддав Тесею як наложницю. Утім, вона змогла визволитися, повернутися до амазонок й організувати похід на Афіни, аби помститися за викрадення Тесеєм сестри Антіопи.

Найявне також й прочитання від Плутарха: Тесеєв самостійно напав на амазонок й полонив Іпполіту. Такий сюжет так само не заперечує Аполлодор, вважаючи, що амазонки задля порятунку своєї цариці вторглися до Аттики, досягли Афін, утім, зазнали поразки поблизу пагорба Ареса [2].

Маємо також історію, що Іпполіта закохалася у Геракла й добровільно віддала йому пасок. Сокира Іпполіти дісталася цариці Омфалі. У жанрі давньогрецького мистецтва Амазономахії поширена теза про отримання паска Гераклом після вбивства Іпполіти [6].

Спірним елементом міфів про Іпполіту вважається одруження її з Тесеєм й народження сина Іпполіта. Припускають, що герой міг пошлюбитися з Антіопою чи Федрою. Якщо ж він узяв за дружину Іпполіту, а потім зрадив з Федрою, то цілком логічним є сюжет про помсту Іпполіти. Вона прийшла зі своїми амазонками на весілля зрадливця з наміром убити його та суперницю, але загинула сама, або від рук Тесея, або випадково її вбила амазонка Пенфесілія. Побутує думка й про замирення амазонок із Тесеєм.

Властиво, що александрійські поети ототожнювали з Іпполітою царицю амазонок Антіопу, викрадену Тесеєм, а, отже, виникає запитання: Іпполіта й Антіопа – це одна чи дві різні постаті? Як бачимо, варіативність міфів про Іпполіту доволі чимала й заплутана [2; 5; 6].

Образ Іпполіти можемо простежити й у сучасному мистецькому просторі – всесвітні коміксів DC й кінематографі. Йдеться про екранізації грецької міфології, зокрема, телесеріали 1990-х років «Геракл: Легендарні подорожі» та «Зена (Ксена): Принцеса-воїн», у роботах 2017 р. «Диво жінка» і «Ліга справедливості», 2020 р. – продовженні «Диво-жінка 1984» [5].

За історією DC Comics, Іпполіта – цариця амазонок і мати принцеси Діани, керувала своїм народом протягом тисячоліть. Стала царицею відтоді, як її створили боги Олімпу, тобто, близько 3 тис. років тому.

Іпполіта є перевтіленою душею печерної жінки, яку в доісторичні часи убив її чоловік. Вона разом з іншими жінками, теж перевтіленими душами, сформували благородне плем'я амазонок. Бог війни Арес спонукав напівбога Геракла спокусити Іпполіту, а потім, завоювавши її довіру, поневолив. Богиня Афіна звільнила Іпполіту, а та визволила своїх сестер-амазонок й перемогла воїнів Геракла. Боги, як спокуту за обдурення амазонок, переселили їх на острів Феміскіра (Теміскіра). Ізолювали від людей, надали їм безсмертя доки ті проживали на острові. Отож, історія всесвіту DC частково переплітається з міфологією.

Згодом Іпполіта була обдарована донькою, яку назвала Діаною. Щоправда, незрозуміло, чи Іпполіта зробила Діану з глини, чи народила від роману із Зевсом. Достеменно знаємо про спротив Іпполіти, аби донька залишила Феміскіру й стала Чудо-Жінкою; постійно турбувалася про неї [8].

У всесвіті DC певний час Іпполіта посідала місце своєї дочки, як Чудо-жінка, подорожувала в минуле, потрапляла у пригоди разом із Лігою Справедливості. Повернувшись, вона залишилася на Феміскірі, керуючи тамтешнім народом, назавжди розлучилася з Діаною, яка вже не повернулася на острів.

Образ Іпполіти, до речі, вшанували назвою відкритого 1988 р. астероїда – 10295 Іпполіта [5].

Таким чином, Іпполіта постає перед нами як сильна, мужня жінка воїн, очільниця армії амазонок. Вона є уособленням жіночої могутності й незалежності в давньогрецькій міфології. Понині її образ продовжує жити у коміксах й кінематографі, засвідчуючи популярність та пошану цариці амазонок.

Джерела та література:

1. Фіалко О. Є. Скіфські амазонки в археологічних реаліях: автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2020. 31 с.
2. Іполіта. Міфологія Давньої Греції. *Supermif.com*. URL: https://supermif.com/greki/greki_i/ipolita_.html (дата звернення: 15.02.2024).
3. Іпполітин пасок – дев'ятий подвиг Геракла – грецький міф. *Міфи та легенди*. URL: <https://legends.co.ua/myths/ippolitin-rojas-devjati-j-podvig-gerakla-greckij-mif.html> (дата звернення: 15.02.2024).
4. Harrison W. Mark. *Hippolyta. World History Encyclopedia*. 11 January 2022. URL: <https://www.worldhistory.org/Hippolyta/> (дата звернення: 09.02.2024).
5. Karach, Avi. Hippolyta. *Mythopedia*, July 11 2023. URL: <https://mythopedia.com/topics/hippolyta> (дата звернення: 18.02.2024).
6. Hippolyta. *AcademiaLab*. URL: <https://academia-lab.com/encyclopedia/hippolyta/> (дата звернення: 15.02.2024).
7. Hippolyte. *Brooklyn Museum*. URL: https://www.brooklynmuseum.org/easafa/dinner_party/heritage_floor/hippolyte (дата звернення: 18.02.2024).
8. Hippolyta. *DC*. URL: <https://www.dc.com/characters/hippolyta> (дата звернення: 09.02.2024).

Катерина Кришук

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КУЛЬТІВ ОСІРІСА ТА СЕТА У СТАРОДАВНЬОМУ ЄГИПТІ

У статті висвітлені етапи становлення і розвиток культів Осіріса та Сета, які були поширені у Стародавньому Єгипті й виступали прототипами добра і зла. Проаналізовані особливості сприйняття давніми єгиптянами Осіріса та Сета, які знайшли своє відображення в міфології.

Ключові слова: Стародавній Єгипет, Осіріс, Сет, міфологія.

Релігія Стародавнього Єгипту – одна з найбільш довершених і впізнаних у світі, утім, досі потребує подальшого вивчення й трактування. Релігійна система Єгипту стала унікальним поєднанням окремих місцевих культів, що існували в номах, у єдине ціле. Це знайшло своє відображення в самій системі міфів давніх єгиптян. Об'єднання номів у царства Нижнього та Верхнього Єгипту породило певний дуалізм, який уособлювали єгипетські боги: Осіріс (бог рослинного світу) та його брат Сет (бог пустелі й диких звірів).

За традицією Осіріс – це перший правитель Єгипту, який створив перші закони. Його культ пов'язаний із поширенням в Єгипті землеробства. Осіріс виступив як бог родючості, виноградної

лози, смерті та відродження. Саме в його культі віддзеркалено зміну пір року. Наприклад, посівна сприймалася як поховання Осіріса, а проростання зерна – як його відродження.

В епоху Стародавнього царства фараони за життя уособлювалися з Гором, а після смерті – пере-втілювалися в Осіріса. А вже з епохи Середнього царства будь-який померлий єгиптянин, не тільки фараон, ототожнювався з Осірісом. З огляду на це, вважалося, що кожен єгиптянин після смерті відродиться для ритуалів потойбічного життя, якщо буде правильно виконано поховальний ритуал [2, с. 62].

Центральною фігурою єгипетської народної сільськогосподарської релігії, безумовно, був Осіріс, його дружиною – сестра Ісіда, а сином – Гор. Згідно з міфологією, Осіріс – син богів землі та неба. Він першим царював серед людей і навчав землеробства. Міфи про цих богів ми знаємо з оповідань давньогрецьких письменників. Вони символізують боротьбу між світлом і темрявою. Деталі цих легенд, а точніше грецьких легенд, цікаві тим, що пояснюють багато емблем і символів, які часто зустрічаються в єгипетському мистецтві. Бог, який поєднує в собі функції правителя, бога природи і володаря царства мертвих.

Символом Осіріса є стовп Джеда, призначення якого ще до кінця не з'ясоване ученими. Його відображення було однією з найпоширеніших священних емблем. Із 12-ї династії фараонів започаткувався звичай піднімати джед під час коронації фараонів.

Філософсько-релігійний зміст поклоніння Осірісу багатогранний. По-перше, Осіріс був рослинним духом, уособлюючи віру в те, що, як і рослини, він помирає і воскресає. Крім цього, за уявленнями єгиптян, Осіріс царював в Єгипті до того, як став богом, пам'ять про його діяння ототожнювалася з принципом добра, а ті, хто його вбивав, персоніфікували зло.

Існує й інше пояснення цієї легенди. Осіріс – це сонце, поглинуте темрявою і вбите. Ісіда – місяць, який вбирає сонячне світло і зберігає його якомога довше, а Гор – сонце, що сходить, розганяє темряву і мстить за свого батька. Але якщо сонце – це видимий прояв Осіріса, то добро – його моральний прояв. Коли призахідне сонце помирає, воно знову з'являється на горизонті у вигляді Гора, сина Осіріса. Так само і добро, яке гине під ударами зла, знову відроджується у вигляді переможного добра [1, с. 28–29].

Осіріса часто зображували у вигляді мумії. Звичайними атрибутами Осіріса був гак або батіг, символ влади та емблема Нілу у вигляді хреста з очима зверху (так званий Тау-хрест). Утім, Тау-хрест – це знак усіх єгипетських богів. Деякі міфологи називають його Ключем Нілу. Осіріса іноді малюють з головою бика. У світі мистецтва Ісіду часто плутають з більш давньою єгипетською богинею Хатор, яка уособлює небо, по якому рухається сонце.

Міф про Осіріса увібрив у себе релігійні уявлення різних послідовних етапів розвитку єгипетського суспільства, пов'язуючи культу царів, богів, які помирали і воскресали в різний час і з різних причин. Витоки міфу про Осіріса кореняться в родоплемінному суспільстві, і з його уявлень і ритуалів сформувалися найбільш характерні риси культу Осіріса, що розвинулися пізніше через зміну суспільних відносин у Єгипті.

Корона, яку носив Осіріс, була зроблена зі стебел папірусу, його священний човен також з папірусу, а його символ джед – складався з декількох в'язок палиць, уставлених одна в одну. Ставок перед палацом Осіріса містив лотос або ряд дерев і виноградних лоз, на яких сидить Осіріс, а іноді сам Осіріс заплутується у виноградних лозах. Так само гробниця Осіріса ніколи не зображується без зелені. Поруч з нею росте дерево, на якому сидить душа Осіріса у вигляді фенікса, чи дерево проростає крізь гробницю, обплутуючи її гілками і корінням, або з самої гробниці виростають чотири дерева [4, с. 87].

Повною протилежністю Осіріса був його брат – Сет. У давньоєгипетській міфології Сет – бог пустелі, хаосу й зла. Незважаючи на його контроль над усіма шкідливими явищами у світі, його іноді шанували як покровителя царської влади, побутувало поклоніння, аби заспокоїти Сета. На початку давньоєгипетської історії вважалося, що Сет виконував подвійну функцію. З одного боку, він панував над усіма явищами, протилежними доброму і корисному. На противагу родючій землі він володарював над пустелею, посуха протиставлялася повеням, світло – темряві, здоров'я – хворобам, а Єгипет – навколишнім країнам. Із Сетом єгиптяни пов'язували богів інших країн. Наприклад, вони називали Ваала (ханаанський бог) Сетом.

Після об'єднання Верхнього і Нижнього Єгипту Сет і Гор часто вважалися покровителями влади фараона. Водночас, коли Верхній Єгипет, де процвітало поклоніння Сету, був завойований Нижнім Єгиптом за фараона Нармера, ці боги стали розглядатися як протилежні божества. Якщо Гор і Сет змальовувалися разом, то Гор завжди стояв перед Сетом.

З іншого боку, Сет також був важливим божеством-покровителем царської влади та військової сили. На храмових рельєфах Сет поставав як учитель фараонів стрільби з лука й військового мистецтва загалом. Його роль як бога також передбачала допомогу богу Ра разом із Гором у боротьбі проти великого змія Апепа. Його образ набув негативних рис. Починаючи з третього перехідного періоду, приблизно у VIII ст. до н.е., Сет почав ототожнюватися зі змієм Апепом і зображуватися вже як ворог Ра. Плутарх вважав, що Сет був образом єгипетського Тифона. Згодом Сет став асоціюватися з гнітом перських завойовників, а старі зображення Сета знищили й замінили рельєфами Сета в звіриному вигляді, якого вражають зброєю [3, с. 98].

Як правило, Сет змальовувався у вигляді людської фігури з чорною головою тварини, довгою мордою і вухами. Немає єдиної думки стосовно того, що це за тварина, і його визначають як осла, трубача або жирафа. Часто відрізняють від міфічної «тварини Сета» чи «звіра Сета». Символами були ідеограми, функціонуючи визначниками таких слів, як «дикий», «злий» і «лютий». Іноді його зображували як людину з крилами птаха.

Віслюки, бегемоти, грифони та «тварини Сета» були зоологічними фігурами Сета. Існують також групові зображення крокодила (рельєф з південно-західної зали храму Хатор в Дендері), самця бегемота (папірус Жуміляк), змії (рельєф із храму Рамзеса II в Асуані) і бегемота з крокодилячою шкірою (настінна фреска з гробниці в Ментухотепі). Крім цього, бог поставав у вигляді чорної свині [3, с. 99].

Із давніх часів Омбос у Верхньому Єгипті був важливим центром поклоніння Сету. Там Сету поклонялися як правителю південної частини країни й іноді ототожнювали його з богом крокодилів Себеком. Сет мав храм у Фівах, його шанували у кількох храмах у західній дельті Нілу, особливо в Танісі, зазвичай під ім'ям Стека. За часів правління Рамзеса існувала традиція святкування «ювілею» Сета, про що свідчить стела, встановлена в епоху Рамзеса II.

Сет був одним із найважливіших і найдавніших єгипетських божеств. Становлення його культу відбувалося в тісному взаємозв'язку з формуванням єгипетської держави та розвитком основних релігійних доктрин і міфів. Нечисленність додинастичних джерел значно ускладнює з'ясування первісних витоків поклоніння Сету, через нестачу матеріалу, доступного для висвітлення цього питання. Після вигнання місцем проживання Сета стала прикордонна територія – земля між земним і потойбічним світом (своєрідне кільце – «коло» в оригінальній термінології). Водночас сама ця місцина ідентична «пустелі», що межує з Єгиптом, яка в багатьох космологічних структурах дійсно відокремлює Єгипет від потойбічного світу. Уявіть собі «коло», утворене чужою країною, як своєрідну небезпечну межу (очевидно, між земним світом і потойбічним світом мертвих). У рамках цієї

репрезентації «нормальний» земний світ звужується до території Єгипту, а всі країни за його межами уявляються як протилежність нормі й водночас джерело великої небезпеки.

У контексті міфу про Осіріса образ Сета склався в рамках фіксації захисних обрядів, що базуються на сюжетах і категоріях цього міфу. Нестабільна політична ситуація в III перехідному та пізньому періодах, викликана ослабленням царської влади і вторгненням зовнішніх ворогів, визначила фіксацію образу Сета. Посилювалася важливість ритуалів захисту Єгипту та його культів (у тому числі пов'язаних із культом Осіріса) від уторгнення зовнішніх ворогів. Понад те, образ Сета став негативним і сприймався як корінь зла для богів, людей і мертвих, що зумовлювалося трансформаціями у єгипетському суспільстві в першому тисячолітті до нашої ери.

Таким чином, саме Осіріс перебував біля витоків виникнення в Єгипті культу бога, який помирав і воскресав, якого вбив його брат Сет, бог скотарства, і воскресив син – бог Гор.

Джерела та література:

1. Ларіонова В.К. Історія національних (етнічних) релігій. Навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2010. 388 с.
2. Сіверс В.А. Історія світової культури. Київ, 2011. 438 с.
3. Velde H, Velde H. Seth, God of Confusion: A Study of His Role in Egyptian Mythology and Religion. Brill Archive, 1967. 168 p.
4. Wiedemann A. Religion of the Ancient Egyptians. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Religion_of_the_Ancient_Egyptians.html?id=wFHY39_BzTwC&redir_esc=y (дата звернення: 12.05.2024).

Муравейник Дарина

ВЕЛИКІ ДІОНІСІЇ В ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

У статті розглянуто давньогрецьке свято Великі Діонісії, присвячене Діонісу – богу вина, виноробства та родючості. Особливу увагу приділено особливим аспектам його відзначення, включаючи ритуальні обряди та театральні вистави у формі агону.

Ключові слова: Великі Діонісії, Діоніс, агон, Стародавня Греція.

Урочистості Стародавньої Греції є важливим аспектом культурної спадщини, що цікавить науковців з усього світу. Їхні дослідження дозволяють краще зрозуміти світогляд, релігійні вірування та культурні звичаї греків. Численні свята, які організовувалися на честь богів, мали не тільки сакральне значення, а й відігравали величезну роль у суспільно-політичному та культурному житті давньогрецького суспільства. На особливу увагу заслуговують Великі Діонісії, які мають вагоме історичне й культурне значення.

Великі Діонісії, найбільше та найяскравіше свято Діоніса в Афінах, розпочиналися у першій половині афінського календарного місяця Елафеболіон (лютий-березень). Значення Великих Діонісій зросло за часів тирана Пісістрата в середині VI століття до н. е., коли вони стали всенародним святом у всій Аттиці, відтоді посідаючи друге за важливістю місце після Панафіней. Натоді свято мало як політичний, так і релігійний характер. Витрати на його святкування з державної скарбниці часто

перевищували кошти, витрачені на великі військові походи. Великі Діонісії також сприяли розвитку драми в Греції. Спочатку свято тривало п'ять днів, але з 488 року до н. е. його тривалість збільшили до шести днів [2, с. 360].

Великі Діонісії символізували перемогу весни над суворою та холодною зимою. Це були величезні святкування, на які з'їжджалися натовпи людей, і кожен, хто бажав, міг брати у них участь. Під час святкування не дозволялося затримувати будь-яких правопорушників, щоб усі охочі мали змогу приєднатися до цього свята [6, с. 19].

Свято починалося зі сходженням молодого місяця, що символізувало зростання могутності Діоніса. Уранці першого дня свята всі збиралися біля стародавнього святилища Діоніса, розташованого поруч з театром. У цей день приносили жертву Діонісу у вигляді козеняти, а обряд супроводжувався хоровим співом гімнів богам вина, які називалися дифірамами [3, с. 138]. Багато жертвоприношень і подарунків несли до вітваря Діоніса, у тому числі спеціально вбивали биків. Записи свідчать про значну кількість тварин, принесених у жертву, наприклад, у 334 році до н. е., коли на Діонісії було привезено 240 биків [5, с. 124].

На святі головною подією була урочиста процесія, очолювана дерев'яним ідолом Діоніса, який переносили з храму на пагорбі Акрополя до Елевтер, де Діоніс мав стати свідком свята. У процесії брали участь жерці, влада та громадяни, включаючи жінок. Вони формували групи та вирушали в урочисту ходу, несучи зображення фалоса, жертвні дари, міхи з вином та хліб, приготований спеціально для цього дня. Дівчаток-кошиконосиць наділяли кошиками з квітами та плодами, а деякі учасники несли смолоскипи та флейти. Процесією керували жерці, за ними йшли чиновники, юнаки з наставниками, громадяни, метеки та представники колоній і союзів, причому всі учасники намагалися виглядати вишукано. Процесія зупинялася біля кожного вітваря, вклоняючись іншим богам, а потім виходила на міський майдан – агору, де вшановували 12 богів [5, с. 124; 6, с. 19].

Після цього ідола Діоніса переносили до гаю, присвяченому герою Академу, де також відзначали його хоровими співами та приносили жертвоприношення. Ідол встановлювали поряд із ескармом, або вогнищем. Протягом усього дня йому співали хорові групи з процесії під керівництвом ведучих, кожна з яких окремо підходила до ідола Діоніса. У вечірній час, під супровід музики й освітлення смолоскипів, його повертали назад до Афін, до театру, де завершувалася процесія. Там для нього було приготовлено спеціальне місце. Це був майданчик, де виступали співаки хорів та танцюристи. Там учасники також святкували ввечері та вночі під світлом смолоскипів, розпиваючи вино, а в деяких будинках організовували святкові бенкети [2, с. 360; 3, 138].

На другий і третій день свята на тому ж майданчику проводилися змагання між хоровими співаками. Участь у змаганнях брали хори з юнаків та з дорослих чоловіків, які виступали по черзі. Під час цих змагань вони виконували дифірамби на честь Діоніса. Для участі кожна з 10 афінських філ відправляла хор, який міг бути досить великим – 50 осіб. Хор, що перемагав у змаганні, отримував у подарунок металевий котел на трьох ніжках, який називався триніжником, і ця нагорода була справжнім джерелом гордості для всієї філи [4, с. 22; 5, с. 124–125].

Під час святкування Великих Діонісій у театрі Діоніса проводилися різноманітні вистави, включаючи трагедії, сатиричні драми та комедії. Трагедіям приділялася особлива увага, вони супроводжували останні чотири дні святкування. Вважається, що перша трагедія була поставлена на святкуванні Великих Діонісій у 534 році до н. е., за правління Пісістрата. Термін «трагедія» походить від «пісні козлів» – дифірамбів, які співали сатири. Учасники були одягнуті у шкури та символізували супутників бога Діоніса. Комедії були вперше включені до святкування у 488 році до н. е., коли їм був від-

ведений третій день святкування Діонісії. У театрі Діоніса виставлялися твори відомих драматургів Есхіла, Софокла, Евріпіда, а також комедії Арістофана [1, с. 599; 2, с. 360].

Театр вранці наповнювався глядачами, які залишалися там до пізнього вечора, приносячи з собою подушки, їжу та напої або купуючи їх у торговців. Перші ряди місць були зарезервовані для жерців 12 богів, з жерцем Діоніса у центрі, а всі інші глядачі займали місця позаду. Громадяни кожної філи мали визначені місця, щоб уникнути конфліктів [2, с. 363].

Театральні вистави вражали іноземців, які приїздили на свято. Серед них були офіційні посли союзників, що робили внески від своїх міст. Афіняни також запрошували гостей з інших міст, купуючи для них квитки до театру. На вистави ходили не лише чоловіки, а й жінки, проте жінкам з дітьми дозволяли переглядати лише трагедії, вважаючи комедії непристойними для них. Домашнім рабам також було дозволено відвідувати вистави, але тільки за рахунок їхніх господарів [3, с. 138; 5, с. 142].

Театральні вистави проходили у формі агону – артистичних змагань між учасниками. Перед початком вистав здійснювався ритуал очищення, аналогічний тому, що проводився перед Народними зборами у Стародавній Греції. Після цього розпочиналися самі змагання, під час яких демонстрували по три трагедії та, починаючи з 486 року до н. е., три комедії. Учасники могли також виступати з поетичними творами. Автори трагедій та комедій представляли по одній постановці своїх творів. У цих драматичних виставах обов'язково згадувалася головна постать свята – Діоніс, і вони базувалися на міфах про нього, хоча з часом у сценаріях почали з'являтися також інші боги [4, с. 26; 5, с. 146].

Переможця визначало журі, в складі якого було 10 осіб, яких обирали з присутніх громадян, по одному з кожної філи. Обрані члени журі складали присягу та отримували дерев'яну дощечку, на якій повинні були ставити оцінки.

У завершальний день святкування в театрі влаштовували Народні збори, де громадяни обговорювали не лише результати змагань, але й оцінювали роботу чиновників, що відповідали за організацію свята. Їх також ушановували, надаючи подарунки, такі як вінки, грошові премії та можливість встановлювати статуї на свою честь [3, с. 141]. Цього ж дня журі оголошувало результати конкурсу та вручало призи переможцям. У ранні часи перші нагороди отримували драматурги, які писали сценарії, музику для хору та солістів, виконували акторські ролі та режисерували виставу [5, с. 146].

Зазвичай перемогу отримували ті, чії вистави сподобалися всім глядачам. Поетів відзначали символічним вінком переможця та грошовою винагородою. Керівників хору або хорегів, також відзначали вінком за їхню роль у драматичних виставах. Переможці мали право встановлювати статуї на свою честь у театрі на почесному місці. У пізніші періоди почали нагороджувати також акторів і всю трупу – вони отримували грошову винагороду не лише за перемогу, а й за загальний внесок у виставу [3, с. 140–141].

Таким чином, Великі Діонісії відігравали визначну роль у становленні та розвитку культури Стародавньої Греції. Це свято, яке супроводжувалося ритуальними обрядами, театральними постановками, танцями та жертвоприношеннями, стало платформою для творчості великих драматургів та акторів, що сприяло зародженню та розвитку театрального мистецтва.

Джерела та література:

1. Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции / [сост. В. И. Кузищин]. Санкт-Петербург : Алетей, 2000. 608 с.

2. Винничук Л. Л. Люди нравы обычаи Древней Греции и Рима. М.: Высшая школа, 1988. 495 с.
3. Клековкін О. Ю. Античний театр : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. культури і мистецтв III-IV рівнів акредитації. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : АртЕк, 2007. 328 с.
4. Каллистов Д. П. Античный театр. Ленинград : Искусство, 1970. 100 с.
5. Скржинская М. В. Древнегреческие праздники в Элладе и Северном Причерноморье. Киев, 2009. 382 с.
6. Чечётин А. И. Основы драматургии театрализованных представлений: история и теория. М. : Просвещение, 1981. 194 с.

Олександр Сизон

ПРОМИСЛОВА РЕВОЛЮЦІЯ В АНГЛІЇ: ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ

У статті досліджене значуще за своїми наслідками й масштабами соціально-економічне явище – промисловий переворот. Зокрема, увагу зосереджено на його передумовах і результатах на прикладі Великобританії – країни, що першою стала на шлях індустріальної революції без зовнішнього впливу. Наголошено на науково-технічних винаходах, механізації виробництва, кардинальних перетвореннях у соціально-економічній царині.

Ключові слова: обгороджування, індустріальна революція, промислові винаходи, пролетаріат, буржуазія.

Промисловий переворот (індустріальна революція) розпочався в Англії у другій половині XVIII ст., поширившись протягом XIX ст. в інших країнах європейського континенту, у США та Японії. За визначенням дослідників, індустріальна революція – це перехід від ручного, ремісничо-мануфактурного виробництва до машинного, фабрично-заводського; поява двох нових соціальних станів – робітників (пролетаріату) і буржуазії (промисловців, фабрикантів, заводчиків) [1].

Промисловий переворот у Британії відбувся без значного зовнішнього впливу, а, отже, вважається «канонічним» зразком індустріальної революції та мав вагомий вплив на соціально-економічний і політичний розвиток держав Європи. З огляду на це, переконані в актуальності нашого дослідження, ставимо за мету систематизувати й узагальнити висновки про передумови і наслідки промислової революції в Англії. Задля цього скористалися напрацюваннями науковців, які зосередилися на істотних змінах у виробництві, технічних інноваціях, їхньому значенні для виготовлення продукції у промислових масштабах [1; 3; 4].

Спираючись на вищевказані доробки, можемо стверджувати, що головною передумовою індустріального перевороту в Англії була селянська аграрна (або ще називають англійська) революція XVI ст. у формі обгороджування. Її суть полягала у наступному: великі землевласники – лендлорди – позбавляли селян права користуватися орендованими земельними наділами та забирали громадські землі, аби перетворювати їх на пасовища для овець. Зумовлювалося це зростанням попиту на вовну і продукцію сукнарства на світовому ринку. Селяни ж втрачали засоби для існування, розорювалися, стаючи дешевою найманою робочою силою. Найактивніше процес «розселянювання» відбувався

упродовж XVIII ст., оскільки саме тоді англійський парламент ухвалив майже 1,5 тисячі законодавчих актів про обгороджування. Як результат – промисловість отримала достатній ринок праці та необхідну сировину, землевласники накопичили первісний капітал, сформувавши новий соціальний стан – буржуазію. Населення, яке не знаходило собі місця в сільському господарстві через нестачу земель, та, відповідно, відсутність необхідності в масовій робочій силі, утворило інший прошарок – міський пролетаріат, який заробляв на хліб шляхом «продажу своїх засобів виробництва» – наймання до підприємця на роботу. Англія вперше в своїй історії стала імпортером злакових культур, транспортуючи їх здебільшого зі своїх колоній [1; 5].

Значно розширилися потенційні можливості підприємців: у них з'явився численний капітал, велика кількість робітників, готових невпинно працювати заради незначної платні. Понад те, спостерігався запит на вовняні та бавовняні тканини в Європі, що стимулювало власників засобів виробництва вкладати свій капітал у розвиток текстильної промисловості. Збільшилася внутрішньо ринкова конкуренція, а це зумовило побудову численних фабрик і заводів, вдосконалення як ручних, так і механічних знарядь праці, запровадження у виробництво покращених верстатів й різноманітних пристроїв.

У XVIII ст. текстильна, власне, бавовняна, промисловість посідала головне місце в економіці Британії. Англійську тканину та предмети одягу скуповувала вся Європа й наприкінці того ж століття Великобританія здобула повну монополію на європейському ринку у даній галузі. Відбулося це завдяки іншій вагомій передумові промислового перевороту – технічним інноваціям у бавовняній промисловості.

Варто зауважити, що бавовняне виробництво зародилося в Англії лише у XVII ст. (до того переважало вовняне). Бавовна «позбавила» вовну лідерства надзвичайно швидко. Незважаючи на привезення її з колоній, була значно дешевшою й підприємці вбачали у розвитку бавовняної промисловості більшу вигоду [1].

У першій половині XVIII ст., через активну ринкову конкуренцію та збільшення матеріальних й нематеріальних можливостей капіталістів, у бавовняному виробництві все частіше поширювалися технічні інновації, попит на які надалі зростав. Приміром, 1733 р. «летучий човник», запатентований Джоном Кейном (1704 – бл. 1779 р.), значно прискорив попередній ручний процес ткацтва, удвічі скоротив робочу силу [5]. Якщо раніше на ткацькому верстаті працювало по ткачу з кожного боку, то опісля – тільки оператор.

Щоправда невдовзі виникла проблема із невідповідністю ефективності ткацтва тканини та прядіння ниток. 1765 р., аби уникнути цього, англійський винахідник із Ланкшира Джеймс Харгривс сконструював механічну прядку «Дженні». Прядильник однією рукою повертав каретку витяжного преса, а іншою – колесо, що рухало веретена. Таким чином робота зводилася в основному до трьох операцій: повертання приводного колеса, до прямолінійного руху каретки вперед і назад та нагинання дроту, а це у разі підвищило продуктивність бавовняної промисловості [2].

1769 р. Аркрайт винайшов і запатентував прядильну машину «Water frame». Вона працювала завдяки кінетичній енергії потоку води, що передавалася машині через водяне колесо. Досконалішим варіантом ватермашини Аркрайта стала «Мюль-машина» Семюеля Кромптона близько 1779 р. (виробляла тонку і міцну пряжу) [2]. 1785 р. Едмунд Картрайт сконструював механічний верстат, яким підвищили швидкість ткацтва у 40 разів!

Під впливом текстильного виробництва уможливилися новинки у хімічній науково-технічній

галузі. Скажімо, для надання тканині міцності її відбілювали. 1785 р. відкрили вибілюючу властивість хлору, використовуючи його спочатку у рідкому стані, пізніше – порошкоподібному [3, с. 22].

Інновації у бавовняному виробництві відчутно вплинули на інші царини англійської економіки, прискорили механізацію виробництва, посприяли новим науково-технічним винаходам.

Поряд із розвитком текстильної промисловості широкого поширення набули машинобудування і чорна металургія, необхідна для його розвитку. Без них були б неможливими ні механізація та автоматизація виробництва, ні індустріалізація взагалі.

У першій чверті XVIII ст. Англія не мала економічного й промислового потенціалу, який отримала наприкінці того ж століття, ставши металургійною країною. Вона не могла суперничати зі Швецією – одним із найкрупніших експортерів якісних сплавів і сировини, задовольняючи свої потреби в чорних металах за рахунок імпорту. Так, наявні 60 доменних печей виробляли за рік лише 17 тис. тонн чавуну (нині – річний об'єм виробництва однієї печі), тоді як із-за кордону ввозилося понад 50 тис. тонн чавуну [4, с. 226].

Усі центри металургійної промисловості розташовувалися у лісистих місцевостях, адже головними паливними ресурсами були деревина і деревне вугілля. Головним осередком залізодетального виробництва XVII-XVIII ст. був Сасекс, де повсюдно працювали доменні печі, споживаючи дуже багато деревини. Великі лісові площі перетворювали на ставки, вода з яких падала на молоти, рухаючи їх [4, с. 227].

Однак упродовж XVIII ст. багаті ліси дедалі виснажувалися, палива не вистачало, виробництво ставало неефективним і збитковим. У результаті цього підприємці прагнули знайти й пристосувати нові види пального, тому найефективнішим стало кам'яне вугілля, якого вистачало вдосталь. У 1735 р. англійцю Абрааму Дербі (сину) вдалося виплавити чавун на коксі й надалі виготовлення чавуна на коксі витіснило деревовугільну металургію, сприяючи підвищенню продуктивності виробництва у Британії. Невдовзі постала потреба отримання з чавуна ковкого заліза [4, с. 244].

1783 р. винайшли повноцінне пудлінгування – новий спосіб виплавки заліза, що ґрунтувався на випалюванні надлишкового вуглецю. Зробили це з інтервалом в два місяці Петро Он'юнс, заводський майстер з Мертир-Тидвіле, та Генрі Корт – постачальник адміралтейства. Він мав знайомства з високопоставленими і впливовими особами, тому 1784 р. швидко й безперешкодно запатентував і розповсюдив винахід [4, с. 247].

Новий спосіб виплавки заліза дав імпульс для його виробництва в Англії. Імпортування із-за кордону припинилося, згодом країна сама перетворилася на великого експортера заліза.

Завдяки небувалому розвитку залізодетального виробництва та збільшенню обсягів залізорудних сплавів зростали темпи індустріалізації в усіх сферах промисловості Британії. Як результат – отримали значно більше верстатів і машин, удосконалили засоби й технології їх виготовлення.

До винайдення парової машини в Англії, як і в інших країнах середини XVIII ст., потреба у рухомій силі задовольнялася завдяки водяному колесу; тобто завдяки механізмам, що перетворювали кінетичну енергію потоку води або повітря на механічну дію робочої складової. Однак такі двигуни були недостатньо мобільними, малоефективними, зумовлювали низку обмежень у процесі виробництва. З огляду на це виникла необхідність розробки двигуна з ККД, не занадто громіздких розмірів, придатного до транспортування, з мінімальною кількістю проблем в обслуговуванні.

Незважаючи на винайдення парової машини (циліндр із поршнем піднімався під дією пари, опускався тиском атмосфери після згущення відпрацьованої пари) французьким фізиком Дені Папеном у XVII ст., вона активно застосовувалася у Британії лише за рахунок попиту у промисловості.

За таким самим принципом, що й двигун Папена, англійський офіцер Томас Севірі зробив парову машину. 1705 р. Томас Ньюкомен винайшов досконаліший прототип машини Севірі: рух поршня у циліндрі забезпечувався не нагнітанням тиску паром, а, навпаки, – розрідженням тиску [3, с. 23].

Утім, паровий двигун, відомий на сьогодні, сконструював англійський механік Джеймс Уатт. 1769 р. він побудував свою першу парову машину, назвавши її «Вельзевул», а 1781 р. оформив патент на використання машини у промисловості. Відтоді цей двигун став універсальним, уможливив збільшення ефективності виробництва, розширив горизонти для підприємців, які організовували великі багатогалузеві підприємства, виробляючи продукцію у промислових обсягах [3, с. 22].

Враховуючи вищенаведене, можемо констатувати, що промислова революція мала широкий спектр впливу на соціально-економічну сферу життя Англії. З економічної точки зору вона стала справжнім лідером в області виробництва. Завдяки вдосконаленню й урізноманітненню галузей промисловості виготовляла продукцію непоганої якості у великих масштабах, перетворившись на «світову майстерню».

Через надлишок робочої сили у сільському виробництві зростає чисельність міських жителів, розпочався процес урбанізації, виник новий прошарок суспільства – пролетаріат. Із плином часу він почав активно протистояти буржуазії, висувати свої вимоги щодо трудового законодавства, на основі чого базуватимуться деякі з ідеологій та соціально-політичних рухів.

Якщо ж розглядати наслідки революції з науково-технічної точки зору, то наступне ХІХ ст. видалося переломним у всіх аспектах науки й наукової думки: розквіт наукового методу, наукової точки зору на світ, на світобудову; час, коли піддали сумніву й критиці основні релігійні та культурні догми, традиції заради науки, заради пізнання природи, пошуку істини. Це час, коли людина, користуючись своїми скромними знаннями про навколишній світ, поставила природу собі на службу, вдосконаливши виробництво, медицину, освіту, багато інших сфер людського життя. Наука стала, як ніколи до того, близькою до простого люду, завдяки поширенню освіти, наукового сприйняття світу. І важливим центром наукового життя Європи та світу вважалася Великобританія, яка не здаватиме цієї позиції протягом усього ХІХ ст., завдячуючи змінам в її економічних, соціальних і політичних царинах протягом ХVІІ–ХVІІІ ст., що ознаменували триумф індустріальної революції.

Джерела та література:

1. Англія у другій половині ХVІІ – у ХVІІІ ст. Англійська революція другої половини ХVІІ ст. Передумови й початок промислової революції. URL: <https://uahistory.co/book/zarubzno/294.html> (дата звернення: 12.05.2024).
2. Движущая сила промышленного переворота: Хлопок есть? А если найду? URL: <https://was.media/microformats/hloпок/> (дата звернення: 12.05.2024).
3. Кривуц Ю. Промышленная революция в Англии – сигнал и стимул к изменению идеологии внешней торговли. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2013. № 1086. С. 21-27.
4. Манту П. Промышленная революция XVIII столетия в Англии. М.: «Соцэкгиз», 1937. 448 с.
5. Промислова революція в Англії. URL: <https://geomap.com.ua/uk-wh8/1203.html> (дата звернення: 12.05.2024).

ТЮІЛЬРІЙСЬКИЙ ПАЛАЦ ЗА ЧАСІВ БОНАПАРТІВ

У статті висвітлена історія Тюїльрійського палацу – королівської резиденції у Парижі, що була спалена під час Паризької комуни у 1871 р. Особливу увагу акцентовано на ролі і облаштуванні палацу в період правління Наполеона I та Наполеона III. Розглянуто сучасний стан питання про відновлення палацу Тюїльрі.

Ключові слова: Париж, Тюїльрі, резиденція, династія Бонапартів, ампір.

Зараз, якщо згадати про Лувр, то в думках у багатьох він постає як відомий музей, який кожного року відвідують мільйони людей. Але він пройшов шлях від фортеці до палацового комплексу, частиною якого став величний палац Тюїльрі – резиденція Бонапартів, що була знищена вогнем революції.

Попри те, що історією цього палацу цікавилися ще з кінця XIX ст., перші побіжні згадки про нього знаходимо у праці О. Філона «Спогади імператриці Євгенії» (1920 р.). Згодом, у 1927 р., з'явилася праця Л. Откера «Історія замків Лувру та Тюїльрі», що значно збагатила уявлення про будівництво та історію палацу. Варто також відзначити працю А. Девеша «Палац і сади Тюїльрі». Наразі у зарубіжній та вітчизняній історіографії не було ґрунтовних досліджень цієї проблематики, а наявні праці лише побіжно аналізують деякі аспекти з історії палацу в контексті загальних наукових розвідок з історії Лувра та біографій Наполеона I та Наполеона III. Саме тому поставлена проблема є актуальною та потребує подальшого вивчення.

Мета статті: дослідити історію палацу Тюїльрі за правління Наполеона I та Наполеона III Бонапартів.

Палац Тюїльрі будувався як резиденція загадкової та харизматичної «чорної королеви» – Катерини Медічі, яка хотіла бути ближче до своїх синів, але водночас не випускати з рук владу над країною, і тому віддала наказ збудувати палац на відстані 500 м від Лувру за міською стіною [5; 10].

Незважаючи на свою криваву репутацію, королева обожнювала розкіш, розумілася на мистецтві та архітектурі, а тому під час будівництва Тюїльрі брала активну участь в обговореннях його планування та декору.

Архітектором палацу став Філібер Делор, який віддавав перевагу французькому модерну. Він був натхнений італійським бароко, під впливом якого почалося активне містобудування, що в основі мало осьову перспективу. Початком формування великої осі Парижу став Лувр, а на захід від нього – Тюїльрі. Між ними були сполучні корпуси, які об'єднували їх в один величезний комплекс. У плані чітко проглядається квадратна геометрія подвір'я, від якої чіткими лініями будувалися інші будівлі, щоб не порушувати гармонії [5; 6; 9].

Назва палацу «Тюїльрі» – не випадкова, а тісно пов'язана з його розміщенням, – він будувався на тому місці, де раніше знаходилися черепичні майстерні, на лівому березі р. Сени. «Черепиця» французькою мовою – «tuiles», звідси і назва [6].

Активне будівництво палацу тривало до 1572 р., поки не довелося призупинити облаштування палацу через внутрішні інтриги і політичні події, які вилились у Варфоломіївську ніч. На тлі таких страшних подій було не до будівництва палацу [5].

Після смерті найвпливовішої жінки Європи XVI ст. палац неодноразово перебудовували, вносячи зміни з урахуванням тогочасних смаків та моди. В 60-х рр. XVII ст. перед палацом Тюїльрі під

керівництвом Андре Ленотра був створений величезний сад. Загалом королівська резиденція мала дивовижний фасад завдовжки 328 м [4; 5].

Коли до влади у 1643 р. приходять Людовік XIV, він, незважаючи на величність палацу, у 1674 р. переніс свою резиденцію до Версаля. Ремонтні роботи в Луврі були припинені, і навіть постало питання про його знищення. Більш як через 100 років, у 1789 р., за правління Людовика XVI ст., королівською резиденцією та одночасно сховком від невдоволених народних мас знову стає Тюїльрі [5]. Однак вже на початку 90-х рр. XVIII ст. повсталий народ захоплює палац і скидає монарха, а Тюїльрі стає місцем засідання членів революційного конвенту.

У цей період до Парижу приїздить Наполеон I (1792 р.), який став свідком бурхливих революційних подій того літа. Коли він стояв у натовпі бунтівників, які штурмували Тюїльрі, то навіть уявити не міг, що трон французького монарха звільняється саме для нього.

У період 9–10 листопада 1799 р. стався державний переворот, в результаті якого Наполеон став одним з трьох консулів і зайняв палац, в якому мав розмішуватися разом з третім консулом Шарлем-Франсуа Лебреном. За короткий проміжок часу Наполеон став одноосібним довічним консулом, а потім взагалі був проголошений імператором французів [6].

Переїзд до Тюїльрі був дуже важливою подією для Наполеона, адже ця королівська резиденція тепер належала йому. Проте він розумів, що потрапити до палацу – це пів справи, головне – закріпитися там.

Бонапарт віддає наказ про реставрацію зношеного оздоблення. У кімнатах мали розмішуватися завіси з блискучим дизайном, бронза, позолота відповідно до смаку італійських художників і сувеніри з Єгипту. Наполеон Бонапарт доволі часто відвідував роботи, які «стирали сліди революційного уряду», чия Конвенція залишила глибокий слід у палаці.

Щойно було проголошено конституцію, консул ні на мить не вагався, щоб заволодіти палацом, про який мріяв. Він хотів надати цій події серйозного та урочистого характеру. 21 лютого 1800 р. багаточисельна процесія передувала походу консулів до Тюїльрі: духові оркестри військової музики, гарний корпус підстрибуючих гідів, гвардія консулів у чудових мундирах, консульська карета з шістьма білими кіньми, сувенір про договір Кампо-Форміо, кілька рідкісних екіпажів; потім кеби, номери яких були приховані, щоб надати більшої пишності процесії [9].

У лютому цього ж року він разом зі своєю родиною переїздить до палацу, і з тих пір Тюїльрі стає головною, офіційною резиденцією Наполеона. Він віддає наказ про будівництво північного крила палацу, а також про оновлення застарілого інтер'єру в сучасному дусі – в стилі Першої імперії.

Незабаром гостем у Тюїльрі став сам папа Римський. 28 листопада 1804 р. папа Пій VII прибув до Парижа, щоб коронувати Наполеона. Він проживав у палаці аж до 4 квітня 1805 р.

Весь цей час будівництво палацу не стояло на місці. Архітектори Шарль Персьє та П'єр Фонтен створили для Наполеона I новий стиль ампір, якому властиві парадна урочистість з пілястрами, колонами, ліпними карнизами, скульптурними елементами у вигляді лев'ячих лап і морд. Найбільш чітко цей стиль можна простежити в спальні імператора.

Якщо розглядати планування палацу за правління Наполеона I, то можна виділити такі головні моменти: для початку, щоб потрапити до головного входу в Тюїльрі, потрібно було проїхати під величною Тріумфальною аркою, на якій колишня венеційська квадрига святого Марса була замінена на композицію «Тріумф Бурбонів» [5].

Всередині Тюїльрі та частина палацу, яку займав Наполеон I зі своєю родиною, поділялась на три роди приміщень: парадні, внутрішні покої імператора та внутрішні покої імператриці.

Парадні приміщення були створені для бенкетів, урочистих церемоній та великих прийомів. Цими приміщеннями користувалися рідко. У Маршальській залі проводили концерти. Вона вела до Тронної зали, а та, в свою чергу, – до парадного кабінету імператора. Звідти був вхід до галереї Діани, а за нею знаходилися покої імператора.

Навіть покої мали поділ на почесні та внутрішні. Почесні покої склалися з зали охоронців, де постійно чергували пажі та один з капралів гвардії, та двох салонів. Внутрішні покої склалися з робочого кабінету імператора, передньої, ванної, спальні, вбиральні та гардеробу.

Над цими покоями знаходились у вигляді антресолі інші, які склалися з передньої, робочого кабінету, двох салонів, спальні, будуару та гардеробу. Вони називалися секретними, – вхід в них був тільки через внутрішні покої.

У 1806 р. у північному крилі палацу було обладнано зал для вистав, каплицю та зал для засідань Державної ради, а внутрішнє оздоблення було розроблене архітекторами Шарлем Персьє та П'єром Фонтеном. Стеля офіційної їдальні була прикрашена алегоріями, які представляли чотири стихії, війну та мир. Цими ж архітекторами в наступні роки було створено Тріумфальну арку Карусель, яка стала новим офіційним входом до палацу.

У ті часи палац відділявся від публічного саду лише однією терасою, яку недоброзичливець при бажанні міг спокійно перелізти та потрапити до покоїв імператора. Але незважаючи на такий легкий доступ, жодний змовник або бунтівник навіть і думати не міг про те, щоб вчинити заколот у стінах палацу, адже вважали, що палац охороняється як зіниця ока. Однак це було помилковою думкою, адже насправді охорона не була досконалою і навіть не посилювалася вночі.

Протягом усіх років перебування при владі Наполеон намагався прикрасити колишню королівську резиденцію: ворота Карусель, каплицю, тріумфальну арку Карусель, нову аудиторію та нове крило.

Всередині палацу архітектори провели деякі роботи і кілька кампаній з облаштування, щоб оновити обстановку та зробити її гідною імператора. Останній рідко бував задоволений, він вважав своїх архітекторів надто марнотратними, а їхню фурнітуру – дріб'язковою і такою, що закликає до «пишноти, золота, gobеленів, великих картин» [3].

Попри всю величність палацу, імператор знаходився там рідко, – лише 3 місяці на рік, і під час цих місяців він частенько залишав палац, адже не любив сидіти на місці. Однак, попри це, в стінах палацу відбувалися важливі події для Наполеона I, – шлюб з Марією-Луїзою (1810 р.) та народження їх сина.

У ході революційних подій 24 лютого 1848 р. натовп бунтівників увірвався до палацу та влаштував пожежу, внаслідок якої згоріло дуже багато речей, однак твори мистецтва вціліли. Через два дні, 26 лютого, за рішенням тимчасового уряду Тюільрі хотіли переробити на притулок для громадян-інвалідів. Але декрет, який був виданий щодо цього питання, не був виконаний. У 1849 р. в стінах палацу проводилася виставка мистецтв [8].

У грудні 1848 р. на всезагальному голосуванні першим президентом Другої республіки було обрано Луї-Наполеона Бонапарта (Наполеон III). Після того, як країна поступово відновлювалася після Люгнєвої революції та кривавих червневих подій, постала нова проблема – хто стане наступником французького престолу та отримає титул імператора після смерті Наполеона II «Орлятка». Луї-Наполеон влаштовує державний переворот 2 грудня 1851 р. та узурпує владу.

Він разом з дружиною віддає перевагу Тюільрі, робить його своєю резиденцією та дбає про те, щоб північне крило було нарешті добудоване. Наприкінці 1860 р. обидві будівлі вже склали єдину

композицію. В палаці знову з'явився старий етикет (сквайри, камергери, префекти палацу), а бенкети та церемонії надали палацу неперевершеного блиску. 29 січня 1853 р. тут відбулося цивільне весілля Наполеона III і Євгенії Монтіхо.

Павільйон Марсан, який був названий так на честь гувернантки Людовіка XV, був повністю змінений, лише назва залишилася стара. Павільйон Флори став місцем збору Комітету громадського спасіння, в стінах якого приймалися рішення про призначення послів та генералів, зміщення чиновників, фінансові витрати та видання наказів про арешти.

Однак у 1870 р. Тюльїрі знову зазнав нападу бунтівників. Імператор знаходився у полоні прусаків, а імператриця Євгенія, дізнавшись, що бунтівники вже в палаці, поспіхом залишила його, щоб якомога швидше втекти від революції та покинути Францію. Цього ж року, 4 вересня, після поразки в битві при Седані, в Отель-де-Віль Францію проголосили республікою [7].

У травні 1871 р. розлючені комунари влаштували грандіозну пожежу в ненависному їм гнізді монаршої влади. Для цього вони використали нафту, рідкий дьоготь та скипидар. Вибухівка, закладена в центральному павільйоні, підірвала казковий та знаковий купол. Дуже сильних пошкоджень було завдано Лувру, однак Тюльїрі дісталось більше. На момент пожежі в палаці нікого не було, а всі меблі та твори мистецтва зберігалися в надійному місці під час франко-пруської війни [4; 5].

Два дні не могли зупинити вогонь, який все більше знищував цю величну пам'ятку минулого. Лише коли вдалося приборкати вогонь, можна було оцінити збитки. Від палацу залишилися лише стіни.

Влада третьої республіки не хотіла із самого початку відбудовувати палац, пов'язаний з імперською історією та династією Бонапартів, а тому місце колишнього палацу ще 12 років служило сумною пам'яткою минулих днів [4; 5].

Хоча історики тих часів були категорично проти, але парламент прийняв рішення позбутися цієї згадки про непримне минуле, продавши її під знесення за 33 000 золотих франків.

Сьогодні тривають дискусії щодо відновлення важливої частини архітектурного ансамблю Тюльїрі. Прибічники відновлення аргументують свою точку зору тим, що саме ця будівля свого часу починала історичну вісь Парижу і відновлення палацу буде важливою даниною французькій історії. Але протилежним аргументом була нестача фінансів. Було прийняте рішення, що краще відновлювати пам'ятки, які перебувають у поганому стані, щоб не втратити їх повністю, аніж відновлювати палац, який так довго чекав свого зіркового часу і ще може почекати.

Палац Тюльїрі можна буде відновити після того, як французький уряд сформує комісію з видатних істориків і політиків для розробки планів його відновлення. У разі схвалення проєкт будівництва вартістю 300 мільйонів євро між музеєм Лувр і площею Згоди дозволить створити копію палацу [1].

Джерела та література:

1. £200 m plan to restore glory of Tuileries Palace. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/1526336/200m-plan-to-restore-glory-of-Tuileries-Palace.html> (дата звернення: 01.02.2024).

2. 19 février 1800: Bonaparte établit sa résidence au palais des Tuileries. URL: <https://www.france-pittoresque.com/spip.php?article3022> (дата звернення: 01.02.2024).

3. L'impossible palais de Napoléon. URL: <https://www.gazette-drouot.com/article/l-impossible-palais-de-napoleon/23625> (дата звернення: 01.02.2024).

4. The Palais des Tuileries, in search of a missing Palace. URL: <https://frenchmoments.eu/palais-des-tuileries-paris/> (дата звернення: 01.02.2024).

5. Мур Л. Дворец Тюильри: один из вечных призраков Лувра. URL: <https://paris-life.info/dvorez-tulri/1631-dvorec-tyuilri/> (дата звернення: 01.02.2024).
6. Нечаев С. Ю. Париж Наполеона Бонапарта: Путеводитель. Москва : Этерна, 2014. 296 с.
7. Сольнон Ж-Ф. Венценосные супруги. Между любовью и властью. Тайны великих союзов / Перевод с французкого Матвеевой Е. В. Москва : АСТ, 2015. 416 с.
8. Тюільрі (палац). URL: [https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%A2%D1%8E%D1%97%D0%BB%D1%8C%D1%80%D1%96_\(%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%86\).html](https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%A2%D1%8E%D1%97%D0%BB%D1%8C%D1%80%D1%96_(%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%86).html) (дата звернення: 01.02.2024).
9. Франція XVI – першої половини XVIII. URL: http://ni.biz.ua/3/3_13/3_136852_frantsiya-XVI-pervoy-polovini-XVIII-v.html (дата звернення: 01.02.2024).
10. Шкляр С. П. Історія європейської архітектури: Відродження та бароко : навч. посібник. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2020. 259 с.

Ольга Шульга

КОШТОВНА КРАСА ЛЕГЕНДАРНОЇ ЕПОХИ: ЮВЕЛІРНІ ПРИКРАСИ КОРОЛЕВИ ВІКТОРІЇ

У статті розглядаються особливості ювелірних прикрас королеви Вікторії, які віддзеркалювали модні тенденції та естетичні смаки вікторіанської епохи. Аналізуються найвідоміші коштовності монархині, зокрема діамантові корони, намиста, браслети, каблучки. Зазначено, як ювелірні вироби підкреслювали статус і владу королеви Вікторії. Увага акцентується на символіці окремих прикрас та їх історичному значенні, визначається роль родинних прикрас у британській королівській родині.

Ключові слова: королева Вікторія, вікторіанська доба, коштовності, ювелірні прикраси.

В умовах зростання інтересу до історичної моди тема ювелірних прикрас королеви Вікторії набуває особливої актуальності. Вивчення особливостей вікторіанських ювелірних виробів глибше розкриває естетику того часу, смаки і статусні маркери еліти XIX століття. Крім того, багато сучасних ювелірів звертаються до вікторіанської епохи в пошуках натхнення, тому дослідження прикрас королеви Вікторії має також практичне значення для розвитку ювелірного мистецтва.

У першій половині XIX ст. Вікторія стала королевою Великої Британії та Ірландії. Вона була не лише монархинею, але й колоніальною імператрицею, найбагатшою і найвпливовішою жінкою свого часу. Недарма її називали «Велика королева великої країни».

Правління королеви Вікторії – особлива сторінка в історії Англії, адже при владі вона була 63 роки і сім місяців з 20 червня 1837 року і до своєї смерті в 1901 році. Цей своєрідний «рекорд» перебування на британському престолі змогла перевершити лише королева Єлизавета II, яка правила 70 років і 7 місяців.

Королева Вікторія асоціюється з великою епохою індустріального зростання Великобританії, економічного та науково-технічного прогресу. Це були часи великих перетворень у світі, надзвичайних винаходів, таких як автомобіль, електрика та фотографія, швидких змін у промисловості разом із дивовижними науковими відкриттями. Вікторіанська доба, названа так від імені королеви, відзначалася відповідним стилем життя та модою. Набирали популярності жіночі журнали про домашнє

господарство, материнство та моду. Портрет юної королеви був буквально повсюдно і швидко став надбанням громадськості. Коронація та її одруження з Альбертом викликали шаленство у справі поширення портретів Вікторії. Зображення містилися на медальйонах, стрічках, у газетах, а портрети, придатні для обрамлення, з'являлися на висувних ятках періодичних видань. Ніколи ще ні за ким так ретельно не слідкували та не наслідували. Вікторія перетворилася на головний символ свого часу [3].

Ювелірні прикраси були невід'ємною частиною Вікторіанської епохи, і Вікторія була відома своїми розкішними коштовностями. Вони були неперевершеними за красою та витонченістю, і їх можна розглядати як витвір мистецтва, що віддзеркалює естетику тих років. Вікторія любила носити різні види прикрас від великих сережок до величезних браслетів, а також тіари, брошки і намиста. Ювелірні вироби, якими володіла королева, а також її родина і двір, вплинули на світову моду.

Коштовності були надзвичайно важливими в житті королеви. Ще у дитинстві вона отримувала дуже коштовні подарунки у вигляді прикрас та аксесуарів. Придворне життя молодій королеві було жвавим і веселим. Вона носила ювелірні прикраси із задоволенням і у великій кількості. Коштовності корони та скарби попередніх поколінь королівської сім'ї були змінені та перероблені відповідно до її смаків. Намисто від королеви Аделаїди Вікторія часто носила як діадему. На одному з портретів вона була зображена в королівському колі Георга IV з діамантовими сережками королеви Шарлотти. Вікторія символічно носила браслет зі змією на своїй Першій Раді, демонструючи прагнення мати «мудрість змії».

Для королеви Вікторії ювелірні прикраси завжди мали особливу цінність – і тут йдеться не про їхню вартість. Вона була позбавлена снобізму. Звичайна дрібничка, але обрана за особливих обставин або подарована з любов'ю, для неї означала стільки ж, скільки прикраси з дорогих перлів та діамантів. І скільки б сучасні модні експерти не нахвалявали Кейт Міддлтон і Меган Маркл за їхні бюджетні вбрання, саме Вікторія першою не побоялася поєднувати просте та розкішне в одному образі. Ще в дитинстві мати Вікторії, герцогиня Кентська, подарувала майбутній монархині медальйон, у який було заховано пасмо волосся її покійного батька – він став сполучною ланкою між маленькою сиротою та покійним герцогом Едуардом. Минуло двадцять років, і лише через кілька днів після її заручин із принцом Альбертом Вікторія також попросила його залишити їй пасмо волосся на згадку. Його королева сховала у скляній підвісці у формі серця, яку вона носитиме до кінця свого життя.

Смаки Вікторії сформувалися на основі дитячої любові до опери, театру та балету з їхньою розкішшю та пишнотою вбрання на сцені. Коли вона подорослішала, то дізналася, що ювелірні прикраси мають і символічну силу. Вікторія спростила свій гардероб, частіше обираючи шовк білого або пастельного кольору і мереживо відтінку слонової кістки як скромне тло для вражаючих коштовностей. А колекція згодом зросла до неймовірних масштабів [4].

Яскравою зіркою колекції Вікторії є смарагдова тіара, створена ювеліром королеви Джозефом Кітчингом і подарована Альбертом у 1845 році. Прикраса не позбавлена символізму: досі смарагди вважаються камінням тих, хто народився в травні, а королева Вікторія з'явилася на світ 24 травня. Можливо, єдиним таємним змістом, який найбільше резонував би з романтичними почуттями Вікторії, було те, що смарагди (за давнім повір'ям) можуть розкривати заклинання або викривати брехню обітниць обранця. Цю прикрасу вона вдягала в особливих випадках, пов'язаних з Альбертом, щоб продемонструвати ніжний і міцний зв'язок із чоловіком.

Такою була і Східна діадема, що стала своєрідним знаком визнання принца Альберта. Окрилений коханням, він вирішив сам розробити дизайн коштовності – основа була усяяна діамантами, а по всій поверхні прикраси спочатку були опали, а потім їх замінили одинадцятьма великими яскраво-червоними рубінами [5].

З того часу любов королеви до прикрас (і особливо тіар) лише зростала. Той факт, що вона подарувала по одній кожній дочці, коли вони виходили заміж, говорить про те, що для Вікторії тіара символізувала повноліття, жіночність та статус, який дівчина набуває у шлюбі. Цей жест, здається, був для королеви ще одним способом висловити своє кохання і показати зв'язок між матір'ю і дитиною [4].

Прикраси, які носила королева Вікторія, були унікальні та не мали аналогів у світі ювелірного мистецтва. Ще одна з найбільш відомих прикрас Вікторії – це «Корона Айнштайна», виготовлена у 1856 р. з золота. Вона містила більш як 2000 діамантів, включно з двома найбільшими діамантами в світі, відомими в ті часи. Її назвали на честь Фредеріка Айнштайна, ювеліра, що створив цей шедевр. Корона мала важливе символічне значення і підкреслювала владу Вікторії та її вплив на Британську імперію.

Саме за часів правління королеви Вікторії перли почали використовувати для виготовлення траурних прикрас. Королеві було лише 42 роки, коли у 1861 році вона втратила свого коханого чоловіка принца Альберта, і решту свого життя – майже 40 років – вона провела в жалобі. Завдяки їй навколо обрядів трауру склалися суворі правила. Авторка книги *Jewels and Jewellery* та кураторка виставки ювелірних виробів у Музеї Вікторіанської епохи Клер Філіпс зазначає: «Етикет, пов'язаний зі смертю, став складнішим і жорсткішим упродовж ХІХ століття... До 1860-х вдова мала носити чорне близько року й одного дня після смерті чоловіка. Поступово вдовам дозволили використовувати складні траурні прикраси, потім діаманти та перли, і зрештою – кольорові камені. Деякі вдови, наслідуючи приклад королеви Вікторії, ніколи не поверталися до звичайних прикрас» [1].

Вікторії подобалось, коли саме з її колекції діамантів робили прикраси, таким прикладом є намисто та сережки, які були виконані за наказом королеви у 1858 р. Багато разів вона одягала цей комплект з 30 діамантів в оправі вагою 22 карати. Цей комплект згодом перейшов королеві Єлизаветі II, і вона його обожнювала.

Вікторія також була відома своєю залежністю від брошок, які носила на ліфах своїх суконь. Одна з найбільш видатних брошок, яку носила королева Вікторія – це Платинова хризантема.

Неймовірно гарною була Рубінова брошка з двома дуже великими рубінами овальної і краплеподібної форми, обрамлена діамантами, створена ще в 1854 р. [2].

Одна з брошок була символом початку шлюбу з Альбертом – Квітка дикого апельсину, подарована Альбертом Вікторії на честь їхніх заручин. Квіти дикого апельсина досі залишаються символом королівського весілля у Великобританії. У день свого весілля Вікторія вбралася у простий вінок із квітів апельсина, який з того дня став культовим головним вбранням нареченої. Королівські весільні прикраси склалися з витонченого «турецького» діамантового намиста та відповідних сережок, сапфірової та діамантової брошки від Альберта та ордена Підв'язки. Подружки Вікторії-нареченої отримали брошку-орла, викладеного бірюзою, з рубіновим оком і перлами в пазурах, розроблену Альбертом. Усього їх було 12. Для друзів було виготовлено шість десятків каблучок із медальєрними портретами наречених в емалі, а чоловікам подаровано золоті олівці, прикрашені емалевими медальками [6].

Альберт часто дарував Вікторії прикраси власного дизайну. Поширення іміджу королеви через нові ЗМІ дозволило модним тенденціям швидко поширитися усім світом. Уважне вивчення портретів того часу показує, що жінки майже точно копіюють прикраси та сукні Вікторії. Відома маленька діамантова корона королеви Вікторії 1870 року. Також треба згадати брошку, яку Альберт подарував для шалі з кельтськими мотивами. Її Альберт не створював, а купив у Дубліні.

Фантазії принца Альберта міг би позаздрити будь-який сучасний ювелір. За його ескізами створювалися прикраси не лише з дорогоцінного каміння, а й навіть... зубів. І головне – Вікторія їх з радістю носила. Брошка у формі квітки будяка – символа Шотландії. Головний елемент – молочний зуб принцеси Вікторії (старшої дочки королеви).

Але цим Альберт не обмежився. Він подарував Вікторії намисто із 40 зубів оленів, яких він убив під час полювання у Балморалі. На кожному зубі вигравіювано дату, коли тварину вбили, а на застібці був напис: «Всі постріли Альберта».

Чому ж Альберт замовляв для дружини такі оригінальні прикраси? Відповідь досить проста. За німецькою традицією зуб тварини – сильний талісман, а для Альберта – прояв мужності, любові та пристрасті до дружини, адже він походив з династії Саксен-Кобург-Готських.

У королеви була ціла колекція прикрас, присвячена сім'ї – чоловікові, дітям і онукам. Дуже популярними були браслети із шармами. Пік шармового буму припав на кінець XIX століття, спровокувала його королева Вікторія. Її в 1893 р. сфотографували з браслетом, на якому були нанизані кілька підвісок з портретами її дітей. Після цього почалася мода носити шарми, яка актуальна і сьогодні.

Браслет із шармами. Спочатку браслет з одним медальйоном – серцем – Альберт подарував Вікторії на народження первістка – Вікторії. У рожевому серці зберігається її локон. І так у кожному серці. Бірюзове – Берті, синє – Альфред, червоне – Аліса, біле – Олена, блакитне – Артур, бежеве – Леопольд, зелене – Луїза, салатове – Беатріса.

Була у Вікторії і Брошка з портретом немовляти – принцеси Вікторії. Також Вікторія мала дуже гарну Підвіску з портретом Альберта і принцеси Вікторії [6]. У королеви Вікторії була і жалобна прикраса, присвячена її доньці Алісі, яка померла у віці 35 років від дифтерії. Медальйон, брошка і кулони були замовлені королевою в пам'ять про неї. Коли помер Альберт, то Вікторія, як і вся країна, поринули в траур. Королівські ювеліри були надзвичайно зайняті виготовленням необхідних траурних прикрас. Медальйони з фотомініатюрами та пам'ятними зображеннями волосся були виготовлені у великій кількості, щоб королева роздала їх родичам і друзям разом зі шпильками з портретом принца та пам'ятними підвісками. Для двору було встановлено тримісячний траур, але королева залишалася в траурі до кінця свого життя, і двір наслідував її приклад. Згодом королева відновила подорожі з обмеженими публічними виступами. Її вбрання все ще складалося з чорного шовку, але ставало все більш вишуканим з декоративними чорними намистинами та іншим оздобленням. Знову з'явилися прикраси з діамантами [1]. На Золотому ювілеї 1887 р. королева сяяла діамантами, носила велике діамантове намисто з цангою, на якому як кулон висів лахорський діамант, а також великі діамантові сережки, різні значки та камеї. Сувенірні підвіски, брошки та медалі були створені у великих обсягах для святкування Золотого ювілею, а пізніше – Діамантового ювілею, і багато з них існують і сьогодні. Виготовленням прикрас займалися вправні ювеліри.

У королівській родині був свій ювелір – компанія «Геррард». У 1843 р. їй було надано титул королівського ювеліра від молодшої королеви Вікторії. Почесний титул зобов'язував розробляти дизайн королівських регалій для офіційних подій, виготовляти і підтримувати їх в ідеальному стані, а також здійснювати догляд за колекцією срібла і коштовностей, які належать монарху, що знаходиться при

владі. І в теперішні часи, щорічно, взимку, від компанії «Геррард» в Тауер прибуває команда експертів. Вони проводять там два тижні, займаючись ремонтом коштовностей королівської сім'ї, а також їх профілактикою. Цю традицію започаткувала королева Вікторія.

Компанія «Геррард» отримувала замовлення не тільки від королеви Вікторії, а й від її чоловіка. Так, саме цією компанією була виготовлена серія брошок з сапфірами і діамантами. Вони ж були причетні і до виготовлення траурних прикрас для Вікторії [7].

Королева Вікторія забрала свою одержимість коштовностями в могилу. На смертному одрі вона вибрала для поховання купи браслетів, рядів намиста та каблучок (по одному на кожен палець), серед яких були дорогоцінні траурні коштовності британської монархині, сувеніри, які вона замовляла в пам'ять про втрачених близьких, і романтичні речі від чоловіка. На її труні були зображені мала імператорська корона, орден підв'язки разом з регаліями, дві кулі і скипетр [1].

Такою була сила і привабливість прикрас. Вони втілювали любов і втрату і були матеріальним спогадом про щось дорогоцінне. Зараз відновився інтерес до пам'ятних коштовностей, і навіть до повернення пасм волосся, укладених у медальйони. Чим більше особистого, тим краще. Цьому свого часу значною мірою посприяла королева Вікторія, коли перетворила своє кохання та трагічні втрати на ювелірні сувеніри. Вікторія померла в Осборн-Хаусі на острові Вайт 22 січня 1901 р. Її прикрасили десятками коштовностей і поховали разом з іншими сентиментальними сувенірами, які вона продиктувала, включно з гіпсовим зліпком руки принца Альберта, її мереживною весільною фатою та фотографією її особистого помічника Джона Брауна [3].

Отже, за часів королеви Вікторії ювелірні прикраси стали справжнім мистецтвом і невід'ємною частиною британської та світової культури, були індикатором статусності, радістю і задоволенням. Вікторіанська доба вважається золотим століттям ювелірного мистецтва, коли з'явилося та розвинулося багато технік та стилів у виготовленні прикрас. Королева Вікторія стала найбільш відомою любителькою ювелірних прикрас, її колекції легендарні та відомі в усьому світі. Вони залишаються популярними та цінними до цього дня і показують, що краса та розкіш можуть бути невмирущими, а також є доказом майстерності та творчого потенціалу, що втілюється в ювелірному мистецтві.

Джерела та література:

1. Rachel Garrahan. Перлина нації: символізм головних прикрас королівської родини. URL: <https://vogue.ua/article/fashion/aksessuary/perlina-naciji-simvolizm-golovnih-prikras-korolivskoj-sim-ji-49929.html> (дата звернення: 12.05.2024).
2. Анастасія Очеретнюк. Ближче до королівського серця: улюблені брошки Єлизавети II. URL: <https://lifestyle.segodayna.ua/ua/lifestyle/style/blizko-k-korolevskomu-serdcu-lyubimye-broshki-elizavety-ii-1256718.html> (дата звернення: 12.05.2024).
3. Вікторія (королева Великої Британії). URL: <http://surl.li/qхура> (дата звернення: 12.05.2024).
4. Самые впечатляющие украшения из коллекции королевы Виктории. URL: https://www.marieclaire.ru.translate.google/moda/samyie-vpechatlyayuschie-ukrasheniya-iz-kollektsii-korolevyi-viktorii/?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 12.05.2024).
5. Тіари Єлизавети II: скарби британської нації. URL: <https://zolotoyvek.ua/ua/tiary-elizavety-ii-sokrovisha-britanskoj-nacii/> (дата звернення: 12.05.2024).
6. Украшения королевы Виктории. URL: https://spletnik.ru/162087_ukrasheniya-korolevy-viktorii (дата звернення: 12.05.2024).
7. Ювелірний дім «Геррард» – королівський ювелір. URL: <https://gems.ua/news/UvelirniyDomGerrard> (дата звернення: 12.05.2024).

РОЛЬ РУХУ ІХВАНІВ У СТВОРЕННІ САУДІВСЬКОЇ АРАВІЇ

У статті досліджено роль та значення руху іхванів у створенні об'єднаної Саудівської Аравії. Визначено передумови і чинники повстання «братів» у 1927–1930 роках.

Ключові слова: іхвани, Саудівська Аравія, Абд-аль-Азіз, Аравійський півострів, ваххабізм, Неджд, Хіджаз.

У 20–30-х роках минулого століття на теренах Аравійського півострова постала нова держава – Саудівська Аравія під владою короля Неджду Абд-аль-Азіза ібн-Сауда. У тогочасних державотворчих процесах неабияку роль відіграли ісламські фундаменталісти іхвани, які спочатку підтримали Абд-аль-Азіза, а потім виступили проти нього та підняли повстання. Значення руху іхванів в історії Саудівської Аравії залишається дискусійним і понині. Відповідно дослідження ролі іхванів у створенні королівства є актуальним.

Умови та чинники об'єднання Саудівської Аравії в 20–30-х роках ХХ ст. досить ґрунтовно вивчалися американськими й англійськими істориками. Так, можемо відзначити роботи Дж. Костіне-ра, Д. Комінса, П. Вілсона, Д. Грехема, Х. Чізхолма та інших. Серед радянсько-російських істориків найбільш вагомим дослідження історії становлення Саудівської Аравії здійснив О.М. Васильєв. Вітчизняні фахівці менше уваги приділяють історії Саудівської Аравії першої половини ХХ ст., тому питання, пов'язані з об'єднанням арабських племен і держав під владою Абд-аль-Азіза ібн-Сауда відображені переважно на сторінках академічних підручників В. І. Головченка, В. А. Рубеля, І. М. Сергійчука. Питання ролі руху іхванів у створенні Саудівської Аравії потребує подальших досліджень і узагальнень.

Мета даної статті полягає в аналізі ролі та значення руху іхванів у створенні об'єднаної Саудівської Аравії.

Послаблення позицій Османської імперії на території Аравійського півострова на межі ХІХ–ХХ ст. актуалізувало питання утворення єдиної об'єднаної арабської держави. На початку ХХ ст. населення середньої частини півострова було досить строкатим за рівнем суспільно-культурного розвитку: від багатих і більш цивілізованих містян Хіджазу до патріархально-племінних кочовиків-бедуїнів Неджду. Зважаючи на відсутність єдиного осередку гуртування арабських племен, між окремими аравійськими князівствами розгорнулася запекла боротьба за владу. Найбільші можливості об'єднання розрізаних аравійських державних утворень мали король Неджду Абд-аль-Азіз ібн-Абдаррахман ібн-Фейсал ібн-Сауд та емір Хіджазу і шериф Мекки Хусейн аль-Хашімі [4]. Влада Хусейна спиралася переважно на військову та економічну міць Османської імперії. Однак саме Хусейн за підтримки та підбурювання британців розпочав визвольну війну проти османів [5; 3]. Вийшовши переможцем у цій війні, емір Хіджазу, втім, не мав достатніх резервів відновлення ослабленої армії і, відповідно, не міг витримати натиску військ Абд-аль-Азіза, який до кінця Першої світової війни заручився підтримкою іхванів і розпочав боротьбу за відновлення Саудівського емірату.

Рух іхванів (араб. «братів») представляв собою об'єднання племінних напіввійськових формувань кочовиків-бедуїнів, які фанатично сповідували ваххабізм – фундаменталістську течію сунітського ісламу, представники якої виступали за повернення до витоків ісламу, радикально відкидали

всі інновації, підтримували ідеї джихаду [1; 3]. Не маючи жодних переваг чи навіть відстаючи в технічному оснащенні та військовій тактиці, збройні формування іхванів становили суттєву загрозу іншим арміям Аравійського півострова завдяки кількості вояків, їх завзяттю та фанатизму. Іхвани склали кістяк армії Абд-аль-Азіза, тому майбутній очільник об'єднаної Саудівської Аравії мав урахувати принципи і засади ваххабізму у своїй політиці, ідеології, промовах, хоча сам, на думку англійського військового діяча, сучасника подій Дж. Глабба, ніколи релігійним фанатиком не був [2]. Однак інших можливостей створення власної досить потужної армії в Абд-аль-Азіза не було. До того ж, залучення збройних формувань іхванів приносило неабияку користь, зважаючи на необхідність особистої відданості емір-імаму як обов'язковий елемент релігійної догматики іхванів. «Брати» не тільки вміли добре воювати, але й викривали змови та формували каральні загони за дорученням короля Неджду [5; 3]. Відповідно, на перших етапах військових завоювань Абд-аль-Азіза саме іхвани зіграли ключову роль в об'єднанні аравійських князівств і племен.

Спочатку іхвани завдали руйнівної поразки армії Абдаллаха ібн-Хусейна, сина еміра Хіджазу. Надалі Абд-аль-Азіз завоював Верхній Асір та Джебель-Шаммар. Нарешті, після незваженого та необдуманого прийняття Хусейном титулу халіфа, іхвани вдерлися до Ель-Таїфу поблизу Мекки і влаштували там криваву різанину, в результаті якої налякана знать Хіджазу схилила Хусейна до зречення від престолу на користь сина Алі. Колишній очільник Хіджазу сподівався, що таким чином вдасться вичерпати особистий конфлікт між ним та Абд-аль-Азізом, але амбіції в останнього були набагато більші. Король Неджду прагнув повної влади та, завдяки вторгненню вірних іхванів до Мекки, домогся зречення Алі ібн-Хусейна. На раді мусульманських старійшин у 1926 р. Абд-аль-Азіза було проголошено королем Хіджазу [2; 4].

Після об'єднання Хіджазу і Неджду в одну державу виявилися суттєві відмінності в рівні суспільно-культурного розвитку даних територій. Суспільний уклад Неджду характеризувався примітивним патріархально-племінним устроєм, а також радикальною консервативністю, побоюваннями та недовірою місцевого населення до всіх нових науково-технічних і суспільних змін. Водночас Хіджаз був значно більш цивілізованим [2; 3]. По-перше, більша частина жителів Хіджазу вели осілий спосіб життя в містах. По-друге, прадавні караванні шляхи через оази західної частини Аравійського півострова зумовили досить високий економічний розвиток Хіджазу. По-третє, місцеве населення більш терпимо ставилося до технічних новинок: радіо, автомобілів, аеропланів тощо. Радикально налаштовані «брати» очікували від новообраного короля Хіджазу і Неджду боротьби проти «антиісламських» звичаїв і традицій жителів Хіджазу, однак Абд-аль-Азіз не поспішав упроваджувати приписи фундаменталістського ваххабізму в життя. Виступаючи з палкими промовами за «істинний» іслам, Абд-аль-Азіз насправді послідовно проводив централізаторську внутрішню політику в помірному прогресивному напрямку. Поступово були дозволені радіо, автомобілі, телеграф. Це робилось, аби переконати найбільш консервативних представників суспільства у тому, що ці технічні пристрої створив не Сатана, по радіо навіть зачитували фрагменти Корану. Було накладено заборону на паління, але не на торгівлю цигарками. Король об'єднаної держави також досить терпимо ставився до шіїтів Ель-Хаси та Ель-Катифи [5; 2].

Певні претензії також викликала зовнішня політика Абд-аль-Азіза. Наприклад, заборона торгівлі з Кувейтом була сприйнята «братами» вкрай негативно. Якщо Кувейт населений мусульманами – з ними можна вести торгівлю; якщо ж ні – проти них потрібно організувати джихад. Інший протест і незадоволення спричинила заборона набігів на Ірак і Трансйорданію, які населялися «єретиками» і набіги на яких були основним джерелом прибутків іхванів [3].

Король новоутвореної об'єднаної держави намагався довести свою відданість релігійним ідеалам «братів», при цьому одночасно обмежуючи їх впливовість. Так, зокрема, було утворено Лігу суспільної моралі, яка мала виступати в ролі релігійної поліції та стежити за дотриманням простим населенням норм і приписів ісламу. Про всі виявлені порушення релігійної моралі їхвани мали доповідати Лізі. Таким чином, Абд-аль-Азіз прагнув не допускати випадків релігійного самосуду «братів» [2].

Поступово протиріччя між Абд-аль-Азізом і очільниками їхванів накопичувалися. Найвпливовішу опозицію королю об'єднаної держави становили головний шейх племені мутайр Фейсал Ааль Давіш, шейх аджманів Зайдан ібн-Хісляйн, шейх атайба Султан ібн-Хумайд ібн-Біджад. Вони не наважувалися відкрито виступити проти еміра-імама, однак поступово відмовлялися виконувати його накази, насамперед щодо заборони набігів на Ірак і Трансйорданію [7; 3].

Становище Абд-аль-Азіза ставало все більше хитким. Регулярні неконтрольовані набіги «братів» на території безпосереднього англійського впливу викликали незадоволення британців. Абд-аль-Азіз прагнув будь-якою ціною уникнути війни, але не міг показати, що не контролює власних підданих. Численні спроби владнати ситуацію та довести свою уявну відданість ортодоксальним ідеям їхванів завершилися невдачею – громадянська війна стала невідворотною.

У 1927–1930 роках Абд-аль-Азіз був змушений приборкувати повстання своїх колишніх безпосередніх підданих і союзників. Під час військових рейдів проти їхванів король Неджду і Хіджазу використовував новітні досягнення техніки, в тому числі автомобілі. Основу нової армії становили містяни Хіджазу та мешканці Неджду, які не підтримали повстанців. Більшість племен зайняли вибігальну позицію. Після кількох битв остаточну перемогу над їхванами Абд-аль-Азіз здобув після битви біля Сабілли в 1930 р. Керівників повстання очікувала гірка участь: Султана ібн-Біджада було вбито в 1931 р., Фейсал Ааль Давіш, незважаючи на спроби замирення з британцями, був виданий саудівцям і загинув у в'язниці в Ер-Ріяді в 1931 р. [6; 7]. Тим самим Абд-аль-Азіз зміг остаточно перемогти «братів», а також подолати вплив племінних ватажків на державницькі процеси в Саудівській Аравії.

Роль і значення руху їхванів в історії об'єднання Саудівської Аравії залишаються дискусійними. Без безпосередньої участі «братів» у воєнних кампаніях Абд-аль-Азіз навряд чи домогся б об'єднання арабських князівств під своєю владою. Але після приєднання Хіджазу до своїх володінь король нової арабської держави відкинув застарілі ортодоксальні принципи управління, поширені в середовищі їхванів, і взяв на озброєння нові, більш цивілізовані підходи врегулювання суспільних відносин. Звісно, така політика Абд-аль-Азіза не могла бути прийнята «братами». Конфлікт був неминучим.

Чи можна розглядати їхванів виключно як реакційний рух проти нового порядку? На думку О. М. Васильєва, такий підхід не є виправданим. Ихвани намагалися за допомогою старих звичаїв і традицій, суспільних порядків досягти рівності з феодалною верхівкою, інтереси якої відчутно відрізнялися від очікувань простих мас [2]. Тобто, руху «братів» властивий егалітаризм, який і призвів до виникнення суттєвих протиріч із Абд-аль-Азізом.

Рух їхванів, безумовно, відіграв ключову роль в об'єднанні Саудівської Аравії. Пропагуючи виятково ортодоксальну ідеологію, «брати» побічно надали поштовх прогресивним змінам у суспільстві Аравійського півострова. Виконавши свою місію зв'язку між старим і новим устроєм суспільства, їхвани почали перешкоджати подальшому розвитку держави Саудитів і після невдалого повстання поступово відійшли у вічність історії.

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що роль іхванів у створенні Саудівської Аравії є досить значною. На перших етапах «брати» безпосередньо допомагали Абд-аль-Азізу побороти супротивників і відновити Саудівський емірат. Надалі, невдале повстання іхванів також сприяло подальшому розвитку Саудівської Аравії, адже після приборкання повстання Абд-аль-Азіз зміг нарешті подолати негативний консервативний вплив племінної верхівки.

Джерела та література:

1. Брожина В. Радикальний ваххабізм як ідеологія релігійно-політичного екстремізму. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 47. С. 186–197.
2. Васильев А.М. История Саудовской Аравии (1745 г. – конец XX в.). Издание второе, расширенное и дополненное. Москва: «Классика плюс», Книжный дом газеты Труд, 1999. 672 с.
3. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посіб. Київ: Либідь, 2010. 520 с.
4. Сергійчук І. М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець XX ст.): Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Суми: ВТД «Університетська книга», 2002. 268 с.
5. Kostiner J. The Making of Saudi Arabia 1916–1936: From Chieftancy to Monarchical State - Couverture rigide. Oxford University Press, 1994. 260 p.
6. Second Ikhwan Rebellion 1929–1930. Onwar.com. URL: <https://www.onwar.com/aced/nation/sat/saudi/fikhwan1929.htm>. (дата звернення: 05.01.2024).
7. The First Ikhwan Rebellion 1927–1928. Onwar.com. URL: <https://www.onwar.com/aced/nation/ink/iraq/fikhwan1927.htm>. (дата звернення: 05.01.2024).

Олександр Навозенко

ФІНСЬКА ПРОПАГАНДА У ЗИМОВІЙ ВІЙНІ

У статті розглянуто зміст, форми та методи фінської пропаганди проти Радянського Союзу у переддень, упродовж та по завершенню Зимової війни. Оцінено вплив фінської пропаганди на громадську думку фінського та радянського народів. Висвітлено наслідки фінської пропаганди для історії Союзу Радянських Соціалістичних Республік та Фінляндії.

Ключові слова: *Зимова війна, Союз Радянських Соціалістичних Республік, Фінляндія, пропаганда.*

Зимова війна між Радянським Союзом і Фінляндією 1939–1940 років – це один з найбільш драматичних та героїчних епізодів в історії Фінляндії, який продемонстрував прагнення фінської нації до її політичної незалежності і збереження своєї національної ідентичності. Ця війна стала прикладом протистояння двох різних систем цінностей, ідеологій, політичних режимів. Одним з аспектів цього конфлікту була пропагандистська кампанія, яку проводила фінська сторона, щоб нівелювати дію радянської пропаганди і залучити підтримку західних держав, адже це безпосередньо впливало на суспільну свідомість, політичні процеси, культурні та історичні наративи.

Зимова війна привертала і привертає увагу багатьох істориків, політологів, соціологів тощо. Однак, більшість дослідників фокусувалися на військових, політичних, дипломатичних аспектах кон-

флікту, а не на пропагандистських. Ця тенденція простежується в роботах М. Семиряги, А. Носкова, Б. Гончара, А. Фельдта й інших. Зокрема, можна відзначити праці М. Семиряги «Таємниці сталінської дипломатії» [4] та «Радянсько-фінляндська війна» [3], а також А. Носкова – «Скандинавський плацдарм у Другій світовій війні» [2] та «Радянсько-фінляндська війна 1939–1940» [1]. Основна частина досліджень аспектів Зимової війни, до яких відноситься і фінська пропаганда, були здійснені фінськими істориками, серед яких варто відзначити А. Туурі та Е. Алтенбурга. У праці останнього «Зимова війна: політична історія» автор робить аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів, які призвели до війни, а також їхнього впливу на фінську політику та суспільство [8]. Серед таких факторів розглядається і пропаганда з обох сторін конфлікту, а також її вплив на громадську думку, міжнародну солідарність та військову мораль.

Наразі у вітчизняній історіографії не було ґрунтовних досліджень цієї проблематики, а наукові праці українських вчених лише побіжно аналізуються деякі її аспекти в контексті загальних наукових розвідок з історії Зимової війни. Саме тому поставлена проблема є актуальною, потребує подальшого вивчення.

Метою цієї статті є всебічне дослідження Зимової війни крізь призму фінської пропаганди.

У переддень Зимової війни фінська пропаганда не була спрямована проти Радянського Союзу, а навпаки, намагалася показати світовій громадськості, що Фінляндія є миролюбною і нейтральною країною, яка хоче уникнути конфлікту зі своїм сусідом. Фінська пропаганда також підкреслювала, що Фінляндія є демократичною і цивілізованою державою, яка захищає свою незалежність і суверенітет від радянської агресії [10, с. 32].

Вона використовувала різні засоби масової інформації, такі як газети, радіо, кіно тощо, щоб охопити якомога ширшу аудиторію як усередині, так і за межами Фінляндії. Але якщо прикладів радянської передвоєнної пропаганди всіх видів зберіглося чимало, то подібні приклади фінської значною мірою відомі і доступні здебільшого фахівцям. Напевно, це було пов'язано з меншою її кількістю. Також довоєнна фінська пропаганда характеризується відсутністю листівок та брошур. Це обумовлено тим, що Фінляндія не хотіла давати додатковий потенційний привід для агресії з боку Радянського Союзу. Адже звинувачення СРСР могло бути наступним: якщо фіни виробляють антирадянську ілюстраційну продукцію, то вони хочуть атакувати радянську територію і використати листівки з брошурами як метод впливу на радянських військових і мирне населення.

Фінська пропаганда також співпрацювала з іноземними журналістами, дипломатами, політиками, громадськими діячами, добровольцями тощо, щоб поширювати власне бачення ситуації і максимально заручитися підтримкою світової громадськості [1, с. 12].

Довоєнна фінська пропаганда виконала головне своє завдання – була ефективною. Безпосередньо до Зимової війни вона викликала симпатію до Фінляндії в багатьох людей у різних країнах, особливо у Західній Європі і Північній Америці, які сприймали Фінляндію як маленьку, але сміливу країну, яка відважно протистоїть великому і жорсткому ворогові, та не пристає на його невідгідні умови про обмін територіями. Цим і обумовлюється стрімкий потік іноземних добровольців до лав фінської армії вже в перші дні радянської агресії та міжнародна допомога [7, с. 212; 5, с. 153].

Змінюється фінська пропаганда вже під час Зимової війни. Її завданням стає підвищення морального духу фінських громадян, а також підтримання високого рівня міжнародної симпатії до Фінляндії та своєї справи. Основними завданнями пропаганди були захист демократії та свободи, висвітлення героїчного опору чисельно переважаючому ворогу, а також заперечення радянської пропаганди [10, с. 67]. Тому можна вважати фінську пропаганду контрпропагандою.

Одним із найвідоміших прикладів фінської контрпропаганди було використання терміну «коктейль для Молотова» для позначення саморобних запальних пристроїв, які фіни використовували для знищення радянських танків. Термін був придуманий як саркастична відповідь радянському міністру закордонних справ В'ячеславу Молотову, який заявляв у радіопередачах, що Радянський Союз не бомбить Фінляндію, а скоріше скидає провізію та гуманітарну допомогу. Фіни жартували, що бомби – це хлібні кошики Молотова, а пляшки з запальною сумішшю – коктейлі Молотова.

Іншим прикладом фінської контрпропаганди було використання образів військових. Наприклад, Сімо Гаюга (Хаюха), фінський снайпер, який вбив понад 500 радянських солдатів під час війни [9, с. 7–9]. Радянська влада прозвала його «Білою смертю», а фіни вважали його символом фінської мужності та майстерності. Його подвиги широко висвітлювалися у фінській та іноземній пресі, він був нагороджений кількома медалями та відзнаками. Хоча пропаганда дещо перебільшувала та прикрашала легенду про Гаюга, але він справді був реальною людиною та чудовим снайпером [9, с. 153].

Третім прикладом фінської контрпропаганди було використання гумору і сатири для глузування та висміювання радянського ворога. Фінляндія одразу взяла на своє озброєння найсильнішу зброю – сміх. Адже що може бути ефективнішим, ніж висміювати свого ворога, показуючи його слабкість, нерозумність та жорстокість? Сміх допомагав фінам підтримувати високий моральний дух, знімати стрес та страх, а також викликати симпатію та захоплення у світової громадськості. Сміх також деморалізував радянських солдатів, які відчували себе ображеними, зневаженими та знедоленими. Сміх був справжньою зброєю фінів у Зимовій війні.

Фіни створювали карикатури, плакати, пісні та жарти, які зображали Радянський Союз незграбним, боягузливим, неосвіченим і жорстоким. Деякі жарти базувалися на стереотипах різних радянських національностей, таких як грузини, українці, євреї та росіяни. Наприклад, один жарт звучав так: «Звідки ти знаєш, що йде грузинський танк? У нього кавун на антені. Звідки ти знаєш, що йде український танк? У нього на антені буханець хліба. Звідки ти знаєш, що йде єврейський танк? У нього білий прапор на антені. Звідки ти знаєш, що йде російський танк? Його штовхають четверо фінів» [9, с. 159].

Карикатура «Тяжко, Йосипе?», яка була надрукована в британській газеті *Mirror*, зображає Сталіна, який намагається витягнути зі снігу радянський танк, а фінський солдат, який спостерігає за цим, питає його: «Тяжко, Йосипе?». Карикатура мала на меті висміяти радянську неспроможність перемогти фінів та показати фінську винахідливість та гумор.

Перлинами фінської контрпропаганди були пісні. Перша – «Ні, Молотов» (*Njet, Molotoff*), яку написали Матти Юрва і Тату Пеккаринен восени 1939 року. Ця пісня висміювала та критикувала радянську агресію проти Фінляндії, проблеми Червоної Армії під час штурму лінії Маннергейма та міністра закордонних справ СРСР В'ячеслава Молотова, який намагався виправдати свою політику. Пісня використовувала мелодію російської народної пісні «Їхав на ярмарок купець». Вона була дуже популярною серед фінів та інших народів, які симпатизували фінській справі. Її особливістю було порівняння радянської і царської влади, яку уособлювали В. Молотов – міністр закордонних справ СРСР і М. Бобриков – генерал-губернатор Фінляндії. І порівняння було не на користь першого. Молотов вважався гіршим за людину, яка проводила політику зросійщення та придушення національного руху у Фінляндії. Мабуть, Радянський Союз не хотів подібних порівнянь [9, с. 167].

Друга пісня – «Полька Сяккіярвен» («*Säkkijärven polkka*»), яка полюбилася фінським солдатам. Вона створювала веселий та оптимістичний настрій і слугувала для підтримки морального духу та

розваги. Пісню також використовували для перешкоджання радянським радіосигналам, які могли підірвати дистанційні міни.

Використавши свої знання про радянське суспільство, фіни вплинули на психологію та поведінку радянських солдат та цивільних. Фіни розкидали листівки, в яких закликали радянських солдатів здаватися у полон, обіцяючи їм гуманне ставлення та кращі умови життя. Використовували радіо, щоб поширити інформацію про радянські втрати, фінські перемоги, міжнародну підтримку Фінляндії та небезпеки, які чекають на радянських солдатів у разі їх перебування на фронті. Вони зверталися до різних національних, релігійних та соціальних груп у радянському суспільстві, намагаючись викликати у них співчуття до фінської справи та незадоволення сталінським режимом.

Фіни показали світові свої досягнення в культурі, освіті, науці, мистецтві та спорті, щоб підкреслити свою цивілізованість, демократичність та європейскість. Фіни також наголошували на своїй історичній, етнічній та мовній спорідненості з іншими скандинавськими народами, які підтримували їхню справу.

Це дало свої результати – Фінляндія вистояла та захистила свій суверенітет. І навіть більше того, завдяки пропаганді зріс рівень національної свідомості, що призвело до повернення своїх територій вже в 1941 році, під час Війни-продовження [6, с. 430].

Пропаганду щодо Зимової війни у повоєнному фінському інформаційному просторі можна схарактеризувати як таку, що віддзеркалює національну гордість фінського народу, пам'ять про жертви та героїзм, а також критичне осмислення причин та наслідків війни. Зимова війна стала однією з найважливіших подій у фінській історії ХХ ст. Вона показала світові, що Фінляндія була і буде незалежною, демократичною та сильною державою, яка заслуговує на повагу та підтримку.

По завершенню Зимової війни було присвячено численні дослідження, публікації. Але у фільмах чи музиці вона згадується не часто. Це пов'язано з трагічністю цієї події. Наприклад, лише у 1955 році вийшов художній фільм «Невидимий фронт», який розповів про діяльність фінських розвідників під час війни. В центрі уваги у кінофільмі «Зимова війна» 1989 р. опинилися фінські солдати-резервісти, що потрапили до 23 піхотного полку, та їх бойовий шлях. Цим перелік обмежується.

У Фінляндії відзначають дати, пов'язані з Зимовою війною. У 1989 і 2019 рр. було відзначено 50-річчя і 80-річчя цих подій. У 1999 році було створено Музей Зимової війни у місті Суомуссалмі, де відбувалися найкривавіші битви війни.

Отже, на нашу думку, назвати державну інформаційну політику Фінляндії щодо висвітлення Зимової війни чистою пропагандою буде неправильним. Адже громадяни Фінляндії без будь-яких нагадувань пам'ятають про роль Зимової війни в історії їх держави. Вони не тільки вшановують пам'ять про минуле, але й сприяють розвитку діалогу, співпраці між Фінляндією та іншими країнами для наукового вивчення тих подій [10, с. 188].

Таким чином, всебічний аналіз джерел і наукової літератури, присвячених фінській пропаганді часів Зимової війни, дозволив дійти висновків:

- по-перше, фінська пропаганда не вдавалася до безпідставної ненависті, образ та перекручення фактів щодо радянської сторони, а навпаки, висловлювала повагу до ворога та співчуття до його жертв;
- по-друге, фінська пропаганда мала вплив на громадську думку радянського та фінського народів. Вона була більш ефективною по відношенню до власних громадян, які підтримували її. Однак були й такі, що ставилися до пропаганди з байдужістю, або навіть із критикою. Фінська пропаганда серед громадян Союзу Радянських Соціалістичних Республік апелювала до емоцій, а тому і отримувала різні реакції. Хоча масовість фінської пропаганди була значно меншою, ніж російської, вона

за рахунок обрання правильної суспільно хвилюючої ідеї ефективно впливала на думки радянських громадян. Такою ідеєю був простий висновок – ця війна не потрібна Фінляндії та народам Радянського Союзу. Це безпосередньо мало вплив на тривалість та результати конфлікту.

– по-третє, фінська пропаганда мала важливі наслідки для історичного розвитку Фінляндії. Вона підняла бойовий дух солдатів, зміцнила патріотизм населення, що зрештою сприяло збереженню фінської державності та культури, підвищенню міжнародного престижу, зміцненню демократичного устрою, збагаченню історичної пам'яті та обрання позаблокового статусу Фінляндії.

Загалом фінська пропаганда була важливим фактором Зимової війни, який вплинув на її хід, результат та наслідки. Зимова війна стала прикладом того, як маленька країна може відстояти свою свободу та гідність перед великою та агресивною силою, і показала, яку роль відіграє пропаганда у військових конфліктах.

Наукова актуальність зазначеної теми і недостатня вивченість у вітчизняній історіографії більшості її аспектів дає підстави стверджувати про подальші перспективи та нагальну потребу подальшого її дослідження. На особливу увагу заслуговують проблема рефлексії фінської пропаганди на радянські звинувачення Фінляндії у фашизмі, нацизмі, агресії, геноциді. Також, досить перспективним є порівняльний аналіз радянської та фінської пропаганди у Зимовій війні.

Джерела та література:

1. Носков А. М. Радянсько-фінляндська війна 1939–1940. Київ : Знання, 1990. 16 с.
2. Носков А. М. Скандинавский плацдарм во второй мировой. М. : Наука, 1977. 247 с.
3. Семиряга М. И. Советско-финляндская война. М. : Знание, 1990. 56 с.
4. Семиряга М. И. Тайны сталинской дипломатии. 1939–1941. М. : Высш. Шк., 1992. 303 с.
5. Фельдт А. Е. Советско-финская война 1939–1940 гг. глазами американцев. Метаморфозы истории. 2003. № 3. С. 148–160.
6. Фуллер Ф. С. Вторая мировая война 1939–1945 гг. : стратегический и тактический обзор : пер. с англ. М. : Изд. иностр. лит., 1956. 550 с.
7. Энтони А. Советско-финская зимняя война. 1939–1940. Мн. : Харвест, 1999. 464 с.
8. Alenius E. Talvisota : poliittinen historia. Helsinki : Otava, 1988. 368 p.
9. Sarjanen P. Valkoinen kuolema: Talvisodan tarkka-ampujan Simo Häyhän tarina. Jyväskylä : Gummerus, 2005. 205 p.
10. Uitto A., Geuct C.-F. Mannerheim-linja: Talvisodan legenda. Helsinki : Ajatus, 2006. 209 p.

Валентина Шевченко

ТАНСУ ЧІЛЛЕР – «ЗАЛІЗНА ЛЕДІ» ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті висвітлюється політична діяльність Тансу Чіллер, першої жінки, яка змогла стати прем'єр-міністром Туреччини, робиться спроба дати оцінку періоду її перебування при владі.

Ключові слова: *Тансу Чіллер, прем'єр-міністр, Туреччина.*

Турецька республіка однією з перших визнала незалежну Україну. 4 травня 1992 р. було укладено українсько-турецькій договір про дружбу і співробітництво й угоду про торговельно-економічну

співпрацю. У важливий період розвитку турецько-українських відносин, у червні 1993 р., прем'єр-міністром Туреччини стала Тансу Чіллер. Вона перша та єдина на сьогодні жінка, яка змогла обійняти таку посаду в переважно мусульманській Турецькій республіці. Т. Чіллер перебувала на цій посаді до березня 1996 р. У період з 8 липня 1996 р. по 30 червня 1997 р. вона була віце-прем'єром і міністром закордонних справ у проісламському уряді Н. Ербакана.

Питання жіночого політичного лідерства, тим паче в мусульманській країні, саме по собі надзвичайно цікава тема для роздумів. Варто звернути увагу на працю Н. Малиновської, окремих сюжет якої стосується Т. Чіллер [3]. Авторка поставила собі завдання з'ясувати, чим мусульманський світ відрізняється від західного в аспекті фемінізму та гендерних студій, чи можемо ми говорити про релігійні обмеження щодо політичної кар'єри жінок і чи слід у цьому аспекті відмежовувати мусульманські країни від решти світу. Проте, особистість Тансу Чіллер, її вплив на зовнішню політику Турецької республіки в сучасній науковій літературі висвітлені фрагментарно. Можна знайти лише окремі згадки про неї переважно в контексті опису розвитку Туреччини, або – лише загальні факти біографії, що не дозволяють повною мірою скласти політичний портрет діячки. Так, згадка про Т. Чіллер є в «Енциклопедії історії України» в статті про Туреччину [2]. Стислі відомості про неї знаходимо також в «Українській дипломатичній енциклопедії» [1].

Мета розвідки – висвітлити основні аспекти політичної діяльності Тансу Чіллер, дати оцінку періоду її перебування при владі.

Тансу Пенбе Чіллер народилася 24 травня 1946 р. в Стамбулі. Її батько Хусейн Неджаті Чіллер деякий час був губернатором провінції Біледжик. Тансу отримала гарну освіту: закінчила Школу економіки при жіночому Американському коледжі, а згодом – економічний факультет Босфорського університету в Стамбулі. В США отримала кандидатський ступінь в університеті Коннектикуту та захистила докторську дисертацію в Єльському університеті. Майбутній політик викладала економіку в коледжі Франкліна і Маршалла у Ланкастері. Економіка – сфера, яка здавалась такою потрібною для реалізації турецької мрії про західний спосіб життя. У віці 36 років вона повернулася у Стамбул і стала наймолодшою професоркою в престижному Босфорському університеті [6].

Шлях Тансу Чіллер в політику розпочався в 1990 р. Вона вступила до правоцентристської «Партії вірного шляху» і була радницею прем'єр-міністра Турецької республіки С. Деміреля та віце-головою партії. С. Деміреля можна вважати політичним наставником Тансу. У жовтні 1991 р. вона була обрана до парламенту й призначена міністром економіки в коаліційному уряді партії.

Після перемоги С. Деміреля на виборах президента Туреччини, Т. Чіллер здавалася прекрасною кандидаткою на посаду прем'єра. 13 червня 1993 р. за підсумками внутрішньопартійного голосування, рішенням більшості вона була обрана головою партії і, відповідно, стала прем'єр-міністром. Освічена молода жінка справляла гарний вплив на турецьку інтелігенцію та на європейських партнерів. Дійсно, навіть відсутність досвіду в міжнародних справах не заважала Чіллер налагоджувати відносини з лідерами європейських країн.

Т. Чіллер прийшла до влади у досить непростий момент для країни. Очевидно, що, будучи спеціалістом з блискучою освітою, вона прагнула досягти пожвавлення економіки, покращити ситуацію в цій сфері. Проте, можна було очікувати, що Чіллер братиме також активну участь у зовнішньополітичних справах, враховуючи її розуміння коаліційних процесів ухвалення рішень та в цілому попередній досвід роботи.

Економічна політика Т. Чіллер, однак, оцінюється неоднозначно. Вона прагнула контролювати діяльність всіх організацій, що так або інакше впливали на економічний розвиток країни, починаючи від Центрального банку і завершуючи Радою з зовнішньої торгівлі. У рамках підписаних нею рішень була здійснена третя за рахунком і найбільша в історії девальвація турецької ліри – на 51 %. Були збільшені акцизи на паливо, тютюнову та алкогольну продукцію. Досягнуто угоду про кредитування Туреччини засобами Міжнародного валютного фонду. За період, коли Чіллер була міністром економіки, прем'єр-міністром і віце-прем'єром, зростання турецької економіки в цілому склало 4,9 %. При її попередниках цей показник тримався в середньому на рівні 5 %.

Запеклі дискусії між експертами викликали ще одне досягнення Т. Чіллер: підписання й ратифікація угоди про Митний союз між Туреччиною та Європейським Союзом. У цілому, суперечки велись стосовно положення про те, що митні бар'єри, за згодою, знімаються після того, як країна стає членом ЄС. Туреччина ж зняла митні обмеження, не очікуючи поки її приймуть в ЄС. Варто відзначити, що відносинам з Європою Т. Чіллер надавала важливого значення. Вона стверджувала: «Туреччина є доказом того, що мусульманські та західні цінності можуть поєднуватися в світській і демократичній системі» [7]. Повноцінна участь у процесі європейської інтеграції залишалась однією з головних цілей зовнішньої політики Туреччини.

Т. Чіллер була амбіційним прем'єр-міністром, схильним до неординарних кроків. Так, вже у жовтні 1993 р. у Відні вона публічно заявила про можливість врегулювання курдської проблеми, яка протягом тривалих років непокоїла Туреччину. Тансу Чіллер змогла переконати партнерів по НАТО, що потрібно визнати «Робітничу партію Курдистану» (РПК) терористичною організацією.

Також Тансу здійснила офіційний візит в Ізраїль у 1994 р. з метою підписання договору про співпрацю щодо протидії тероризму. По мірі зменшення ролі Туреччини як західного фактора безпеки і зменшення довіри Анкари до гарантій безпеки НАТО, особливо від близькосхідних загроз, Туреччина стала більш активною у проведенні політики безпеки у своєму близькосхідному сусідстві. Вона вбачала великі переваги від тісних зв'язків з Ізраїлем. Таке зближення можна пояснити також прагненням покращити стосунки зі США. Відносини Анкари з Вашингтоном не завжди були стабільними: розбіжності у поглядах на ситуацію з правами людини в Туреччині, особливо щодо курдів, залишалися головним болючим питанням.

Двостороння співпраця з Ізраїлем також давала Туреччині можливості протистояти ключовим викликам у сфері безпеки з боку південного сусіда – Сирії та «Робітничої партії Курдистану». Ізраїль, однак, не підхопив риторику турецьких лідерів, які закликали до «стратегічних відносин» або «співпраці проти спонсорованого Сирією терору». Не бажаючи наживати нових ворогів, таких як, РПК, Ізраїль, однаково, був більш схильний до тихої співпраці з Туреччиною в питаннях розвідки і безпеки. Важливими залишалися питання економічної співпраці. Після 1993 р. помітно збільшились обсяги торгівлі [5]. Межуючи з сусідніми Сирією, Іраком та Іраном, які характеризувались різним ступенем нестабільності або ворожості, Туреччина, все більше відчувала свою зацікавленість у близькосхідному мирному процесі та зв'язках з Ізраїлем, Єгиптом і Йорданією.

Щодо відносин зі США, Т. Чіллер відзначала, що турецько-американський альянс не лише витримав випробування часом, але й успішно відреагував на зміни. Вона була переконана: те, що вважалось протягом тривалого часу в основному оборонно-орієнтованим співробітництвом, можна було перетворити на багатогранне партнерство. Т. Чіллер називала це «розширеним партнерством». Хоча оборонна співпраця продовжувала залишатися важливою, обставини склалися так, що необ-

хідно було перенести акцент на економічну, науково-технічну й культурну сфери. Т. Чіллер із приємністю відзначала, що адміністрація США поділяла таку точку зору [7] .

Одним із головних досягнень Т. Чіллер вважається модернізація турецької армії. До того часу солдати користувались застарілим озброєнням часів Другої світової війни. Відтак, у Туреччині з'явились сучасні збройні сили. Після модернізації збройних сил Т. Чіллер присвоїли титул «турецької залізної леді».

Ті, хто знали Тансу, відзначали, що вона відрізнялась крутим норовом, за що й отримала прізвисько «стамбульська роза» [4]. Перебуваючи при владі, Т. Чіллер неодноразово «показували свої шипи», відправляючи у відставку недбалих чиновників, корупціонерів. Однак 1997 р. вже Тансу Чіллер звинуватили в корупції та зловживанні службовим становищем. Її ім'я було на центральних шпальтах усіх газет. У крупних фінансових махінаціях також підозрювали чоловіка Т. Чіллер.

За рік звинувачення в корупції були зняті, але політична кар'єра Тансу підходила до завершення. У 2002 р. разом зі своєю партією вона програла на парламентських виборах і остаточно пішла з політики. Т. Чіллер повернулася в бізнес.

Тансу Чіллер – непересічна особистість, жінка, яка отримала західну освіту та мала вплив у колах Білого дому. Вона змогла зробити кар'єру, не будучи представницею сильною політичної династії. Т. Чіллер прагнула до глибокої та динамічної політики реформ: врегулювання проблеми курдів, економічної стабілізації та, головне, забезпечення активної участі Туреччини у проблемах міжнародного життя. Не всі напрямки її діяльності піддаються однозначній оцінці. Проте, незважаючи на очікування як політичних суперників, так і противників жінок у владі, управлінській досвід Т. Чіллер не став більш невдалим, ніж досвід попередників. Навпаки, вона започаткувала активнішу участь жінок у суспільному житті та управлінні країною.

Джерела та література:

1. Головченко В. І. Чіллер Тансу. *Українська дипломатична енциклопедія*: у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 2: М – Я. С. 702.
2. Дуднік О. Я., Черніков І. Ф. Туреччина. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т – Я. С. 178–183.
3. Малиновська М. Жіночий емірат? Політиціні мусульманського світу. Київ.: Сафран, 2021. 256 с.
4. KESGİN B. Tansu Çiller's Leadership Traits and Foreign Policy. *PERCEPTIONS*. 2012. Volume XVII. № 3. Pp. 29–50.
5. Makovsky A. Tansu Ciller in Israel: Pursuing Turkish-Israeli Partnership. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/tansu-ciller-israel-pursuing-turkish-israeli-partnership> (дата звернення: 12.01.2024).
6. Sleeman E. Çiller, Tansu. *The International Who's Who of Women 2002*. Trier: Londres: Europa Publications., 2002. 105 p.
7. Tansu Çiller: «Secularism is an Indispensable Principle for Turkey». URL: <https://www.meforum.org/256/tansu-ciller-secularism-indispensable-turkey> (дата звернення: 12.01.2024).

ФЕНОМЕН ТАТУЮВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНДИКАТОР ІСТОРИЧНОЇ ДОБИ

У публікації висвітлено проблему сприйняття суспільством татуювань у різні історичні періоди (Стародавній Єгипет, Греція, Рим). Проаналізовано свідчення видатних мореплавців про татуювані заокеанські народи, а також продемонстровано зміну ставлення до цього виду перманентного «макіяжу» у XIX–XXI століттях.

Ключові слова: татуювання, тату, мореплавці, історична епоха, сучасність.

У сучасному світі татуювання є одним із найпоширеніших способів прикрасити та «доповнити» себе. Викарбувані на шкірі знаки можуть виконувати суто естетичну функцію або «меморіальну» – їх набивають для того, щоб зафіксувати певну подію, думку, персоналію тощо. Сьогодні під голку майстра лягають чоловіки, жінки, підлітки, люди різного віку, різного соціального статусу та професії. Суспільство відходить від стереотипної думки, що татуювання – це тавро (рабів, ув'язнених) або приналежність до конкретної субкультури (байкери, панки). Це модерний варіант макіяжу. Зазвичай, коли людина наважується зробити перше тату, вона бере відповідальність за розбудову власної особистості та зовнішнього образу. Перед реалізацією рефлексує, відповідаючи на питання: «*що це буде означати для мене?*», «*що я хочу цим сказати?*», «*чи не буду я шкодувати у майбутньому?*» та інші. Через те, що татуювання суперечать ідеалові класичної краси, навколо них точаться дискусії та залежно від кута зору татуювання або підсилює, або компрометує ідею жіночності, а якщо йдеться про масштабні малюнки, то тут вочевидь простежується явний чи прихований протест проти моделі краси попередніх поколінь. Татуювання у наш час – це доволі масове явище, бажання орнаментувати себе, вкорінюючи важливі для особистості символічні малюнки.

Але буквально двісті років тому та давніше «наколки» були своєрідним маркуванням «інших», соціально нижчих та знедолених людей. **Мета** публікації полягає в тому, щоб проаналізувати історичний шлях татуювань від індикатора «пропащих» до популярного та поширеного виду сучасного варіанту оздоблення себе та самоідентифікації.

В одній з найстаріших сакральних пам'яток історії – Книзі Буття – згадано, що після скоєння братовбивчого злочину Бог *помітив* Каїна, засновника проклятого роду. Деякі дослідники вважають, що ця «мітка» була або шрамом, або татуюванням – предметом жорстокого остракізму, адже за книгою Левіт, третьою частиною П'ятикнижжя, зазначено: «*І не зробіте на тілі своїм нарізу за душу померлого, і не зробіте на собі наколеного напису. Я Господь!*» (19, 28). За віруванням євреїв тіло – це Божий дар: його заборонено змінювати, псувати та розпоряджатися як заманеться.

Прикметно, що коли на престол зійшов імператор Костянтин I (роки правління 306–337), який дозволив вільне сповідання християнства, починається оспівування стигматів Христа, тобто глибоких ран від розп'яття. Як підтвердження цьому: «*Я ношу Христові стигмати у своєму тілі*», – зазначав апостол Павло (Послання до галатів 6, 17). Пізніше, за хрестових походів, паломники та інші учасники цих подій татуюватимуть собі невеликі знаки для позначення моменту досягнення Святої землі [1, с. 24].

Інше ставлення до «прикрашання» себе було у Стародавньому Єгипті. **Тутанхамон**, наприклад, навмисно розтягував собі мочки вух; широко використовувався макіяж у світських колах.

Прикметно, що практика татуювань у єгиптян була поширена тільки серед жінок. Шляхом зшивання та проколювання голкою на тіло наносились різноманітні рисочки та крапки [10, с. 85–101]. Доречно вказати, що серед знайдених татуйованих мумій найстарішою була Амулет, жриця богині **Хатхор**, яку датують 4000 роками до нашої ери. Її груди, руки, живіт та стегна були орнаментовані геометричними фігурами з крапок та рисочок [11, с. 101].

Якщо говорити про Стародавню Грецію та Рим, то тут татуювання використовували виключно для таврування рабів. У Греції «позначення» було у вигляді літери «δ», дельта («δοῦλος» – раб). Римляни у разі втечі раба випалювали на ньому літеру «F» – «*fuggitivo*» – утікач. Практика татуювання рабів та дезертирів на Заході буде поширеною аж до кінця XIX ст., наприклад, дезертирів британської армії «позначали» літерою «D» – «*deserter*». Є відомості, що татуювали і гладіаторів [11, с. 45]. Усе це пов'язано з грецький ідеалом краси та принципом *калокагамії* – ідеалом моральної та фізичної досконалості, тож змінювати останнє вважалось неприпустимим [2, с. 264].

Також греки та римляни негативно ставилися до татуювань, адже татуювання мали їхні вороги: фракійці, брити, германці та інші. Зокрема, Геродот у V книзі «Історії», розповідаючи про побут фракійців, зазначав наступне: «*Носити на тілі татуювання вважається ознакою благородства, відсутність татуювань – доказ низькості*» (Книга V, 6, 2). Цезар у «Записках про Галльську війну» описує зустріч із бритами: «*А ще всі брити розмальовуються фарбою індиго, яка надає їм темно-синього кольору, тому вони наводять страх під час бою*» (V, 14). Іноді «розмальоване тіло» трактують як татуйоване [5, с. 42]. Отже, будь-які «прикраси» на тілі у греко-римському світі сприймалися як маркери інших, чужинців, ворогів та дикунів.

Захід познайомився з культурою татуювань в епоху Великих географічних відкриттів. Однак сам термін «*тату*» з'являється значно пізніше – у другій половині XVIII століття. Його «привозить»

Рис. 1: вождь маорі з татуюванням на обличчі (др. п. XVIII ст.)

Джеймс Кук зі своєї першої подорожі південними морями. Загалом оригінал походить від таїтянського слова «*tau-tau*» – інструменту, яким роблять надрізи на шкірі.

У своєму бортовому журналі мореплавець про жителів Таїті зазначає: «*Чоловіки і жінки розмальовують тіло (це зветься **tattoo**), фарба потрапляє під шкіру, і малюнок стає невиводним*» [4]. У цю епоху татуювання практикували індіанські племена Північної Америки, деякі азійські народи в Індії та Тибеті.

Під час подорожей дослідники-мореплавці у щоденниках описували місцевість, ландшафтні особливості, побут та зовнішність туземців. Французький дослідник **Луї Антуан де Бугенвіль** під час свого перебування на Таїті у 1768 році зафіксував про місцевих жителів наступне: «*Поки європейські жінки фарбують собі щоки червоним, таїтянки фарбують темно-синім низ спини та сідниці: це орнамент, а все разом – розпізнавальний знак. Чоловіки теж слідкують за модою. Не знаю, як вони наносять ці незмивні знаки; імовірно, продовбують шкіру та вприскують в отвори сік якоїсь рослини, я бачив, як це робили канадські туземці*» [7, с. 243].

Рис. 2: Обличчя маорі.
Ілюстрація з книги «Соціальна історія татуювань».

висновок – потрібно багато часу, можливо, роки для виконання цієї операції, тож не всім вистачає витривалості довести її до кінця, тому що нанесення татуювань мусить спричиняти нестерпний біль: це може пояснити, чому мало тих, чиє тіло повністю вкривають знаки; я просто не бачу інших причин» (рис. 3).

Треба зазначити, що після знайомства європейців з маорі, з часом на Заході розповсюджується вельми успішний бізнес: торгівля татуюваними головами. У 1770 р. вже згаданому Джозефу Бенксу надходить пропозиція від знайомого маорі купити чотири «консервовані» (за визначенням натураліста) голови. Англійцеві спадає на думку, що, мабуть, йдеться про трофеї, як це буває серед корінного населення Америки, і він погоджується на пропозицію туземця. У своїх нотатках Бенкс записує, що маорі їдять ворогів. Протягом XIX ст., особливо у 20-х роках, колекціонування та показ туземських татуюваних голів користувалися попитом. Один з найвідоміших «збирачів» – генерал-майор імператорських військ **Гораций Гордон Роблі**,

Нетрадиційний зовнішній вигляд жителів Таїті викликав зацікавлення європейців. Однак іноді вигляд місцевого населення нововідкритих островів лякав прибульців. Зокрема, так було з новозеландськими маорі, адже вони татуюють свої обличчя (рис. 1). Їх називали *horribile visu* – жахливі з лица. Страх, огида, занепокоєння виникали у європейців при зустрічі з ними. Інвестор та учасник першої подорожі Джеймса Кука **Джозеф Бенкс** записав у щоденнику наступне: «Їхні обличчя – щось виняткове. Це якесь невідоме мені мистецтво, вони пробивають рівні, не дуже широкі й завжди чорні борозни, часто із зазубреними краями. Імовірно, вони їх набивають, аби мати лячний войовничий вигляд, і дійсно, ці борозни роблять їх неймовірно бридкими» (рис. 2) [10, с. 232].

Сам Джеймс Кук зазначає: «Багато чоловіків похилого і середнього віку мають татуюване чорним лице, ми навіть бачили кількох з татуюваними сідницями й іншими частинами тіла, суцільно вкритими татуюваннями, але це мені поширено. Найпопулярніші малюнки – це спіралі, проведені та з'єднані з величезною точністю і майстерністю: вони так ретельно роблять ці малюнки, що різниця між двома сторонами татуюваного обличчя зовсім непомітна. Дехто татує лише одну щоку, дехто обидві, і тільки у старих обличчя повністю вкрито знаками. Отже, я роблю

Рис. 3: Те Пуні, вождь маорі з тайаха. Мал. Е. Дж. Вейкфілда (1839)

офіцер і художник британської армії у Новій Зеландії. Після повернення в Англію він створив значну колекцію з 35 – 40 *момокакай* (рис 4). Спочатку він запропонував продати колекцію уряду Нової Зеландії, але держава відхилила пропозицію, тож згодом більша частина колекції була продана в Американський музей природознавства [12].

Окремо варто зазначити, що під час подібних покупок кожен «колекціонер» був впевнений, що придбав голову вождя або іншої важливої особи у племені. Проте зазвичай маорі продавали муміфіковані голови ув'язнених, рабів, видаючи їх за голови великого пращура. Кінцевими «клієнтами» ставали історичні, етнографічні чи природничі музеї.

Рис. 4

Рис. 5

У цей же період попитом користувались «публічні покази маргіналів», цирки з «іншими», татуювані люди часто виставляли себе напоказ. Серед них були і чоловіки, і жінки.

Одними з найпривабливіших для європейців були японські татуювання – **irezumi** (рис. 5). Спочатку вони також відігравали роль тавра маргінальних класів: у період Едо татуювання мали коханці, проститутки, ув'язнені, засуджені, раби, представники нечистих професій (кати, гробарі). Негативне ставлення з боку влади пов'язане з буддійським ідеалом чистоти та філософією конфуціанства. Татуюваних людей вважали плебейським прошарком суспільства. Іноді татуювання також мали самураї: вони набивали собі родинні герби або буддійські вірші як захист під час битв. Татуювання не мали естетичного характеру, натомість їх наносили для суто практичної мети: упізнати полеглого після битви. Однак, незважаючи на засудження серед світських кіл японського суспільства, татуювання поширювалися.

Після 1750 р. малюнки декоративного характеру наносять ремісники та актори театру кабукі. Улюблені та популярні сюжети: дракони, людські обличчя та сюжети народних оповідань (рис. 6) [1, с. 56-58].

Після відкриття Японії у вільних портах Йокогама та Нагасакі мандрівники могли залишити

Рис. 6: Ескіз з книжки Кунійосі Утагава про відомих японських героїв «108 героїв Суйкоден» (1827), яка набула великої популярності, у тому числі як іконографічна основа для татуювань

змісту (рис. 7). Часто, після повернення з морських подорожей держслужбовці або військові роблять татуювання на згадку про дивний та екзотичний світ і досвід. Саме о цій порі в Англії та Сполучених Штатах люди починають розуміти різницю між незграбними, зробленими вручну татуюваннями, мета яких не виходить за межі експресивності, та роботами справжніх митців, що працюють тату-машинкою. Набиті на шкірі сюжети вже не розповідають про любовні справи, не цитують релігійні чи інші духовні писання – то все вказує на належність людини до простого народу або до світу маргіналів. Тепер малюнок набуває більшої композиційної довершеності, а закладена у ньому образність здатна охопити набагато ширший і досконаліший ряд символів [1, с. 104].

Дослідник історії татуювань італієць Джан-Луїджі Черкьярі про ситуацію наприкінці XIX – початку XX ст. зазначає: «Англійський вищий світ, який раніше переймався

на своїй шкірі незвичний пам'ятний «сувенір». Майстри, яких було багато, набивали традиційні яскраві малюнки як місцевим жителям, так і прибулим іноземцям. До того ж, у цей період татуювання опиняються під забороною навіть не з моралістичних міркувань, а тому, що вони уособлюють цінності та мистецькі форми нижчих класів, тобто тієї реальності, якої Японія соромиться і яку не воліє відкривати Заходу.

Однак після Другої світової війни на татуювання починають дивитися більш ліберально, хоча традиційне японське суспільство з неповагою ставиться до них.

Незважаючи на консервативне, засуджуюче, негативне ставлення до карбованих малюнків на шкірі, у XIX ст. татуювання поширюються серед різних шарів населення. Спочатку серед селян, пастухів, каменярів, теслярів, візників; набувають популярності релігійні мотиви, зокрема в Італії [1, с. 99]. Поширені були професійні знаки: дата важливої битви; гармати – солдати; якір або корабель – матроси; ножиці – кравець; молоток – тесля.

Наприкінці XIX ст. була винайдена електрична тату-машинка, яку розробив **Семюель О'Рейлі** та удосконалив **Альфред Чарльз Саус**. Відтак, для прикладу, в елітних колах татуювання набуває іншого – декоративного

Рис 7: Едіт Баркет, дружина відомого англійського тату-майстра Джорджа Баркета, 20-ті рр. XX ст.

Рис. 8: Реклама тату-майстра в Нью-Йорку, початок ХХ ст.

передусім тим, що краще вдягти: червоне чи біле, які черевики обрати: на гумовій підшві чи з прядива, залежно від того, що очікується: прогулянка у човні, біг або теніс, зараз спрямує все своє шляхетне вагання на інше – що краще нанести на передпліччя: зображення жахливих голів або вишукані китайські фігурки» (рис. 7) [6, с. 264].

Практика татуювань активно поширюється та змінює свій зміст наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Це декоративні, естетичні малюнки, в тому числі яскравої японської та інших заморських традиції. Вже у 30-х рр. в Англії з'являється новий попит на татуювання. Доказом цього є один із записів у газеті «*Chicago Herald and Examiner*» тих часів: «*Лондонські дівчата вигадали ще одну моду – моду на татуювання. Пари наречених застосовували знаки татуювання як символи вічного кохання [...]. Було помічено чимало сміливих*

жінок середнього віку, що мали на руці Драконів до шістнадцяти дюймів завдовжки» [9, с. 6].

Протягом 70–80 рр. ХХ ст. татуювання використовуватимуться і як «перманентний макіяж» (рис. 8), і як ознака протесту (панки), і як ідентифікатор приналежності до певних груп (скінхеди, байкери). І лише на початку 90-х років минулого століття татуювання втрачає статус тавра, дикунства або маргіналізму. Масовий попит призводить до переосмислення татуюваних малюнків та символів; дедалі більше людей трактують їх естетичні орнаменти, що прикрашають тіло. Відкриваються нові тату-салони, з'являються нові майстри, які втілюють у життя найрізноманітніші ідеї клієнтів.

Отже, татуювання пройшли складний шлях «прийняття» суспільством. Спочатку вони трактувалися здебільшого як тавро рабів, ув'язнених та знедолених. Але з прогресом і трансформацією суспільства, особливо у ХІХ ст., татуювання починають закарбовувати з естетичною метою. Винайдення прототипу сучасної тату-машинки, поширення цього виду макіяжу серед еліт сприяло переосмисленню ідеї татуювань. Сьогодні це спосіб прикрасити себе або втілити на шкірі певні символічні чи пам'ятні орнаменти. Їх можна вивчати як соціальний феномен, адже показово, що в різні епохи їх сприймали по-різному. Тому, на нашу думку, уваги науковців ще очікують тематичні дослідження за окремо взятими епохами або професіями.

Рис. 9: Австралійська тату-майстриня Сінді Рей на початку 1960-х

Джерела та література:

1. Каstellані А. Соціальна історія татуювань. Переклад з італійської Г. Залевської. Київ : Ніка-Центр, 2022. 184 с., 16 с. кольор. вкл.
2. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія. НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
3. Banks J. Journal of the right Hon. Sir Joseph Banks During Captain Cook's First Voyage in H. M. S. Endeavour in 1768–71. New York : The Macmillan co., 1896. *Internet archive*. URL: https://archive.org/stream/journalofrightho00bankuoft/journalofrightho00bankuoft_djvu.txt (дата звернення: 01.02.2024).
4. Captain Cook's Journal During His First Voyage Round the World Made in H.M. Bark «Endeavour», 1768–1771. *Project Gutenberg*. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/8106/pg8106-images.html> (дата звернення: 01.02.2024).
5. Castellani A. Le estetiche dei ribelli per la pelle. Storia e cultura dei tatuaggi. Milano : Costa & Nolan, 2005. 189 p.
6. Cerchiari G. L. Chiromanzia e tatuaggio. Milano : Hoepli, 1903. 264 p.
7. De Bougainville L.A. Voyage autour du monde par la frégate du roi La Boudeuse et la flûte L'Étoile, en 1766, 1767, 1768 & 1769. *Project Gutenberg*. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/28485/pg28485-images.html> (дата звернення: 01.02.2024).
8. DeMello M. Encyclopedia of Body Adornment. Westport : Greenwood Press, 2007. 326 p.
9. Field H. Body-Marking in South-East Asia. *Papers of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology*. 1958. XLV. № 1. 226 p.
10. Hooker J.D. Journal of the Right Hon. Sir Joseph Banks. London : The Mac Millian and Co., 1986. 534 p.
11. Tassie G.J. Identifying the Practice of Tattooing in the Ancient Egypt and Nubia. *Papers of Institute of Archaeology*. 2003. № 14. p. 85–101.
12. The trade in preserved Maori heads. *The Sunday Star-Times*. URL: <https://www.stuff.co.nz/sunday-star-times/features/feature-archive/212741/The-trade-in-preserved-Maori-heads> (дата звернення: 01.02.2024).

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Олександр Навоженко

ВІЙСЬКОВІ КАМПАНІЇ МСТИСЛАВА ХОРОБРОГО

У статті розглядається персоналія Мстислава Хороброго крізь призму його життя, військової та політичної діяльності. Особливу увагу приділено висвітленню причин, перебігу та результатів Лиственської битви. Оцінено вплив особистісних якостей Мстислава Володимировича на перебіг його військових звитяг, проаналізовано його задуми у військовій справі та політичному житті Русі.

Ключові слова: Мстислав Хоробрий, Київська Русь, Чернігово-Сіверська земля, Лиственська битва, Тмуторокань.

Розвиток військової справи Київської Русі був закономірним результатом військових протистоянь з кочовими тюркомовними народами Степу, спочатку, з печенігами і половцями, а в майбутньому із монголо-татарами. Виступаючи як форпост, Русь-Україна мала важливе значення на загальноєвропейському рівні. Вона вписує свою тактику і досягнення до світової військової практики. Відповідно, відчувається потреба звернути увагу на Чернігово-Сіверську землю, яка відіграла важливу роль у житті Давньоруської держави, славетна своїми володарями, серед яких виділяється постать першого чернігівського князя Мстислава Володимировича Хороброго.

Цим питанням присвятили свої дослідження М. І. Костомаров [6], М. С. Грушевський, П. П. Толочко [9], М. Ф. Котляр [7], О. П. Моця, Л. В. Войтович [2], а також представники регіональної історико-археологічної школи В. П. Коваленко [5], О. В. Шекун [5], О. О. Васюта [1] та інші.

У цих працях науковці розглянули біографію Мстислава Володимировича Хороброго. Але питання про військові звитяги та його вдачу згадується побіжно. Зважаючи на тогочасні особливості суспільно-політичного життя і вплив військових походів на нього, цей аспект потребує більш детального опрацювання.

Метою цієї статті є всебічне дослідження персоналії Мстислава Хороброго, а також проведених ним військових кампаній та їх наслідків.

Мстислав Володимирович був народжений у законному шлюбі князя київського Володимира Святославича і княжни полоцької Рогніди, приблизно у 983–984 рр. З Любецького синодика відомо, що хрестили майбутнього чернігівського і тмутороканського князя під іменем Костянтин [2, с. 272]. Тому у дослідженнях сучасних вчених його все частіше називають подвійним (комбінованим) іменем Мстислав-Костянтин Володимирович. Рогніда дала Володиміру чотирьох синів та двох дочок: Ізяслава, Ярослава, Всеволода, Мстислава, Передславу та Перемиславу [1, с. 24]. Враховуючи всіх синів Володимира, яких нараховувалося дванадцять, то Мстислав був шостим. Беручи до уваги тогочасні закони і звичаї щодо наслідування, Мстислав не міг розраховувати на київський стіл. А от Чернігів навпаки був найкращим місцем для князювання молодого Мстислава, адже інші вотчини

вже мали своїх князів. На думку О. О. Васюти, тут він правив протягом 1000–1010 рр., до нового перерозподілу столів [1, с. 24]. Цей період життя Мстислава не був сповнений військовими діями і взагалі є малодослідженим.

Наступною вотчиною Мстислава була Тмутороканська земля. Саме звідси починається його становлення як військового діяча і стратега. Населення Тмуторокані було дуже різноманітне, слов'янська ж частина його складалася переважно з авантюристів (різноманітні купці й найманці, княжі люди), що покладалися лише на міць власної зброї. Дружина Мстислава теж прагнула походів, які мали б прославити хист князя до цієї справи, а його людям принести матеріальне благополуччя [9, с. 22]. Саме сукупність цих факторів, а також важкість життя у цій віддаленій від решти Русі вотчині і зробило з Мстислава людину, яка вміє послуговуватися силовими методами та вправно їх використовує.

Тмутороканський період біографії Мстислава Хороброго був описаний ченцями-літописцями і оспіваний тим же Бояном. Звідти нам відомо що князю тмутороканському вдалося покращити, а потім і стабілізувати безпекову ситуацію в цих землях шляхом прямого підпорядкування приазовських хазарів. У 1021 р. Мстислав готує похід, а у 1022 р. він виступає проти аланів, які в той час були союзниками Грузії у війні з Візантією. Це дозволяє розглядати Мстислава як військового союзника Візантії. Алани ж були неоднорідним племенем, а великим загалом кочових іранських племен. Касоги – це прикордонне плем'я, яке займало територію в районі Маничського шляху. Коли обидва війська зустрілись, касогський князь Редедя викликав Мстислава на поєдинок [1, с. 25; 2].

Ця подія знайшла відгомін у «Повісті минулих літ», її висвітлили мстиславські співці, а літописець Никон записав деталі. «У сі ж часи Мстислав, (брат Ярослава), пробував у (городі) Тмуторокані. І пішов він на Касогів, а почувши це, князь касогський Редедя виступив супроти нього. І коли стали війська одне проти одного, то сказав Редедя Мстиславі: «Для чого ми будемо губити дружину один одному? Зійдімось-но оба самі боротися. І якщо одолієш ти, то візьмеш майно моє, і жону мою, і землю мою. Якщо ж я одолію, то візьму твоє все». І сказав Мстислав: «Хай буде так»» [8, с. 85].

Л. В. Войтович вважав, що поєдинок проходив за особливими культурно-історичними правилами даного регіону, а можливо взагалі, це був різновид національної аланської боротьби [2, с. 271]. А втім, тмутороканський і касогський князі боролись без зброї, і лише переможеного суперника дозволялося добити, що і зробив Мстислав. На честь цієї перемоги і на честь Богородиці, яку князь молив про допомогу перед битвою, Мстислав заклав кам'яний храм у столиці власного князівства. Це підтверджується археологічно, адже дослідження проведені на потенційному храмовому місці і справді знайшли залишки цієї споруди [2].

Перемога у цій битві, на наш погляд, стала знаковою подією у житті Мстислава і мала значний вплив у майбутньому на події в Київській Русі. Адже, позбувшись територіального конкурента, Мстислав зміг розбудувати свою вотчину і створити де-факто майже незалежну державу. А держава має бути захищена, тому Мстислав Володимирович зміцнює і реорганізовує власне військо. Ба більше, Мстислав Хоробрий використовує і війська підкорених. Це підтверджується етнічним складом його дружини, який був надзвичайно строкатим (єврейські, руські, хозарські та касогські воїни), хоча коли він прибув до Тмуторокані, його рать складалась лише з руських воїнів.

Як відомо, Русь з 1015 р. перебувала у вогні міжусобиць між братами Мстислава, але він не втручався в цей процес, адже визнавав законний сюзеренітет Святополка, а Ярослава Мудрого, на

думку О.О. Васюти, він не поважав з морально-етичних причин [1, с. 25]. Саме тому Мстислав і шукав слави на Кавказі, а не на землях Русі. Його військо загартувалося у боях, він сам зростав як тактик, що проявиться у подальших його звитягах.

Мстислав Володимирович знав про події у Києві, а саме про нібито вбивство Святополком князів Бориса і Гліба у 1015 р., від своїх сусідів-печенігів, які раніше воювали під проводом Бориса. Розуміючи, що справжнім вбивцею і узурпатором був інший його брат – Ярослав, Мстислав вирішив, що він теж має права на Київ [7, с. 226]. Але він вичікував слушну мить і не поспішав. Коли ж Мстислав вже став могутнім князем Тмуторокані з сильним військом та господарським тилом, він виступив у довгий похід, взявши з собою й союзні хозарські та касогські війська. Саме вміння правильно оцінити ситуацію, ризики і обрати час для рішучих дій зробили Мстислава вдалим військовим діячем.

Проте, навіть такий хист не допоміг Мстиславу Володимировичу вступити до головного міста Русі [8, с. 86]. Час був вдалий, Ярослав перебував у Новгороді, але кияни не впустили Мстислава до міста. Що послугувало цьому причиною – невідомо, можна припустити, що вони злякалися його війська. Руські воїни, можливо, і не чинили б свавілля і грабунку, тому що це було не байдуже їм місто, а от союзні Мстиславу війська напевно не були б проти такого перебігу подій. Чернігів з його мешканцями прийшов йому на допомогу й одразу вдруге визнав Мстислава власним князем та допоміг розташувати війська [6, с. 15].

Це не могло залишитися непоміченим Ярославом, який швидко збирає варягів під проводом Якуна й виступає проти суперника за Київський стіл. Полею для вирішального бою стає місце біля села Листвен [3, с. 160–161; 4, с. 303]. Мстислав випереджає Ярослава і приховує власну кінну дружину за допомогою рельєфу місцевості на обох флангах, а сіверян ще звечора ставить у «чоло» проти варягів, тобто фронтально спереду [5, с. 62–74]. Ця побудова війська називається «полчний ряд», суть якого полягала у концентрації найкращої частини війська на флангах.

Літописець залишив детальний опис цього бою: «У рік 6532 [1024] ... І пішов Мстислав, а Ярослав – насупроти, і зступилися в лоб варяг з сіверянами, і трудилися варяги, рубаючи сіверян, а після цього рушив у наступ Мстислав із дружиною своєю і став сікти варягів, і була січа сильна. Коли спалахувала блискавка, то виблискувало оружжя, і була гроза велика, і січа сильна і страшна. Побачивши ж Ярослав, що його перемагають, побіг із Якуном, князем варязьким, і Якун тут загубив накидку золотую» [8, с. 86].

На підставі цього літопису можна реконструювати кліматичні умови, побудову військ учасників битви, можна висувати гіпотези про те, що вплинуло на обрання Мстиславом такої тактики, та як впливав на перебіг битви. Адже Мстислав отримав перемогу у Лиственській битві завдяки тому, що першим з вітчизняних полководців використав таку тактику флангового удару – значною частиною війська по супротивнику із засідки [4, с. 303]. Цей маневр був інноваційним та дуже ефективним через те, що сучасна Мстиславу військова наука Київської Русі не передбачала подібний хід подій і на його боці був фактор несподіванки. Навіть час бою був нетиповим, оскільки це вимагало від воїнів та їх командира неабиякої тактичної виваженості. До речі, тактика Мстислава не забудеться на Русі, її використає через століття Олександр Невський.

Перемога під Лиственом мала величезне воєнне та політичне значення, оскільки Ярослав із залишком варягів утік до Новгорода, звідки не наважувався повернутися й звідти правив Києвом най-

ближчі два роки, а Мстислав повернувся до Чернігова [8, с. 86]. І лише у 1026 р. був укладений мир, за яким Ярославу відходило Правобережжя з центром у Києві, а Мстиславу, відповідно, дісталось Лівобережжя з Черніговом. Сини Володимира управляли Русю спільно аж до смерті Мстислава, після чого Ярослав став самовладним правителем держави.

Ставши чернігівським князем, Мстислав не забував про свої тмутороканські території. Никонівський літопис під 1029 р. подає дані про вдалий похід Ярослава на інше плем'я аланів – ясів. Дослідники вважають, що у джерелі початково йшлося про Мстислава. У 1031 р. було висаджено десант біля міста Баку, завдяки русько-аланському флоту в Каспійському морі. Флотилії Мстислава вдалось розбити військо ширваншаха. Піднявшись вгору по найбільшій річці Південного Кавказу – Курі, зведене військо вступило на територію Аррана, де тривала міжусобна війна між синами еміра Фадла. Трон Муси тремтів під ним, адже його брат при підтримці ширваншаха сподівався відвоювати престол. Прибуле військо підтримало Мусу, обложило претендента в місті Байлакані і здобуло його. Після цього загін через Вірменію пішов у Візантію. У цій експедиції могло брати участь лише військо Мстислава. Можливо, ціною підтримки Муси Мстислав та його союзник аланський князь сподівались отримати факторію у гирлі річки Кури [2, с. 271].

У 1032 р. Мстислав знову з'явився в Аррані. Але військо було атаковане об'єднаними силами дербентців, лезгинів і табарасанців. Прорватись через гори зумів тільки невеликий загін на чолі з аланським князем. Причиною агресії колишніх союзників стало те, що ситуація змінилась. Муса одружився з дочкою ширваншаха і став його союзником, а Емір Дербента Мансур теж приєднався до цього союзу. Мансур був одружений з дочкою царя Саріра Бухт-Шіше і сарірці, які традиційно підтримували тмуторакансько-аланський союз, теж опинились у ворожому стані. Отож, прибуле русько-аланське військо лише спробувало помститися дербентцям у 1033 р., хоча і без особливого успіху [2, с. 272]. Тому Мстислав Володимирович повернувся назад, до свого князівства, але володарювати йому залишилося не довго.

Смерті Мстислава Володимировича передувала трагічна загибель єдиного сина і спадкоємця Євстафія, який народився від дружини Анастасії, що за походженням була аланкою [1, с. 26; 2, с. 272]. Дата народження невідома, але якщо він вважався законним спадкоємцем свого батька, а його мати одружилася з Мстиславом у 1020 р., то Євстафій народився не пізніше 1020–1021 рр. Не зважаючи на свій досить молодий вік, Євстафій Мстиславович став тмутороканським князем вже у 1023 р., а з 1032 р. брав безпосередню участь у військових діях. Літописи повідомляють що Євстафій помер у 1032 чи 1033 р. [8, с. 87]. Можливо, що він загинув в одному з походів на Кавказ або помер від рани, яку дістав на цій війні [2, с. 272]. Смерть Євстафія зробила неможливим утворення потужного відгалуження династії Рюриковичів, засновником якої був би чернігівський князь Мстислав Володимирович Хоробрий.

Сам же Мстислав загинув на полюванні 1036 р. і був похований в недобудованому соборі святого Спаса [8, с. 87]. Успіхи військових кампаній Мстислава, його гарна вдача та неабиякий хист до війни дуже непокоїли Ярослава Мудрого. Хоча достовірних доказів його впливу на смерть Мстислава не має, є гіпотеза про причетність [1, с. 27].

Отже, діяльність Мстислава Володимировича Хороброго зробила Чернігів одним з наймогутніших центрів Київської Русі, а результати його дій мали далекосяжні наслідки, зокрема для зміцнення авторитету Київської Русі та розширення її впливу на сусідні території. Мстислав Хоробрий також

відомий своїми зусиллями у зміцненні християнства в регіоні. Разом з тим, смерть Мстислава відіграла важливу роль у подальшій долі Чернігова та загалом Русі. Через його передчасну загибель, а головне через смерть спадкоємця, не було завершено розпочате створення держави на Лівобережжі і Чернігова-столиці, як противаги Києву і Ярославу, хоча для цього Мстислав мав всі передумови.

Джерела та література:

1. Васюта О. Мстислав Володимирович – перший князь чернігівський. Сіверянський літопис. 1995. № 1. С. 24–27.
2. Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. 649 с. URL: <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn.htm> (дата звернення: 25.02.2024).
3. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 6 : Ла – Мі. 784 с.
4. Історія Української РСР : в 8-ми т. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 1 : Первіснообщинний лад. Виникнення і розвиток феодалізму (з найдавніших часів до середини XVII ст.). 343 с.
5. Коваленко В. П., Шекун А. В. Летописный Листвен (к вопросу о локализации). Советская археология. 1984. № 4. С. 62–74
6. Костомаров М. І. Історія України в життєписах визначніших її діячів. Львів, 1918. 494 с. URL: <https://archive.org/details/istoryiaukrany00kost/page/n505/mode/1up?view=theater> (дата звернення: 25.02.2024).
7. Котляр М. Ф. Древнерусская государственность. Санкт-Петербург : Алетей, 1998. 445 с.
8. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 591 с. URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit07.htm> (дата звернення: 25.02.2024).
9. Толочко П. П. Київська Русь. Київ : Абрис, 1996. 360 с.

Софія Іванова

БИТВА НА НЕЖАТИНІЙ НИВІ. ВИТОКИ КОНФЛІКТУ

Битва на Нежатиній ниві, стала одним із важливих моментів у становленні історії Київської Русі. Ця кривава подія не лише визначила хід князівської міжособної боротьби, але й суттєво вплинула на подальший розвиток держави.

У цій статті охарактеризовані передумови, перебіг і закінчення одного з багатьох етапів боротьби князів за володіння і владу, які спричинили битву 3 жовтня 1078 р.

Ключові слова: *тріумвірат, дуумвірат, конфлікт, князі ізгої, половці, Чернігів.*

Розглядаючи історію Русі після часів Ярослава Мудрого, треба зазначити, що давньоруська держава вступила в епоху конфліктів, пов'язаних з створеною ним системи престолонаступництва, що привело до суперечок між князями, які послаблювали й руйнували Русь. Це стало передумовою до розгортання подальшої політичної децентралізації (роздробленості) Русі-України [1 с. 48].

Отже, говорячи про суперечності, наслідком яких стала битва на Нежатиній ниві, варто було б почати з зародження конфлікту, а саме з розколу тріумвірату старших синів Ярослава Мудрого.

Вважається, що тріумвірат складали три брати, а саме Ізяслав, Всеволод та Святослав. І після невдалої битви з половцями на річці Альті 1068 р. тріумвірат почав розколюватись. Ізяслав, проти якого спалахнуло повстання киян, утік до Польщі і новим князем київським став Всеслав. У 1069 р., коли Ізяслав повернувся на Русь, тріумвірат став розпадатися. За ініціативою Святослава вони з Всеволодом у березні 1073 р. рушили на Київ, в результаті старший Ярославич знову подався до Польщі, а в Києві вокняжився Святослав. Він передав Чернігів Всеволодові. І так тріумвірат Ярославичів перетворився на дуумвірат Святослава і Всеволода.

За своє князювання Святослав розсадив своїх синів по престолах, але для розгляду питання важливо згадати лише Олега котрий князував на Волині. Через 3 роки після початку правління Святослава помирає і на Русь знову повертається Ізяслав й продовжує своє князювання, а це означає, що настає час дітям покійного Святослава розплатитися за змову свого батька проти Ізяслава Ярославича. У Олега забрали Волинь і той після цього деякий час жив при дворі Всеволода у Чернігові. Однак у квітні 1078 р., не бажаючи лишатися князем ізгоєм і миритися з таким ходом дій, він тікає у Тмуторокань до свого брата Романа Святославича який приймав у себе всіх покривджених князів ізгоїв. Окрім Олега у нього гостив ще Борис В'ячеславич, син смоленського князя, а також інші князівські діти. Отже, так вийшло що Олега і Бориса об'єднали спільні інтереси: батьківщина Олега – Чернігів і батьківщина Бориса – Смоленськ, обидві були в руках Всеволода. Вони взяли з собою, гіпотетично, дружину Бориса, частину воїнів Романа і певну частину дружини Олега що слідувала за ним та уклали союзний договір з половцями. Цікаво що цей союз з ними був плодом не стільки взаємовигоди, скільки результатом лояльних взаємовідносин між половцями та чернігівською династією. І пішло все це військо на Всеволодів Чернігів. Битва сталась на річці Сожиці. Військо Всеволода було розбито, чернігівці лояльно впустили Олега з Борисом до міста, а сам Всеволод програвши відступив в Переяслав, де до нього був син – Володимир Мономах, і разом вони попрямували до Ізяслава – просити допомоги. Ізяслав не відмовив, не зважаючи на минуле.

Літописна стаття Іпатського літопису, дозволяє зробити висновок, що зустріч була їх доволі тепла. Ось цитата Ізяслава з літопису: «І нині, брате, не тужимо. Якщо буде нам частка в Руській землі – то обом, якщо позбавлені будемо – то обидва. Я зложу голову свою за тебе» [3, с. 122]. І так брати почали збиратися в похід разом зі своїми синами – Ярополком Ізяславичем та Володимиром Мономахом, щоб повернути Чернігів. Коли прийшли вони до міста, чернігівці відмовилися приймати їх і зачинили ворота. І так князі почали облогу міста. Варто зазначити що в той час Олега і Бориса не було в місті, де вони знаходилися в цей час літописи нам не розповідають. Мономаху вдалося взяти східні ворота і «окольний град», але люди повтікали в дитинець і продовжили оборону. В цей час Олег з Борисом вже поверталися назад, на допомогу чернігівцям, перший запропонував урівняти сили і звернутися по допомогу до стріїв (тобто дядьків по батьковій лінії), адже боявся що проти чотирьох князів вони не вистоять. На що Борис йому відмовив, заявивши що він до всього готовий. В літописі зазначається що це стає причиною їх майбутньої поразки, себто Бог не любить зухвальців [3, с. 122]. Отже, все ж поїхали вони до Чернігова і на зустріч їм вийшли Ізяслав із Всеволодом: «І пішли [війська одне одному] насупроти. І коли були вони на містині коло села [Гуричева] на Нежати́ній ниві і зійшлися обидва, то сталася січа люта. І спершу вбили Бориса, сина Вячеславового, що нахвалився вельми» [3, с. 122]. І так, 3 жовтня 1078 р. почалася битва на Нежати́ній ниві.

У висновку про витоки конфлікту. Очевидно що причиною битви стало бажання князів ізгоїв отримати спадкову землю, а з іншої сторони причиною послужило не бажання старших Ярославичів поступатися нею, окрім того, вони також могли оперувати тим, що так вони підтримують волю

свого батька, Ярослава Мудрого, і тому можливо вступитися за ці землі було справою честі і з цієї причини.

Перед розглядом битви варто згадати важливу проблему в історіографії даної події. За сукупністю даних не виникає сумнівів, що місце бою було безпосередньо пов'язане з Чернігівською землею. Однак де знаходилася Нежати́на нива достеменно не відомо. Літописи зазвичай згадують назву місця події один раз – на початку її розгляду. Більше ні в історичних джерелах, ні в сучасній географії даний топонім не згадується. Історики мали багато різних поглядів які можна звести до трьох теорій [6, с. 92–93]. Перша належить М.С. Арцибашеву. Спираючись на текст Воскресенського літопису, в якому сказано, що битва відбулася «оу леса на ниве Нежати́не», він допустив що цей ліс міг бути пов'язаний з Лісковицею (у першій половині XIX ст. передмістя, нині один з історичних районів Чернігова). Інше припущення пов'язувало Нежати́ну ниву з літописним Нежати́ном на середньому Острі (у лівобережній частині сучасного м. Ніжина). А третя версія з'явилася завдяки «Слову о полку Ігоревім» в якому був уривок присвячений розглядуваній події. Увагу істориків зачепила «канина зелена». Перекладачі першої половини XIX ст. розуміли це як «кінську попону зелену», «кінський покров». Майже одразу з'явилося альтернативне трактування, яке розглядало Канин як топонім на околицях Чернігова, а дехто став вважати Канин містом. Аналізуючи розповідь в Іпатівському літописі, увагу привертає річка Свинь. Історики вважають, що ця річка Свинь – це сучасний Замглай. Це значно звужує коло пошуків Нежати́ної ниви, адже вона знаходиться десь на шляху з Чернігова до Глухова, в перших 10–12 км від Замглая. Розглядаючи ситуацію з такої точки зору, історик М.І. Лілеєв дослідив декілька ключових моментів і запропонував шукати ниву на північно-західних околицях сучасного Ніжина [6, с. 92]. Враховуючи все вищесказане, стає зрозуміло, що питання про географічне розташування Нежати́ної ниви досі залишається відкритим. Наразі існують лише більш-менш вірогідні гіпотези, але остаточної відповіді немає.

Продовжимо розгляд самої битви. Зустрілися князі біля села на Нежати́ній ниві. На стороні Ізяслава і Всеслава були київські, переяславські, волинські й смоленські полки. А на стороні князів ізгоїв половці та чернігівці. Почалася жорстока битва. У Іпатівському літописі сам процес битви описаний коротко: «І пішли війська одне одному на зустріч. І коли були вони на містині коло села Гуричева на Нежати́ній ниві і зійшлися обидва, то сталася січа люта. І спершу вбили Бориса, сина В'ячеславового, що нахвалився вельми. А Ізяслав стояв у піших рядах, і один воїн, зненацька під'їхавши, ударив його списом у плечі, і так убитий був Ізяслав, син Ярославів. Січа ж продовжувалася, і побіг Олег з невеликою дружиною, і ледве втік. І подався він до Тмутороканя» [3, с. 122] Отже, такий маємо результат – князі ізгої програли, Ізяслав був вбитий. З приводу його вбивства, якщо спробувати реконструювати цей момент, то складається дві теорії. Перша полягає в тому, що дійсно, згідно з літописом, ворог зробив маневр і підібрався до князя з тилу. Згідно з другою теорією князь міг впасти з коня і не в змозі встати помер. І як зауважив Михайло Грушевський у другому томі «Історії України-Руси», єдиний хто поживився з цієї битви це Всеволод [1, с. 70]. Поживився він спочатку з помсти старшого брата Святославу (з яким був на одній стороні), здобувши Чернігів, а потім повернув його ціною життя старшого брата. Завдяки його смерті зайняв великокняжий престол у Києві, а Чернігів з князівством віддав своєму синові Володимирі. Несправедлива склалася доля у Ізяслава, однак не зважаючи на те що літописець відноситься до нього з симпатією і вкладає в уста цього діяча найприємніші слова і навіть прирівнює до святого мученика, все ж святою людиною він не був. І хоча літописець описує сум всього Києва по смерті цього правителя, сучасні історики схильні вважати що Ізяслав був непопулярним правителем серед киян. Не маючи здібностей до

державного управління та енергії батька Ярослава Мудрого, він не зміг стати єдиновладним главою Київської Русі.

Що ж до Олега Святославича який подався до Тмуторокані, то пробув він там до 1079 р., але після смерті князя Романа, був арештований й засланий до Візантії. І лише 1094 р. він повернувся на Русь й продовжив боротьбу Святославичів за Чернігівську землю. І не вщухатимуть між братерські війни до кінця існування Русі, і лишиться битва на Нежatinій ниві лише одним із багатьох конфліктів поділу володінь далекими родичами славнозвісного Рюрика.

Джерела та література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 2: XI-XIII вік. Львів. 1899. 403 с.
2. Леп'явко С. Чернігів. Історія міста. Темпора, 2012. 432 с.
3. Літопис Руський за Іпатським списком. К.: Вид-во «Дніпро». 1989. 592 с.
4. Назаренко В. Братовбивство під Нежатиною Нивою. *Чернігівщина*. 2020. Жовтень. С. 4–5.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України, Т. 1. Київ : Либідь, 1995. 588 с.
6. Терещенко О. Битва на Нежatinій ниві: до питання про локалізацію (короткий історіографічний огляд). *За покликом предків*. Чернігів, 2019. С. 92–96.

Павло Супрун

МОСКОВСЬКА КАМПАНІЯ П. КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО 1618–1619 рр.

У статті висвітлені передумови, перебіг та наслідки військової кампанії козаків під проводом гетьмана реєстрового козацтва Петра Конашевича-Сагайдачного 1618-1619 рр. Розглянуто роль українських козаків у поході на московські землі під час польсько-московської війни 1617–1618 рр.

Ключові слова: козацтво, Військо Запорозьке, гетьман, московський похід.

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України, яка триває від 2014 р., є продовженням боротьби українського народу проти московської експансії. У першій третині XVII ст. козацтво відіграло вагомий роль у польсько-московському протистоянні, що мало важливі наслідки для історичного розвитку як українських земель, так і Центральної та Східної Європи у цілому.

Московська кампанія козаків на чолі з П. Конашевичем-Сагайдачним 1618–1619 рр. була вирішальною у перебігу походу польського королевича Владислава на Москву 1617–1618 рр. Цей похід, завершальний у польсько-московській війні 1609–1618 рр., закінчився укладенням Деулінського перемир'я, яке зафіксувало перехід Чернігово-Сіверщини і Смоленщини до Речі Посполитої. Як наслідок – змінилося співвідношення сил на міжнародній арені та посилювався авторитет козацтва. У статті розглянуто період походу козацького війська від нападу на Лівни до зняття облоги з Калуги (07.07.1618 – 01.01.1619 рр.) [7, с. 456].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема участі українського козацтва у війнах Речі Посполитої проти Московії в першій чверті XVII ст. досліджувалася у численних працях представників української історіографії, таких як А. Боляновський, А. Бульвінський, В. Газін, М. Грушевський [2; 3], С. Павленко [5], П. Пиріг [6], П. Сас [7], П. Ткачук [8] та інші. Вивчення участі козаків

у війнах проти Московського царства дозволяє визначити роль козацького війська у воєнних конфліктах першої половини XVII ст. та становлення Війська Запорозького як політичного інституту.

Мета статті – висвітлення передумов, перебігу та наслідків військового походу українського козацтва 1618–1619 рр., визначення їхньої ролі в облозі Москви та у війні загалом.

Виклад основного матеріалу.

На початку 1617 р. польський королевич Владислав вирушив у похід на Московську державу з метою посісти царський престол. Після з'єднання у вересні під Смоленськом із військом Я. Ходкевича полякам вдалося захопити Вязьму, Мещовськ, Козельськ, Серпейськ, Рославль, але сили почали вичерпуватися. Вони отаборилися поблизу Вязьми в очікуванні підкріплень. Утім, ані війська, ані грошей не надійшло. Найманці, не отримавши платні, відмовлялися продовжувати похід й почали розходитися, відтак армія Владислава скоротилася до 5 тисяч. Військова кампанія опинилася на межі поразки.

Упродовж 1617–1618 рр. велись численні перемовини польського уряду з козацтвом, аби залучити останнє до участі у польсько-московській війні. Влітку 1618 р. закінчилося формування експедиційного корпусу козаків. Їхнє число сягало близько 20 тисяч, структурувалося у 6 полків, по 3300 козаків у кожному. Фактична чисельність могла бути значно більшою, адже лише в одному гетьманському полку налічувалось понад 5 тисяч шабель [7, с. 314–317]. Складалася армія з піхотних полків та кінноти, озброєних мушкетами, пістолями, мала 17 легких гармат [3, с. 46–47; 7, с. 317–322].

Похід розпочався у другій половині червня 1618 р. Із території Чернігово-Сіверщини дві групи по 10 тисяч бійців вирушили на Лівни, захопили місто й пішли на Єлець: добре укріплену фортецю, з гарнізоном у 1800 мушкетів і з підтримкою місцевих воєвод. 20 липня 1618 р. передові загони козаків оволоділи Арбатськими воротами й увійшли у місто. 400 ратників, які засіли у цитаделі, вийшли на перемовини про здачу міста. Під час невдалої контратаки у полон до козацького війська потрапив воєвода А. Полева та учасник дипломатичної місії до Криму Б. Бредихін.

М. Дорошенко вирушив зі своїми полками на Переяслав-Рязанський, щоби розорити південно-московські землі й посіяти там паніку [6, с. 24; 7, с. 336–337]. Його 10-тисячне військо вирушило рейдом уверх за течією річки Дон. Міста Лебедін і Данков захопили без бою, під Скопином відбулась тяжка битва, фортецю було спалено та висічено, але взято. Після захоплення Рязьку козацькі полки вирушили на Переяслав-Рязанський і розпочали облогу [7, с. 338–339]. Задля підготовки до штурму виготовляли дерев'яні щити, вози, технічні засоби для облоги та штурму фортець. Проте полки М. Дорошенка були без артилерії, яка залишилася при П. Сагайдачному, тому захопити Переяслав-Рязанський не вдалося. Відтак козаки вирушили на з'єднання з основними військами під Єльцем, аби розпочати наступ на Михайлов [6, с. 25; 6, с. 341; 8, с. 181].

27 серпня 1618 р. розпочалася підготовка до штурму міста. Дві наступні доби безперервних атак й обстрілів запальними снарядами, використання облогової техніки не допомогли взяти фортецю. Двічі спаливши облогову техніку, війська гарнізону перемогли в обороні. За таких обставин П. Сагайдачний ухвалив рішення зняти облогу з Михайлова і відступити на перегруповання основних сил. Тактика козаків не передбачала довготривалих облог [7, с. 342].

Війська полковника Ф. Борисполиця вирушили за наказом гетьмана в рейд на територію Мещерського краю. Козаки змогли захопити Касимов, Буцький та Казіром.

У цей час основні сили війська готувалися до переправи через річку Ока. Гетьман послав загін із 400 осіб для розвідки території, завдяки чому дізнався про корпус князя Г. Волконського. Це були нашвидкоруч сформовані загони, розкидані територією трьох повітів: Рязанського, Каширського та Коломенського [7, с. 344–347].

Наприкінці вересня 1618 р. гетьман отримав наказ йти на з'єднання з силами королевича Владислава. Каширською дорогою дійшли до Черкізова, де стали табором. До королевича відправили полковників Дорошенка і Коншу з метою обговорення подальших, вже спільних дій. Водночас загони під командуванням полковника Шиша, отаманів Степового та Лома попрямували на околиці міст і містечок Вологди, Білоозера, Мологи та Углича. Полковник Яцький зі своїм загоном пішов на Холмогори. У результаті диверсійних рейдів фактично призупинили постачання продовольства до міста та унеможливили підхід резервів. Це дозволило значно послабити мобілізаційний й матеріальний запас ресурсів гарнізону [2, с. 15; 8, с. 182–183].

Заразом П. Сагайдачний намагався забезпечити повну стратегічну перевагу над московською армією, тому продовжив захоплення південноросійських територій. Біля Донського монастиря відбулася битва, де козацькі загони на марші зустріли московські залоги під командуванням полковника В. Бутурліна. Битва розпочалася з поєдинку В. Бутурліна та П. Сагайдачного, в якому переміг останній. Деморалізовані московські війська намагалися наступати, але після втрати 200 передових вершників, вони панічно повтікали. 8 жовтня 1618 р. основні сили запорожців і війська королевича Владислава урочисто зустрілися біля Тушино [7, с. 365–375].

Облога Москви тривала згідно з планом коронного гетьмана Я.-К. Ходкевича, який передбачав підрич Арбатських і Тверських воріт, із застосуванням обмеженої кількості козаків для залякування гарнізону. Козацькі загони не мали можливості проявити себе у повній мірі з огляду на незвичну для них тактику, де не планувалося нападу зненацька під покровом ночі. До того ж, військо П. Сагайдачного було розділене на кілька частин. Так, 5-тисячний козацький загін мав напасти на острог під Москва-рікою, видавши себе бойовим кличем, щоб відволікти увагу залоги.

Про задум польсько-козацького війська у Москві було відомо, адже два французьких інженери приєдналися до московитів і розповіли задум штурму. Відтак, укріпили місця підричу петард. Штурм Москви, що тривав кілька годин, завершився початком переговорів між поляками й московським урядом [5; 6, с. 25].

Козацькі загони пішли рейдами по містах Московського царства. П. Сагайдачний вирушив на Калугу, яку взяти Я.-К. Ходкевичу 1617 р. не вдалося. 3-4 грудня 1618 р. козацькі війська здійснили штурм міста, захопили посад й розпочали облогу цитаделі. Ці події змусили московську владу піти на поступки та укласти 11 грудня Деулінське перемир'я, згідно з яким до Речі Посполитої переходила Чернігово-Сіверщина і Смоленщина. 1 січня 1619 р. облогу Калуги припинили й Військо Запорозьке двома групами вирушило в Україну [7, с. 436–452; 8, с. 184]. Таким чином завершилась військова кампанія козаків проти Московського царства.

Отже, українське козацтво відіграло важливу роль в укладанні Деулінського перемир'я. Московська кампанія є успішним проявом полководницької діяльності П. Сагайдачного, свідченням його хисту до військової стратегії. Козацька армія спромоглася у стислі терміни захопити значні території Московії. Блискавичність й неочікуваність – головна перевага гетьманського війська [8, с. 175, 177].

Джерела та література:

1. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / В. Брехуненко, В. Ковальчук, М. Ковальчук та ін. Київ, 2016. 246 с.

2. Боляновський А. В. Московське царство і козацько-польські конфронтації в Україні у 1591–1638 роках: Збірник наукових праць. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2019. 26 с.

3. Боляновський А. В. Польсько-литовська армія та козацьке військо у поході на Москву в 1618 році. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2020. С. 34–74.
4. Мицик Ю. Регести документів польських архівосховищ про гетьмана Петра Сагайдачного та Хотинську війну 1621 р. Том 5 (2022): *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. Київ, 2022. Т. 5 : Том 5 (2022): Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. С. 113–120.
5. Павленко С. «Кривавий» гетьман Сагайдачний? *Голос України*. 2008. 10 квітня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/190720> (дата звернення: 27.02.2024).
6. Пиріг П. Петро Конашевич-Сагайдачний: історичні нариси життя та діяльності. *Сіверянський літопис*. 2012. № 1-2. С. 18–34.
7. Сас П. М. Запорожці у польсько-московській війні наприкінці смути (1617-1618 рр.). Біла Церква : НАН України, Інститут історії України, 2010. 512 с.
8. Ткачук П. Похід Сагайдачного на Москву. *Проблеми історії війн і військового мистецтва* : Збірник статей. Львів, 2019. С. 175–185.

Блохіна Владислава

ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЧЕРНІГОВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті висвітлено питання становлення та розвитку туристичної сфери Чернігова. Схарактеризовано перші готелі, ресторації та музеї, які функціонували наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Також розглянуто особливості повсякденного життя міста як складову потенційних активностей для гостей Чернігова.

Ключові слова: *Чернігів, туризм, туристична інфраструктура, історія повсякденності.*

Провідну роль у сучасному соціокультурному та повсякденному житті Чернігова займає туристична сфера. До повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. до північної столиці щороку приїжджали тисячі туристів, як громадяни нашої держави, так й іноземці. Навіть зараз туристична галузь Чернігова поступово відроджується, місто радо готується до майбутніх зустрічей з гостями. Однак, активний період розвитку туризму в Чернігові стосується здебільшого сучасності. Для визначення подальших перспектив міста у сфері туризму особливого значення набуває вивчення історичних процесів, які торкалися зародження та формування туристичного потенціалу регіону та відповідної інфраструктури.

Новизна дослідження полягає в тому, що історія туризму Чернігова не була об'єктом спеціального дослідження. Тому метою статті є аналіз наявних джерел та літератури, в яких відображені окремі складові туристичної індустрії (готельно-ресторанний бізнес, перші музеї, повсякденне життя міста) кінця ХІХ – початку ХХ ст., що дозволить реконструювати динаміку розвитку туристичної галузі Чернігова.

Порушена проблема частково висвітлена у працях істориків та краєзнавців, які досліджували життя міста кінця ХІХ – початку ХХ ст. Серед них варто виділити розвідки В. Руденка [5], С. Леп'явка [2], А. Острянка [4].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Чернігів був губернським центром провінційного харак-

теру. У місті не було великих промислових підприємств. Незважаючи на існуючі проблеми (довгий час не було твердого покриття доріг, електричного освітлення, водогону тощо), місто розвивалося: формувалися внутрішні установи, відкривалися нові заклади освіти, магазини (мануфактурні, галантерейні, бакалійні, книгарні та інші). Також у другій половині XIX ст. особлива увага приділялася зовнішньому вигляду міста, оскільки було облаштовано значну кількість парків та скверів, деякі з яких існують і понині [5, с. 40, 47, 62–65;6].

Щодо внутрішнього інфраструктурного забезпечення варто зазначити, що міський транспорт Чернігова був представлений виключно візниками з легкими екіпажами та бричками, рідше – великими екіпажами. Їх роботу та цінову політику контролювала Міська Дума [5, с. 48].

На початку XX ст. дістатися до Чернігова можна було пароплавом або залізницею. Водне сполучення між Києвом та Черніговом діяло протягом 8 місяців на рік: з кінця березня до початку листопада [6]. Думки дослідники щодо тривалості цієї подорожі різняться: для того, щоб дістатись до Києва необхідно було витратити 13–17 годин [5, с. 5; с. 9], а зворотній шлях тривав від 16 до 20 годин [5, с. 5; с. 9], оскільки потрібно було рухатися проти течії. Відносно поліпшення ситуації відбулося на початку XX ст. На водному шляху Київ-Чернігів було встановлено 7 зупинок – проміжних причалів (Моровськ, Остер та інші). Однак з усіма зупинками тривалість подорожі збільшилась на 4 години. Тому для поліпшення сполучення також почали широко використовувати пороми, які покращили швидкість та якість вантажних та службових перевезень [7, с. 5].

Залізничне сполучення з губернським центром, так звану вузькоколійку, було започатковано у 1891 р. У 1893 р. у Чернігові було побудовано приміщення залізничного вокзалу. Як і сьогодні, вокзал був розташований за пару кілометрів від центру міста. До станції можна було своєчасно дістатися за допомогою гужового транспорту та без зайвих труднощів придбати квитки. У районі колишнього магазину «Янтар» діяла станція МКВ ЖД, де пасажери могли заздалегідь організувати свою поїздку. Тривалість такої подорожі коливалась у межах 6–7 годин, а швидкість потягу на той час не перевищувала 30 км/год [5, с. 5].

Поштовхом для розвитку інфраструктури для приїжджих стала урочиста канонізація архієпископа Феодосія Углицького у вересні 1896 р. Ця подія привернула увагу православних усієї імперії та іноземців. До Чернігова почали приїжджати сотні людей, щоб вклонитися і зцілитися від нетлінних мощів Святителя, встановлених у Спаському соборі [6].

Цього ж року для гостей міста було випущено перший туристичний путівник. На його титульній сторінці вказано: «С изображением Св. Феодосия, снимками соборов и планом г. Чернигова». Це була ошатна книжечка мініатюрного формату обсягом 86 сторінок, у якій подавався матеріал про існуючу туристичну інфраструктуру Чернігова: як дістатись, де переночувати (перелік готелів), поїсти (торгівельні лавки), які надавалися розваги. Також у виданні було представлено коротку історію міста та інформацію про його головні святині. Окрема увага у путівнику була приділена історіям про зцілення від мощів Святителя Феодосія, хроніці подій його канонізації [6].

На початку XX ст. у Чернігові функціонували 13 готелів. Окрім них, працювали ще і номери для приїжджих [4, с. 11].

Перший готель у Чернігові «Царьград» відкрив свої двері для гостей міста на початку XIX ст. Він був розташований у центрі на перехресті вулиць Шосейної та Воздвиженської (сучасний проспект Миру). Готель був збудований відпущеними на вільні промисли селянами-кріпаками Сидором Сорокіним та Олексієм Сидоровим, які спочатку торгували на цьому місці квасом, а згодом відкрили трактир з готельними номерами. Вибір такої гучної назви до сих пір залишається загадкою для

дослідників, адже готель являв собою лише одноповерховий дерев'яний будинок. У другій половині XIX ст. наявну дерев'яну будівлю було обкладено цеглою, зведено другий поверх, де розміщували гостей; на першому діяла харчівня [1].

Тим не менше, «Царьград» залишився в історичній пам'яті Чернігова завдяки його відвідуванню відомим постатям. У 1829 р. проїздом з Полтавщини до Петербургу у готелі зупинявся Микола Гоголь. Протягом лютого–березня 1846 р. у «Царьграді» гостював Тарас Шевченко. У своєму щоденнику він зазначав: «В 1846 году судьба столкнула нас (з О. С. Афанасьем-Чужбинським – авт.) в «Царьграде», не в Оттоманской столице, а в единственном трактире в городе Чернигове. Меня судьба закинула туда по делам службы (завдання Археграфічної комісії замальовувати історичні та архітектурні пам'ятки)». Будівля не пережила до наших днів, оскільки була зруйнована внаслідок бомбардувань Чернігова у 1941 р. [1; 10, с. 845] (Рис. 1).

Певно, єдиний готель старого Чернігова, який ми можемо побачити сьогодні – це заклад, зведений коштом Михайла Бадаєва, або «Олександрійській готель» – сучасне приміщення Інституту історії та соціогуманітарних дисциплін ім. О. М. Лазаревського. Величезна цегляна будівля готелю була споруджена протягом 1910–1912 рр. Станом на початок XX ст. це був один із найкращих закладів у місті, адже він мав власну ресторацію з професійним кухаром, ванну, електричне освітлення, а також телефон [5, с. 57].

Значна кількість міських готелів розташовувалась на Богоявленській вулиці (зараз – Шевченка). Серед них найпомітнішими були «Брістоль», «Юг», «Ермітаж», «Сан-Ремо», «Метрополь», а також «Комерційні номери». Окрім гучних назв, їх об'єднувала лінійка, яка сполучала Богоявленську вулицю та залізничний вокзал [5, с. 57].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Чернігові працювали понад 40 закладів харчування: ресторани, їдальні, чайні, кав'ярні, шинки, пивні лавки та харчевні [13].

Більшість ресторанів на той час працювали при готелях. Зазвичай ці заклади називали за прізвищем власника ресторації. Часто ними керували кухарі з Києва або ті, хто навчався в цій галузі у столиці [8].

Для прикладу, одним із найкращих закладів харчування був ресторан Михайла Бадаєва при Олександрійському готелі. Він працював допізна: обід тривав до 17 години, а вечеря – до 2 години ночі. Тут можна було замовити обіди на місяць вперед з доставкою клієнту додому. Деякі ресторації мали окремі

Напівзруйнована будівля готелю «Царград». Фото післявоєнних років

*Рис. 1 – Залишки від готелю «Царград». Фото повоєнних років.
«Старий Чернігів», Facebook*

кабінети для відвідувачів, супровід живої музики («Гранд-Отель»), великі зали, більярд, була можливість придбання абонементу на доставку обідів додому протягом місяця (ресторан Виноградова) [8].

Ресторації Чернігова пропонували своїм відвідувачам різноманітні перші страви: борщі (український, страсбурзький тощо) та супи (рояль, жульєн). У відвідувачів користувались попитом м'ясні страви. На сніданок можна було замовити шніцель по-віденськи, омлет; на обід – поросю з кашею, рагу з бараниною, салат з червоної капусти тощо. Щодо десертів, то пропонувалися такі смаколики, як мигдальне бланманже, вершковий крем, сирники з сметаною та ягодами [8].

Як додаток до страв відвідувачі ресторанів замовляли такі напої: компот із сухофруктів, кисіль, узвар, чай, квас. Також пропонувалися алкогольні напої: пиво, вино з різних сортів, горілку, пунш. Прикметно, що жителі міста насолоджувались кавою вже на початку ХХ ст. [8].

На Лісковиці, біля Єлицького монастиря, функціонувала броварня В'ячеслава Вондрука, відкрита у 1885 р. В асортименті цього закладу були наступні сорти пива: пшеничне, чорне, чеський гранат, портер та ель [8].

Ресторації готували особливе меню на певні святкування. Наприклад, 29 вересня 1891 р. відбувся урочистий обід на честь чернігівського байкаря Леоніда Глібова (Рис. 2). Для цієї події приготували такі страви: суп раковий з пиріжками, індичку, цвітну капусту, а на десерт пропонували каву та чай (Рис. 3) [8].

Початок музейного життя в Чернігові припадає на кінець ХІХ ст. У 1896 р. було створено Іс-

Рис. 2 – Афіша до урочистого обіду на честь чернігівського байкаря Леоніда Глібова (29 вересня 1895 року). Архів Історичного музею імені В. Тарновського, м. Чернігів

Рис. 3 – Меню до урочистого обіду на честь чернігівського байкаря Леоніда Глібова. Архів Історичного музею імені В. Тарновського, м. Чернігів

торичний музей Чернігівської губернської Вченої Архівної комісії, який довгий час не мав власного приміщення і обслуговувався лише одним співробітником [7, с. 18]. У 1899 р. розпочинає роботу Музей українських старожитностей, однак двері для відвідувачів заклад відкрив лише у 1902 р. Оскільки основа експозицій була сформована на предметах колекції мецената та культурного діяча Василя Тарновського молодшого, у 1906 р. Музею було присвоєно його ім'я.

У той же час, у 1907 р., започатковується Єпархіальне Давньосховище – своєрідний церковно-історичний музей. Устав цієї установи був затверджений Чернігівською єпархією 14 жовтня 1906 р., але оскільки станом на той рік приміщення для музею не було, тож він був відкритий лише наступного року. У 1912 р. Давньосховищу було надано простору кімнату у будинку Миколаївського Єпархіального братства (сьогодні – Філармонійний центр фестивалів та концертних програм). Розвиток цього музею припинила Перша світова війна [5, с. 18–19] (рис. 4).

Рис. 4 – Будинок Миколаївського Єпархіального братства, фото початку ХХ століття. «Цікавий Чернігів», Facebook

Варто відзначити науковий підхід співробітників установи до формування колекцій: усі пам'ятки, що потрапляли в музей, проходили експертизу, розділялись на речові (речі церковного призначення) та писемні (богослужбові книги, акти, також універсали та грамоти) [5, с. 18–19].

Хоча протягом кінця ХІХ – початку ХХ ст. повсякденне життя мешканців Чернігова не було перенасичене різноманітними активностями, жителі та гості міста мали змогу долучитися до деяких із них. Популярними були кінні змагання (перші перегони відбулися 14 вересня 1897 р. на міському іподромі і зібрали велику кількість глядачів) [5, с. 72]. У святковій атмосфері відбувались

ярмарки. Для цієї масової щорічної події Міська Дума виділяла велику територію вздовж Стрижня та на березі Десни. Також у Чернігові проходили народні гуляння у супроводі оркестрів, виступи біля П'ятницької церкви циркової трупи Дурова, організовувались бали при дворянському та офіцерському зібраннях, виставки та благодійні вечори. Відбувалися в Чернігові і спортивні заходи, особливо популярні у колах молоді (купальні на правому березі Десни, прокат човнів, взимку – облаштування катку на вулиці Гончій) [5, с. 71–72].

Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. Чернігів був губернським центром, який активно розвивався. Поштовою для розгортання туристичної сфери губернського центру стала канонізація архієпископа Феодосія Углицького у 1896 р. З цього приводу був виданий один із перших туристичних путівників. Урізноманітнити своє перебування в Чернігові приїжджі могли долучившись до місцевих розваг.

Джерела та література:

1. Готель «Царьград». 23 серпня 2012. URL: <https://cutt.ly/E6NGhvC> (дата звернення: 12.05.2024).
2. Леп'явко С. Чернігів: Історія міста. Видання друге, виправлене і перероблене. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2020. 544 с.
3. ННІ та соціогуманітарних дисциплін ім. О. М. Лазаревського. Історія. URL: <https://inst-hist.chnpu.edu.ua/nashi-tradycziyi/> (дата звернення: 12.05.2024).
4. Остряно А., Аскерова Л. Чернігів у XIX – на початку XX ст.: формування міського середовища. *Краєзнавство : науковий журнал*. 2012. С. 5–19.
5. Руденок В. Чернігів – подорож на 100 років назад. Чернігів: Центр гуманістичних технологій «АХА-ЛАР», 2009. 81 с.
6. Сапон В. Чим приваблював колись Чернігів...: Про вид. 1896 р. «Путеводитель по г. Чернигову». *Деснянська правда*. Чернігів, 2006. (26 вересня)
7. Тараніна Б. Музей українських старожитностей Василя Тарновського. Знищено росією. 18 березня 2023 р. URL: <https://cutt.ly/LwqDVjhz> (дата звернення: 12.05.2024).
8. Чернігівський історичний музей ім. В. Тарновського. Чернігів: ресторації і смаколики 100 років тому. URL: <https://cutt.ly/LwqDLGzo> (дата звернення: 12.05.2024).
9. Чернігівський обласний центр фестивалів та концертних програм. Історія. URL: <https://nota.net.ua/index.php?id=81> (дата звернення: 12.05.2024).
10. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник за ред. А.В. Кудрицького. Київ: УРЕ імені М.П. Бажана, 1990. 1007 с.

Крістіна Музика

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ЄДИНА РОДИНА ЧЕРНІГІВЩИНИ»: СТРУКТУРА ТА ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті викладені матеріали про формування та функціонування громадської організації «Єдина родина Чернігівщини». Звертається увага на причини її появи, соціальну значимість, заходи стосовно допомоги сім'ям, чиї рідні загинули на фронті під час АТО/ООС.

Ключові слова: *громадська організація, Статут, напрямки діяльності, увічнення пам'яті, правовий захист.*

Боротьба українського народу за свою державність й територіальну цілісність забрала життя багатьох воїнів. Без сторонньої підтримки і розуміння дуже складно пережити утрату рідних людей. У таких обставинах важлива психологічна поміч, соціальний захист, можливість правильно вирішити проблеми, що виникають у правовій площині, та багато іншого.

Знаною інституцією, діяльність якої націлена на допомогу сім'ям бійців, загиблих під час АТО/ООС, є громадська організація «Єдина родина Чернігівщини». Історія її появи й повсякденні заходи висвітлювалися на шпальтах періодичних видань, на сторінках соцмереж [1-6; 8]. Утім, доки відсутнє комплексне дослідження, тому переконані в актуальності пропонованої теми, зважаючи на соціальну значимість «Єдиної родини Чернігівщини». Безпосередньою метою нашої розвідки буде з'ясування особливостей її формування та головних векторів у роботі.

Виникла громадська організація 2015 р., згуртувавши 250 родин убитих солдатів й офіцерів із Чернігівської області, які воювали на Донеччині та Луганщині. Очільником став Микола Шанський, полковник у відставці, перший заступник голови Ради родин загиблих при Міністерстві у справах ветеранів України, а з 2018 р. – голова правління громадської спілки «Єдина родина України», яка об'єднала представників 21 громадської організації з усієї України. Обрання Миколи Миколайовича на ці посади було не випадковим. Він та його дружина Раїса Олександрівна також втратили сина на війні. У вересні 2014 р. Андрій Шанський, капітан (помертвон – майор) Національної гвардії України, загинув, потрапивши під обстріл на Донбасі. Проживши найскладніший період свого життя, Микола та Раїса Шанські вирішили підтримувати й допомагати таким же родинам, зберігати пам'ять про їхніх рідних, полеглих на фронтах АТО/ООС.

Громадська організація «Єдина родина Чернігівщини» (далі – Організація) структурована 9-ма відокремленими підрозділами: Ніжинський (голова – В. Лупікс), Прилуцький (Л. Бойко), Городнянський (В. Найдзон), Менський (Л. Жеребило), Бахмацький (О. Пащенко), Новгород-Сіверський (В. Бондаренко), Сосницький (О. Амірова), Деснянський (О. Музика) і Чернігівський (Р. Шанська) загальною чисельністю 484 осіб [2].

Діяльність здійснюється на підставі затвердженого Статуту. Згідно з ним, перебування в Організації уможливується на добровільній основі: бажаючий повинен написати заяву й отримати погодження на загальних зборах членів «Єдиної родини Чернігівщини». Щоправда, передбачено віковий ценз – із 14 років й аби «людина була не визнана судом як недієздатна». Заразом дозволяється набуття статусу почесного членства за вагомих внесок у розвиток Організації. У такому разі особа користується усіма правами та обов'язками, прописаними у Статуті, крім можливості голосувати на загальному зібранні [7, с. 3].

Керівництво ГО «Єдина родина Чернігівщини» відбувається загальними зборами – вищий орган управління, Правлінням у складі голови й кількох членів та Ревізійною комісією. Загальне зібрання вважається легітимним у разі присутності більшості, скликається щорічно. До його компетенції входять «затвердження й коригування Статуту громадської організації; визначення головних цілей, напрямів, цілей і стратегії діяльності; обрання складу Правління та Ревізійної комісії; позбавлення членства в Організації у разі вчинення дій, що суперечать Статуту, істотно погіршують стан Організації, її репутацію та репутацію членів або якщо член чи членкиня не беруть участі у її діяльності та не виконують обов'язків» (п. 5) [7, с. 4].

Правління працює між загальними зборами й підзвітне їм. Персональний склад делегується на 2 роки у складі голови, його заступника і кількох членів. Формат можливостей Правління передбачає підготовку річного кошторису й річного звіту Організації, висновку стосовно діяльності голови

Правління для заслуховування на загальних зборах, затвердження штатного розпису, систематичний контроль за використанням коштів відокремленими підрозділами (п. 5.9) [7, с. 5].

Державний контроль за функціонуванням Організації покладається на владні органи у порядку, передбаченому законодавством України (п. 4.2) [7, с. 4].

Щомісяця та за потреби в умовах війни практикуються онлайн зустрічі членів Організації, на постійній основі користуються Viber-групою.

Заходи Організації цілковито корелюються з метою, означеною у її Статуті: «соціальний і правовий захист законних інтересів та соціальна й медична реабілітація членів родин воїнів, які загинули, виконуючи службово-бойове завдання під час антитерористичної операції зі збереження територіальної цілісності та суверенітету України, а також залучення їх до суспільно корисної діяльності й розв'язання проблем, пов'язаних із реалізацією гарантій та пільг, передбачених законодавством» (п. 2) [7, с. 2].

З огляду на це, ключовими векторами у роботі стали: відстоювання інтересів і надання допомоги членам Організації, вирішення соціально-побутових, медичних, економічних, культурних та інших проблем; психологічна й соціальна підтримка щодо адаптації до оточуючого середовища, формування активної громадської позиції, психологічного відновлення, реабілітації й повернення до активного громадського життя членів Організації; сприяння пропагуванню та інформуванню спільноти про діяльність Організації, ініційовані нею проекти; просвітництво (проведення тренінгів, семінарів, круглих столів), видавнича справа (публікація інформаційних бюлетенів, навчальних матеріалів про Організацію); співпраця з іншими громадськими спілками та об'єднаннями задля досягнення спільної або суспільно-значимої мети [7, с. 3].

Наведемо декілька фактів, що дозволять конкретизувати головне у роботі інституції. Передусім, важливим є вшанування пам'яті про загиблих захисників України. Щорічно зустрічаються їхні родини під гаслом «Біда не зламала – біда об'єднала», підготовлені виставкова експозиція «Блокпост пам'яті «Сіверщина» та «Книга пам'яті» Чернігівської області, відбуваються увічнення захисників шляхом встановлення пам'ятників, меморіальних дошок на будинках і школах, де вони жили й навчалися [2]. У квітні 2016 р. у Чернігові, у Березовому гаю висадили 36 дерев, символічно створивши Алею пам'яті героїв АТО [1]. У листопаді 2018 р. ГО «Єдина родина Чернігівщини» потурбувалася, аби на чернігівському кладовищі «Яцево» відкрили каплицю Архистратига Божого Михаїла і монумент на честь воїнів, полеглих за Україну (біля нього – гільзи із землею тих населених пунктів Донецької та Луганської областей, де були вбиті наші земляки) [8].

Систематично проводяться національно-патріотичні заходи для молодого покоління. До таких можемо віднести виховні години у школах Чернігова та області, «уроки мужності» у молодіжній літній школі у с. Колечівка, тематичні зустрічі «Україна – твоя Батьківщина», «Твоє виховання й ґрунтовна освіта – у майбутньому сильна Україна» [2]. У жовтні 2019 р. триста здобувачів освіти Чернігова відвідали акцію «Батьківське серце». Вона є частиною однойменного Всеукраїнського проекту вшанування пам'яті учасників ООС і вручення іменних кулонів дітям, чий батьки загинули в російсько-українській війні, боронячи незалежність, суверенітет і територіальну цілісність нашої держави, та батькам загиблих героїв. Кулони – у вигляді серця з терновим вінком і краплиною крові, на них викарбувані імена батьків [6].

Організація турбується про вирішення життєвих проблем родин загиблих. Зокрема, подаються листи-звернення до державних інституцій, влаштовуються індивідуальні зустрічі із посадовцями. Представники «Єдиної родини Чернігівщини» внесли пропозиції до Закону України «Про статус та пільги родинам загиблих воїнів» [2].

Сприяють наданню правового захисту родинам полеглих бійців. Так, у серпні 2016 р. подбали про безкоштовну юридичну поміч від кваліфікованих правників громадської приймальні ГО «MART». Поміж звернень популярними були запитання про соціальні гарантії для членів сімей загиблих військовослужбовців, учасників бойових дій та АТО, реалізацію права на отримання житла членам родин загиблих, спадкування, пільговий проїзд, сплату житлово-комунальних послуг, отримання компенсації по втраті годувальника тощо [3].

Задля згуртування і психологічної підтримки один одного, емоційного розвантаження влаштувують спільні поїздки у святкові дні. Скажімо, 1 січня 2018 р. побували на новорічному ярмарку у Любечі на запрошення голови територіальної громади Сергія Пінчука та його заступника Любові Радченко. Любечани влаштували концерт (виступи місцевих талантів), розіграш лотереї, наготували смаколиків. Крім приємних розваг, із користю обмінялися досвідом роботи, поспілкувавшись з головою Любецької первинної організації ветеранів Ніною Мекшун і головою ради матерів воїнів АТО Ольгою Акуленок [5].

У травні 2019 р. родини загиблих учасників АТО/ООС з усієї Чернігівської області були запрошені до Ніжина. Для них провели заходи, що поєднували і спомини та вшанування пам'яті, й розваги. Зокрема, відбувся мітинг, поминальна служба, презентація експозиції «Сіверщина. Блокпост Пам'яті», де були показані портрети, особисті речі й короткі біографічні довідки про наших земляків – кадрових військових, представників спецслужб і добровольців, вбитих під час АТО/ООС. Потому перед гостями виступили з концертом кращі дитячі художні колективи Ніжина, провели екскурсію містом, відвідали красназнавчий музей, для дітлахів організували конкурсно-ігрову програму [4].

Таким чином, викладені матеріали засвідчили соціальну значимість ГО «Єдина родина Чернігівщини», яка допомагає психологічно пережити біль втрати рідних людей, зберегти та увічнити про них пам'ять, вирішити низку життєвих проблем родин загиблих захисників; проводить національно-патріотичні заходи для молоді.

Презентована інформація лише означила теми для глибшого наукового пізнання історії створення та діяльності «Єдиної родини Чернігівщини». Окремим об'єктом для дослідження може стати функціонування громадської організації в умовах нинішньої повномасштабної війни.

Джерела та література:

1. Алея пам'яті героїв АТО. URL: <https://chernigiv-rada.gov.ua/news/id-23430/> (дата звернення: 12.05.2024).
2. ГС «Єдина родина України», ГО «Єдина родина Чернігівщини». URL: <http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=piued6&id=2997> (дата звернення: 12.05.2024).
3. «Єдина родина України». Всеукраїнська акція у Чернігові. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/edy-na-rodyna-ukrajiny-vseukrajinska-aktsiya-u-chnernihovi/> (дата звернення: 12.05.2024).
4. «Єдина родина Чернігівщини». URL: <https://ocssm.cg.gov.ua/index.php?id=304385&tp=0> (дата звернення: 12.05.2024).
5. «Єдина родина Чернігівщини» – на святі в Любецькій ОТГ. URL: <http://otg.cn.ua/2018/01/08/news-gromady/news-lyubetska/yedyna-rodyna-chnernigivshhyny-na-svyata-u-lyubetskij-otg/> (дата звернення: 12.05.2024).
6. Патріотичний захід «Батьківське серце». URL: <http://osvita.ch.ua/2019/10/25/> (дата звернення: 12.05.2024).
7. Статут громадської організації «Єдина родина Чернігівщини». Чернігів, 2016. 9 с.
8. У Чернігові освятили та відкрили каплицю на честь воїнів, полеглих за Україну. URL: https://chernigiv-rada.gov.ua/news/id-497/?fbclid=IwAR0XzLByo2yD1U_8k9tghPUlhKRjisBoiXIPmG2_9oIK9ECVIZpbtiaczJCE (дата звернення: 12.05.2024).

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Даний розділ містить матеріали етнографічної практики, яку 2023 року проходили студенти Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін НУЧК. Відповідальність за оформлення матеріалів та наявність необхідних етичних дозволів при проведенні дослідження несуть автори та їх наукові керівники.

Дорохіна Тамара, Токарєв Сергій

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ. МАТЕРІАЛИ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ПРАКТИКИ 2023 Р.

Студенти другого курсу спеціальності 032 «Історія та археологія», які навчаються в Навчально-науковому інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського НУЧК імені Т.Г. Шевченка, щорічно проходять етнографічну практику. Займаючись польовими етнографічними дослідженнями, вони використовують методику усного опитування респондентів. Усні свідчення, які були отримані від населення Чернігівщини, присвячені особливостям культури нашого регіону – звичаям та традиціям, господарській діяльності, календарно-обрядовим святкам, народній кухні тощо. Зібраний матеріал студенти регулярно презентують на звітних конференціях з етнографічної практики, готують презентації та випуски стінівок, беруть участь у наукових конференціях молодих учених та студентів інституту, друкують статті у збірнику студентських наукових праць «Juvenia studia».

Російська агресія внесла суттєві корективи у програму проведення етнографічної практики. До вибору напряму дослідження у 2022 р. долучився завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України доктор історичних наук, професор О.Є. Лисенко, який запропонував присвятити польові етнографічні дослідження проблемам сьогодення, а саме збору інформації про життя населення Чернігівщини в умовах воєнного стану. Дирекція Інституту разом із керівниками практики обрали наступну тему усної історичної досліджень: «Повсякденне життя населення Чернігівщини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р.». Підготовку до етнографічної експедиції розпочали заздалегідь: визначали населені пункти, де буде проводитися опитування респондентів, розробили два види опитувальників для мешканців населених пунктів – для тих, які перебували під тимчасовою окупацією ворога, та для тих, хто не перебував під окупацією. Особлива увага була спрямована на вивчення емоційно-психологічного стану людини та особливостей її поведінки в складних умовах, реагуванню на вжиті окупантами заходи, дезінформацію, оцінку діяльності місцевої влади у перші місяці війни тощо. Близько десяти останніх питань Опитувальника допомагають визначити зміни усталених поглядів людей на колишні «братні народи», релігію, ціннісні орієнтири загалом.

Відповідно до Наказу ректора НУЧК імені Т. Г. Шевченка № 297-п від 01.06.2023 р. етнографічна практика відбувалася за місцем проживання студентів. Згідно Наказу, практика мала тривати з 16.06.2023 р. по 30.06.2023 р. Всього згідно наказу на практику були направлені 19 студентів, як денного навчання, так і заочного відділення, котрі проводили дослідження за місцем проживання. Як і в попередньому польовому етнографічному сезоні, були визначені пріоритетні для вивчення регіони Чернігівської області, на які була спрямована основна увага дослідників. Відтак у 2023 р. основні дослідження відбувалися у Седнівській та Тупичівській територіальних громадах Чернігівського району, котрі зазнали тимчасової російської окупації в 2022 р. Студент 32 групи Сергій Макаренко, який проживає за кордоном, опитував українців, які виїхали на тимчасове проживання в інші країни.

Програма етнографічної практики 2022–2023 н.р. передбачала подальше продовження і поглиблення усної історичного дослідження попередньо обраної теми: «Повсякденне життя населення Чернігівщина в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року». До двох видів опитувальників було додано третій – для тимчасово переміщених громадян, які опинилися в інших регіонах України чи за кордоном.

На установчій конференції студенти, окрім ознайомлення з технікою безпеки, особливостями поведінки в умовах воєнного стану, під час оголошення повітряної тривоги тощо, отримали рекомендації щодо спілкування з мешканцями населених пунктів. У якості методичної допомоги були використані матеріали, розміщені на сайтах Національного університету «Острозька академія» – «Психологічний фронт: про підтримку студентів під час війни розповіла Оксана Магласевич», Інституту модернізації змісту освіти – «Психологічна підтримка в умовах війни», Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди – «Новини кафедри психології», Національного університету «Львівська політехніка» – «Ми ніколи не працювали в стані війни, однак зараз наш організм і до таких умов пристосовується» та ін. Уважність, коректність, терпіння, повага та доброзичливість визначалися як основні поведінкові підходи студентів у роботі з респондентами.

Також під час вступного інструктажу було приділено увагу особливостям фіксації усної історичних свідчень та дотриманню норм академічної доброчесності. Зокрема, при заповненні анкет, котрі є основним документом, що засвідчує проведення усної історичного дослідження, ретельно зазначалися паспортні дані респондентів, а також згода на фіксацію й обробку свідчень, використання їх у наукових цілях. Як показує практика, респонденти не мали принципових заперечень щодо використання їх свідчень із науковою метою.

Відтак усної історичні дослідження, проведені під час літньої етнографічної практики 2023 р., охопили населені пункти Батурицької, Бахмацької, Ічнянської, Козелецької, Коропської, Корюківської, Малодівицької, Менської, Михайло-Коцюбинської, Любецької, Новобілоуської, Новгород-Сіверської, Ріпкинської, Остерської, Седнівської, Тупичівської, Холминської територіальних громад та м. Чернігова. Також студент, який тимчасово перебуває за кордоном, отримав свідчення емігрантів з України, які проживають у Польщі, Чехії та Данії. Крім того, студенти-чернігівці також працювали з респондентами, які вже повернулися в Україну. Всього під час літньої етнографічної практики 2023 р. було опитано близько 300 респондентів.

Зібрана під час етнографічної практики інформація викликає неабиякий інтерес, презентується на різного рівня наукових форумах, у ЗМІ. Протягом 2022–2024 рр. матеріали усної історичних досліджень були представлені на круглих столах, які проходили у с. Тупичеві «Тупичівська територіальна громада: повсякденне життя під час російської агресії 2022 року за матеріалами усної історії» (26 січня 2023 р.); у с. Новому Білоусі «Об'єднані територіальні громади Чернігівщини в умовах російської вій-

ської агресії 2022 року за матеріалами усноїсторичних досліджень» (4 травня 2023 р.); у с-щі Седневі «Седнівська територіальна громада: повсякденне життя під час російської агресії 2022–2023 рр. за матеріалами усної історії» (7 грудня 2023 р.); у м. Чернігові «Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи» (21–22 лютого 2023 р.), який проводили Управління культури і туризму Чернігівської міської ради, ГО «Центр прикладної антропології», на XII Міжнародних і XXIX Всеукраїнських педагогічних читаннях «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя» (30 вересня 2022 р.); Науково-практичній конференції «Військові конфлікти у Європі XX – початку XXI ст.» (26 травня 2023 р), за участі Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського НУЧК імені Т.Г. Шевченка, Українського історичного товариства м. Будапешта, Дому Українських Традицій в Будапешті, Чернігівської обласної організації Національної спілки краєзнавців України; VI Міжнародній науковій конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» на базі Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А. С. Макаренка (8–9 грудня 2023 р.); під час проведення Міжнародного воркшопу «Війна, наука та емоції: (не)проговорене», організованого Управлінням культури та туризму Чернігівської міської ради, Чернігівським науково-дослідним центром антропології війни, Українською асоціацією усної історії (21–22 лютого 2024 р.).

Наукова публікація «Мікроісторія війни: 36 днів окупації с. Тупичів на Чернігівщині», виконана на матеріалах усноїсторичних досліджень, була опублікована в № 4 Українського історичного журналу за 2023 р. Адаптований варіант статті «Під ворожим контролем: 36 днів тимчасової окупації села Тупичів» побачив світ у науковому фаховому виданні «Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис» 26.09.2023. У № 1 фахового наукового видання «Сіверянський літопис» за 2024 р. була видана стаття «Чернігівський хлібокомбінат № 2: історія та сучасність», в якій значна увага була приділена функціонуванню підприємства в умовах війни. Крім того, підсумки етнографічної практики друкуються у збірниках матеріалів, виданих за підсумками проведених наукових конференцій.

Пропоновані наукові публікації студентів є адаптованими для оприлюднення в наукових виданнях звітами про проходження етнографічної практики 2023 р. Вони були виголошені під час проведення підсумкової конференції з етнографічної практики «Усна історія сьогодення: Чернігівщина в умовах російської військової агресії 2022 року за матеріалами усноїсторичних досліджень». Всі цитовані в публікаціях витяги зі свідчень респондентів подані в лапках зі збереженням усіх фонетичних та стилістичних особливостей мовлення.

Керівники практики

Гладченко Єлизавета

ВЗАЄМОДОПОМОГА ТА ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ У СМТ. ХОЛМИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ 2022 - 2023 РР.

У статті висвітлені волонтерський рух та взаємодопомога місцевого населення у смт. Холми (Холминська ОТГ) від початку повномасштабного російського вторгнення 2022-го року. При підготовці публікації використано дані, отримані під час проходження студентської польової етнографічної практики 2023-го року. У підсумку висвітлено, яким чином відбувалося розгортання

волонтерського руху у Холмах, які форми взаємодопомоги були поширені серед місцевого населення.

Ключові слова: *повномасштабне вторгнення, волонтерський рух, Холми, місцеве населення.*

24-го лютого 2022 року всю Україну спіткала страшна подія – початок повномасштабного вторгнення росіян. Ворожа армія порушила кордон з Україною на всій його протяжності, внаслідок чого тисячі населених пунктів опинилися в окупації або ізоляції. Така ж доля спіткала і багато населених пунктів Чернігівщини. Питання повномасштабного вторгнення на території Чернігівщини на сьогодні докладно вивчається, має значний потенціал для подальшого розгортання та впровадження до наукового і суспільного обігу, адже це є важлива складова українського опору російським загарбникам.

Серед головних аспектів вивчення руху опору на окупованих та ізольованих територіях важливе місце посідає також і волонтерський рух як один із чинників прояву боротьби із загарбниками та допомоги власним Збройним Силам та людям, які її потребують. Ця проблема залишається актуальною і по сьогодні, адже волонтерський рух та взаємодопомога не припинили своєї діяльності, а навпаки – пошавилися. Вивчення його аспектів допоможе у майбутньому врахувати усі успіхи та помилки задля покращення стану волонтерства як у селищі Холми, так і на Чернігівщині та на території усієї України.

Влітку 2023-го року відбулася польова етнографічна практика студентів II курсу Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського НУЧК імені Т.Г. Шевченка. Сутність цієї практики полягала у проведенні інтерв'ю-опитувань місцевих жителів деяких населених пунктів Чернігівщини, зокрема і смт. Холми. Під час проходження практики автор публікації поспілкувалася, провела інтерв'ю та зафіксувала свідчення 32 респондентів.

Селище Холми Холминської об'єднаної територіальної громади Корюківського району Чернігівської області стало одним із тих населених пунктів, які опинилися в ізоляції від обласного центру – міста Чернігів. Воно розташоване на стратегічно важливому шляху Семенівка–Чернігів. З огляду на цю обставину росіяни в'їхали в селище вже 24-го лютого 2022-го року [6]. Проте під час фази активних військових дій на Чернігівщині у лютому-квітні 2022 р. селище не перебувало в окупації, а було ізольоване від більшості населених пунктів регіону.

У перші дні повномасштабного вторгнення більшість продовольчих товарів у магазинах було розкуплено, такою ж була ситуація і в аптеках. Проблема забезпечення медикаментами стояла гостріше за нестачу харчів або побутових засобів, оскільки у селищі проживає чимало людей із хронічними хворобами та хворобами, які потребують важкодоступних ліків. Тому місцеві жителі, які мали потрібні ліки і не потребували їх, ділилися власними медикаментами з хворими. Згодом за допомоги місцевої влади відбувалось завезення необхідних медичних препаратів у місцеву лікарню. Видача ліків була чітко налагоджена, першочергово ними забезпечувалися люди з хронічними та важкими захворюваннями. Ліки для дітей, пенсіонерів та важко хворих видавалися безкоштовно [4].

Постачання продовольства вдалося швидко налагодити завдячуючи місцевим підприємцям Наріману Гулієву, Любові Кулик, Віктору Запорожцю, Валентині Шеремет та іншим. Вони постачали продукти та побутові засоби із відносно безпечних територій, які були в межах доступності, а іноді і із небезпечних зон. Також вони самостійно на власний страх і ризик виїздили на бази постачальників та склади. Логістика була налагоджена із сусідніми селами (Козилівка, Жукля, Олешня і т. д.), з містами Сумами, Шосткою, Кролевцем, Меною, Корюківкою, Семенівкою, смт. Сосниця, рядом населених пунктів Харківської області, звідки постачались необхідні продукти [4].

Завдяки агрофірмі «Урожай», яка була зацікавлена у підтримці життєдіяльності власної великої рогатої худоби, людям надавали безкоштовне молоко. У пріоритеті були багатодітні та малозабезпечені сім'ї, але його також видавали усім бажаним. Щоправда, згодом через зловживання місцевого населення безкоштовним продуктом (дехто брав надмірну кількість молока) підприємці встановили невелику платню – 30 гривень за літр [1-4, 7].

Щодо гуманітарної допомоги від волонтерських організацій, то вона надійшла до селища уже після відходу російських військ із Чернігівської області. За свідченнями очевидців, її видача розпочалася влітку 2022 р. В першу чергу її надавали багатодітним та малозабезпеченим сім'ям, а потім і усім бажаним. Найбільше у складі гуманітарної допомоги було харчової продукції польського виробництва. Також благодійники надавали медикаменти, засоби для догляду за дітьми, одяг, ковдри. Також через рік після початку повномасштабного вторгнення у приміщення холминської Укрпошти для усіх бажаних було проведено обмін старих лампочок на нові енергозберігаючі [2, 4, 7].

За свідченнями місцевих жителів, видача гуманітарної допомоги не була «ідеальною». Респонденти засвідчували нерівноправний розподіл товарів, тобто у одному гуманітарному пакеті міг бути продукт, якого не було у іншому такому ж пакеті. Також фіксували факти продажу гуманітарної допомоги у місцевих магазинах та їхню наявність на прилавках. Дехто помічав погіршення якості продукції у подальших акціях гуманітарної допомоги.

Крім того, слід відзначити, що постачання гуманітарної допомоги у с-ще Холми в числі інших благодійників здійснювало й Товариство Червоного Хреста [4].

Багато місцевих підприємств та культурних установ наприкінці лютого – у березні 2022 р. перейшли від звичайної роботи до волонтерства. Їх персонал у міру можливостей безпосередньо залучався до виконання посильних завдань. Працівники освітніх закладів надавали психологічну допомогу тим, хто її потребував. Співробітники школи та дитячого садку плели маскувальні сітки у будівлях цих установ. Слід додати, що волонтерством займалися і працівники місцевого будинку школяра та будинку творчості [4].

У селищі ще до повномасштабного вторгнення, починаючи з 2014 р., діє волонтерська організація учасників АТО «Білий лебідь» та організація «Берегиня». Також однією із найпомітніших постатей у волонтерському русі селища є Алла Олександрівна Хіля. До цієї діяльності долучалися також низка державних працівників: шкільні технічні працівники та кухарі. Останні самостійно виготовляють смаколики для наших військових, а саме тушонку, сирники, енергетичні батончики) [4].

Також волонтери займаються плетінням маскувальних сіток у підвальному приміщенні місцевої школи. Згодом для цих потреб почали використовувати приміщення шкільного спортивного залу.

Одним із основних видів волонтерства у наш час є збір коштів на потреби Збройних Сил України (ЗСУ) та для постраждалих осіб. Місцеві волонтери постійно займаються цим видом діяльності. Особливо актуальними були і залишаються онлайн-збори, анонсовані на їх особистих сторінках у соціальній мережі «Фейсбук» [2, 4, 7].

Працівники школи виготовляють окопні свічки, в'яжуть шкарпетки, збирають посилки для колишніх учнів Холминської школи, які перебувають у складі українського війська. Щодо останнього, то очевидці відзначають, що місцева влада відмовилася співпрацювати у вирішенні цього питання, тому з приводу надання допомоги комунікація відбувається безпосередньо з батьками місцевих військових. Місцеві жителі також намагаються допомагати ЗСУ усім, чим можуть, а саме збирають необхідний одяг, їжу, ліки, особливо – бинти. Після відходу ворожих військ мешканці Холмів варили їсти нашим солдатам. Особливо активні громадяни більше п'яти разів їздили до м. Чернігова та в

с. Новоселівку на допомогу людям, які постраждали під час військових дій. Вони переважно займалися розборами завалів [4].

В цей же час допомога надавалась і пенсіонерам – їм 3 рази видавали грошову допомогу у розмірі 2 тисячі гривень. Особливу увагу приділяли багатодітним сім'ям, тимчасово переміщеним особам та інвалідам [4]. Для залучення більшої кількості населення до благодійницької діяльності працівники культурних установ влаштовували благодійницькі ярмарки та концерти.

Одним із актуальних завдань волонтерів стало виготовлення окопних свічок. Холминська школа намагалася співпрацювати із сумською організацією «Мірахелп», яка займається виготовленням і поставками парафіну, та організацією «Небо слов'ян», але їм так і не вдалося одержати безкоштовну продукцію для заготівлі свічок. Також була спроба налагодити постачання парафіну за допомогою волонтерського руху «Сіверський фронтир» та «Єдиного волонтерського центру», але і ці спроби не увінчалися успіхом. Тому парафін для окопних свічок волонтери закуповували на власні кошти [4].

Від початку російської агресії на території Чернігівщини до селища Холми перемістилось чимало осіб із зони бойових дій. Їм також надавалась допомога як від селищної ради, так і від місцевого населення, а саме житло, продукти харчування, одяг, ліки та меблі.

Загалом, місцеві жителі відзначають збільшення рівня згуртованості та об'єднання серед односельців, адже в умовах ізоляції важко вижити без взаємопідтримки. Проте, волонтери відмічають невеликий рівень зацікавлення місцевого населення у волонтерстві, особливо після відходу російських військ з Чернігівщини. Вони зазначають, що бойовий дух впав, і це вплинуло на загальний стан волонтерства у населеному пункті [4].

Таким чином, волонтерський рух у селищі Холми пожвавився після 24 лютого 2022 р. та продовжує розвиватись у сучасних реаліях. Наразі холминські активісти повернулися до звичних форм роботи, які мали місце повномасштабного вторгнення, а саме до допомоги військовим на Східному та Південному фронтах. Але додалася також ще одна тенденція – допомога внутрішньо-переміщеним особам та жителям прикордонних місцевостей на північному кордоні Чернігівської області, який перебувають у зоні бойових дій (про що не слід забувати). Це все загартовує не лише волонтерів селища Холми, а і весь український волонтерський рух.

Українські волонтери забезпечують велику частину нашої перемоги, завдяки ним наші воїни мають можливість ефективно боротися проти окупантів та мати адекватні засоби для життя в польових умовах. Саме тому ми маємо пишатись ними та нашими військовими.

Джерела та література:

1. Офіційний вебпортал Корюківської міської ради. URL: <https://koryukivka-rada.gov.ua/> (дата звернення: 12.05.2024).
2. «Рідні Холми». URL: https://www.facebook.com/groups/1060077810801516?locale=uk_UA (дата звернення: 12.05.2024).
3. Рубей Н. Холми: хліб поставляють щодня, роздають молоко, медикаменти є. *Susidy City*. URL: <https://susidy.city/articles/196873/holmi-hlib-postavlyayut-schodnya-rozdayutm oloko-medikamenti-ye> (дата звернення: 12.05.2024).
4. Свідчення жителів смт. Холми.
5. «Susidy.City». URL: <https://susidy.city/> (дата звернення: 12.05.2024).
6. «Холми. З минулого в майбутнє...». URL: <https://kholmy.blogspot.com/> (дата звернення: 12.05.2024).
7. «Холминська ОТГ». URL: https://www.facebook.com/holmyska.gromada?locale=uk_UA (дата звернення: 12.05.2024).

СЕЛО ГУЧИН РІПКИНСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті висвітлено становище в селі Гучині Ріпкинської селищної територіальної громади Чернігівської області під час повномасштабної російської агресії у лютому-квітні 2022 р. Схарактеризовано соціально-психологічний стан людей, повсякденне життя населення під час вимушеної ізоляції населених пунктів, стратегії виживання, розв'язання господарчих проблем та взаємодопомоги.

Ключові слова: російська військова агресія, село Гучин, Ріпкинська громада, етнографічна практика, усноісторичні дослідження.

Етнографічну практику за напрямом дослідження «Повсякденне життя населення Чернігівщини в умовах повномасштабного російського вторгнення 2022 р.» автор дослідження проходила за місцем проживання у с. Гучині Ріпкинської селищної громади. В результаті проведення усноісторичного дослідження в рамках практики було опитано 33 респонденти.

Село Гучин було засновано у 1714 р. Кількість населення на сьогодні становить близько 260 осіб [1].

Близько 5 години ранку 24 лютого 2022 р. місцеве населення прокинулось від гучних вибухів. Пізніше, з телевізійних передач або дзвінків від родичів та друзів люди дізналися про війну. Здебільшого, місцеве населення не очікувало наступу росіян, до останнього не вірило в це і тому не готувалося до війни.

Перші два дні війни люди були впевнені, що окупанти не зайдуть до села, проте 26 лютого російська техніка заїхала до населеного пункту. Люди переживали різні емоції: хтось плакав, більша частина була шокована, розгублена, нервувала, не могла повірити, що все це насправді. Пізніше мешканці села почали телефонувати родичам та друзям, деякі збирали документи та необхідні речі. Більша частина людей не думала про евакуацію, вони просто позамикалися по хатах і боялися виходити у двір. Деякі родини виїхали з села, але на сьогодні вони вже повернулись до своїх домівок.

Жителі села гадають, що окупації їм неможливо було уникнути, адже село розташоване біля кордону. На думку одного з респондентів, *«Рашисти ховались по селах траси Гомель–Чернігів, щоб їх не знищили наші воїни»*.

Спочатку окупанти їздили селом, шукаючи якісь шляхи до Чернігова, а згодом оселилися на фермі, де проживали перші два-три дні. Управляюча фермою намагалася домовитися, щоб ті дозволили людям ходити на роботу, оскільки потрібно було годувати худобу. На щастя, ніяких актів мародерства та репресій ворог не здійснював. Одного разу рашисти з'їли коня, але вони його не вкрали, а попросили в управляючої. Зрозуміло, що відмовити вона не могла.

Респонденти розповіли про випадок, коли росіяни не пустили вночі доярок із сусіднього села додому, і ті вимушені були провести ніч біля їхньої колони за Гучином. Окупанти встановили правило, за яким люди, які йдуть на роботу та з роботи, обов'язково вмикали ліхтарі, щоб вони бачили світло, бо якщо ні, то попередили, що будуть стріляти.

Сільські волонтери возили людям хліб із Ріпок, місцеве ТОВ «Україна» надавало населенню молоко, борошно та м'ясо. Проте хліба не вистачало, оскільки у більшості сімей виховують по дві-три дитини. Як розповіла одна з респондентом, *«Не вистачало хліба, онука маленька плакала – просила хліба, а коли дали, то їла і плакала. Все було – і консервації, інші продукти, а хліба дуже не хватало...»*. Після того, як рашисти залишили нашу територію, до села розпочали привозити гуманітарну допомогу.

В останні дні окупації був випадок, коли дорогу за селом *«наші партизани»* завалили спиляними деревами, і рашисти не мали змоги проїхати до Ріпок. Хто саме завалив дорогу – невідомо, але техніка вимушена була зупинитися в селі на тривалий час. Це був найтяжчий день для жителів села, оскільки окупанти з автоматами заходили у двори, *«лазили по холодильниках, коморах, шкафах»*, в деяких мародерили. Вони виносили переважно електроприлади, генератори та інші прибори. У родини, чоловік якої перебував у Польщі, а жінка з дітьми ховались у родичів, винесли навіть спідню білизну та помились у ванній, молочні продукти повикидали з холодильника на підлогу. До моменту залишення рашистами Чернігівщини, окупанти ще декілька разів проїжджали через село.

За власними спостереженнями автора, більша частина жителів села змінили своє ставлення до життя, до життєвих цінностей та релігійних питань. Про це вони говорили і під час опитування. У селі немає церкви, а тому питання відмови від московського патріархату деяких респондентів не хвилює. Проте більшість опитаних підтримує перехід церкви в Україні до українського патріархату.

Важливо зазначити, що люди більше стали говорити про любов до Батьківщини, найголовнішим в житті вважають життя та щастя родини, очікують на перемогу України та вірять в ЗСУ.

Отже, тимчасова окупація нашого села залишила у людей тяжкі спогади, вплинула на емоційно-психологічний стан. Тривога, страх за життя, постійне хвилювання за рідних та близьких вплинули на настрій, повсякдення, відношення до цінностей і сенсу життя. За спостереженнями автора, люди стали добріші, намагаються допомагати та підтримувати один одного. Це випробування дало всім зрозуміти, що потрібно цінувати й оберігати у цьому житті.

Село Гучин пишається захисниками, які боронили і боронять нашу країну. Нажаль серед них є загиблі – це наші герої Белябля Антон та Большун Ігорь. Велика шана їм і подяка. Слава Україні!

Джерела та література:

1. Гучин. Історична довідка. URL <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гучин>.
2. Свідчення респондентів: Адруженка Олександра, Анисовця Віталія, Анисовець Катерини, Белябля Людмили, Большуна Василя, Большун Марії, Большуна Миколи, Веремій Варвари, Вініговської Інни, Заровної Тетяни, Заровної Юлії, Заровного Миколая, Заровного Олександра, Іванченка Віктора, Іванченко Ольги, Костирко Алли, Костирка Артема, Костирка Віталія, Костирко Марини, Костирко Надії, Костирка Юрія, Красківської Людмили, Кряжа Віктора, Лушика Віктора, Лущик Любові, Мазко Раїси, Малець Раїси, Матор Любові, Пархоменка Руслана, Петrenchенко Катерини, Пуріга Бориса, Пуріга Надії, Усика Івана.

УСНА ІСТОРІЯ СЬОГОДЕННЯ: СВІДЧЕННЯ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ З УКРАЇНИ ОСІБ, ЯКІ ЗНАЙШЛИ ПРИТУЛОК У ПОЛЬЩІ ТА ЧЕХІЇ

На час повномасштабного вторгнення росії на територію України, я перебував на зборах у Туреччині з футбольною командою «Десна». Повертатися ми мали 25 лютого, але не встигли, «небо було закрите». Долетіти змогли лише до Румунії (Бухарест), а далі автобусом – до Польщі, де я отримав пропозицію залишитися у польській футбольній команді. Мене забезпечили житлом та всім необхідним. Допомогли оформити документи.

Про агресію росії дізнавався із засобів масової інформації та від рідних, які на той час знаходилися в ізоляції, в оточеному рідному м. Чернігові.

Отже, перебуваючи у Польщі, в невеликому населеному пункті Жабковиця Сласкі, я і проходив етнографічну практику, опитуючи респондентів – людей, які виїхали з України чуть раніше або у перші дні повномасштабного вторгнення росії в Україну.

За декілька днів до закінчення практики, я отримав запрошення від чеської футбольної команди і переїхав до Чехії. Таким чином, я опитав людей у Польщі і продовжив опитування у Чехії. Всього опитав 8 респондентів за «Опитувальником» для тимчасово переміщених громадян, які опинилися в інших регіонах чи за кордоном. Приємно було, що всі, до кого я звернувся, із задоволенням погодилися на опитування і з хвилюванням відповідали на поставлені запитання. Деякі з них були вже за кордоном на навчання, деякі опинилися випадково, були на змаганнях, просто не встигли повернутися до вторгнення росії, а деякі тікали від бойових дій. За свідченням респондентів було дуже важко виїхати, бо весь час відбувалися обстріли, бомбардування... Дехто виїхав швидко, дехто лише з третьої спроби.

Ніхто з опитуваних навіть і не припускав, що таке може трапитися у XXI ст. Майже всі про війну дізналися від своїх рідних чи близьких друзів. До цієї страшної трагічної події, звичайно, ніхто не був готовий. Вирушаючи в дорогу, брали з собою лише документи та гроші, в кого вони були.

Емоційний стан характерний (схожий) фактично для усіх опитаних – розгубленість, страх, паніка, занепокоєння, питання: «що робити далі?». Опинившись за кордоном, люди отримали прихисток – їм надали житло, харчі, одяг – це була справа волонтерів. Далі відбувалося оформлення документів, банківських карток та отримання одноразової допомоги.

За свідченням респондентів західні сусіди розуміли наше становище і приймали всіх щиро, з доброзичливістю, надаючи необхідну допомогу. Але розуміючи, що це довго тривати не може, люди почали влаштовуватися на роботу.

За подіями, які відбувалися в нашій країні, сліdkували і сліdkуємо через засоби масової інформації, через спілкування по телефону з рідними та друзями. Один із респондентів, Богдан, потрапив до Данії, де перебуває і по цей день. За його свідченням у Данії дуже поважають наш народ і гостинно приймають, надаючи всю необхідну допомогу, співчують та підтримують українців. Вони щиро переживають за події, які відбуваються на нашій території і разом з нами чекають і вірять у перемогу України.

Зі слів опитаних респондентів, перебуваючи за кордоном, вони добре влаштувалися, проте планують обов'язково повернутися додому після закінчення бойових дій. Під час бесіди відчувалося щире хвилювання людей за свою країну. Вони поділилися, яким чином намагаються допомагати, донатити на потреби для Перемоги. Деякі з них беруть участь у мітингах на підтримку України, питаннях організації волонтерської допомоги потребуючим.

Після спілкування з респондентами я з упевненістю можу сказати, що всі дуже люблять Україну, хвилюються за неї, за своїх рідних, друзів, вірять у перемогу та мають надію на скору зустріч зі своїми близькими, яких не бачили вже майже два роки. Мені складно передати, той емоційний стан (і мій, і респондентів), який ми переживали під час спілкування... Упевнений в одному – ми не байдужі, ми патріоти своєї країни! Слава Україні! Героям Слава!

Джерела та література:

1. Свідчення респондентів: Євгенія Ларченко (Польща), Євгеній Беліч (Польща), Ксенія Головченко (Чехія), Анастасія Сидоровська (Чехія), Єлизавета Грищенко (Чехія), Богдан Шейко (Данія), Іван Легкобит (Польща), Сергій Макаренко (Чехія).

Осипенко Микола

СЕЛИЩЕ НОВЕ ТА СЕЛО КЛОЧКІВ СЕДНІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

У статті висвітлено становище в селі Клочкові та селищі Новому Чернігівського району Чернігівської області під час повномасштабної російської агресії у лютому-квітні 2022 р. Схарактеризовано соціально-психологічний стан людей, повсякденне життя населення під час вимушеної ізоляції населених пунктів, стратегії виживання, розв'язання господарчих проблем та взаємодопомоги.

Ключові слова: *російська військова агресія, село Клочків, селище Нове, етнографічна практика, усноісторичні дослідження.*

Етнографічна практика студентів інституту історії НУЧК імені Т.Г. Шевченка, яка відбулася влітку 2023 р., залишила у пам'яті її учасників багато сумних спогадів про випробування, які випали на долю наших земляків. Група студентів-практикантів інституту проходила практику в Седнівській територіальній громаді Чернігівського району Чернігівської області. Студенти на практиці зустрічалися з людьми різного віку та статі й відчували їхнє обурення, ненависть до ворога, якого ніколи не очікували відчутти (побачити) на своїй землі. Жорстокості «наших братів»–сусідів, виявленої під час вторгнення, ніколи не буде виправдання. Всього під час проходження практики автор опитав 10 осіб, котрі проживають у с. Клочкові та с-щі Новому.

Село **Клочків** розташоване у Чернігівському районі Чернігівської області та входить до складу Чернігівського старостинського округу Седнівської територіальної громади. Вперше село згадане в «Пам'яті» 1527 р. (нараховувало 20 «димів»). На думку Ю. Виноградського, «назва співзвучна

з словом «клоччя», тобто місцевість, де виробляли сітки [1, с. 36; 2, с. 106-107]. На сьогодні у населеному пункті офіційно зареєстровано 247 осіб, проте реальна кількість мешканців може бути меншою [4].

Під час проведення усних історичних досліджень вдалося встановити, що ніхто з мешканців Клочкова не очікував нападу росії на Україну. Тому люди нічого не готували заздалегідь, не збирали запасів харчів, медикаментів і документи.

Про початок повномасштабного вторгнення люди дізналися, почувши зранку вибухи, деяким зателефонували діти, друзі. Реакція у всіх була однакова – шок, сльози, розгубленість. На питання «Чи спричинила військова агресія піднесення патріотичних почуттів і посилення мотивації до захисту країни?» всі відповіли однозначно – «так». Люди хвилювалися за сусідні села, бо знали, що там перебувають окупанти. Місцеві мешканці дотримувалися комендантської години, майже нікуди не виходили – сиділи вдома, боялися увечері включати світло. Жодне підприємство економічної та соціально-культурної сфери в селі фактично не працювало до тих пір, поки рашисти не залишили Чернігівщину.

Проблем побутового характеру, у порівнянні з окупованими селами громади, у Клочкові не було, лише інколи виключали світло. Мешканці сусіднього селища Седнів знаходили можливість передати (привезти) хліб у Клочків. Люди допомагали і підтримували один одного, проте мали місце випадки агресії, знервованості. Причиною, на їхню думку, була невизначеність, ізоляція, страх за рідних тощо.

На початку війни до Клочкова переїхали декілька сімей із інших місць. Жителі села знайшли їм притулок, переважно розібрали по своїх домівках. Три людини залишилися і зараз проживають у населеному пункті.

На питання «Чи підтримуєте ви впровадження ізоляції з РФ, заборону російського культурного продукту, перейменування вулиць та інших об'єктів?» респонденти відповіли – «так». Питання відмови від московського патріархату церкви усі також підтримали одностайно.

Приємно було слухати відповіді на питання «Які головні уроки Ви засвоїли і яких висновків дійшли щодо сенсу життя, значення родини, Батьківщини тощо для Вас?». Відповідаючи на це питання, люди відзначають переоцінку цінностей, зміну пріоритетів у бік посилення уваги до родини, Батьківщини і т.п. Одна з респонденток, дивлячись у вікно, зазначила: *«Головне життя, а все інше то ...»*, а потім задумливо зітхнула... Вразила не тільки відповідь іншої жіночки на це питання, а й те – як вона про це говорила: *«Моя країна – є моя країна, моя родина – є моя родина, люди повинні об'єднуватися і бути дружніми, стояти за свою Батьківщину, свою країну!»*.

Крім цього, респонденти розповіли про гуманітарну допомогу, яку отримували після звільнення області від окупантів, виказали побажання владі, щоб вона була більш чесною і турбувалася про свій народ.

Нове – селище на р. Струга в Седнівській територіальній громаді Чернігівського районі Чернігівської області, підпорядковане Седнівській селищній раді. Засноване селище у 1895 р. [3]. На сьогодні в ньому офіційно зареєстровано 457 осіб [4].

Після початку повномасштабного вторгнення селище опинилося в ізоляції від українського соціуму. Респонденти згадували про випадок у перші дні війни, який навів жаху на людей – це димова шашка у центрі селища. Хто і з якою метою її «закинув» – люди не знають.

Напад росії на Україну був неочікуваний, люди не вірили, що може таке статися, тому й

не готувалися. Після оголошення війни деякі респонденти «збрали всі необхідні речі першої необхідності у пакуночки, але ще думали, що все це минеться».

Обмежувальні заходи в Новому були впроваджені такі ж, як і у всіх населених пунктах Чернігівщини, які перебували в ізоляції. Ворог встановив блок-пости, що означало неможливість виїхати з селища: «вони ж не пропускали людей з Нового, обшукували, відбирали телефони». У селищі була запроваджена заборона продажу алкоголю, увечері не вмикали світло.

Відчувалися проблеми з забезпеченням продуктами харчування, а тому іноді люди хвилювалися: «Що будемо їсти завтра?...». Деякі йшли на ризик і ходили (пробиралися) у сусідні села за продуктами. Одна з респонденток поділилася: «Ми нацупали як через їхні блокпости можна проїхати... проїжджав мій чоловік в Городню, закупили ми там хліб, привозили і роздавали людям». Опитані додали, що на території селища працює ферма, і власник продавав м'ясо.

Люди відзначили зближення родин, підтримку і хвилювання один про одного, бажання допомогти й захистити у разі потреби. Узагальнено відповідь на це питання висловила одна з респонденток: «Зовсім по іншому дивлюся на життя, зовсім іншими стали цінності, думашки про дітей та онуків»

Респонденти зазначають, що у деяких людей з'явилася надмірна знервованість, агресивність, переляк. Усі мешканці села стали більш емоційними, тому емоції у кожного проявляються по-різному.

Опитані відмітили однозначне піднесення патріотичних почуттів. Люди підтримують відмову від усього рашистського, у тому числі й від московського патріархату, щиро вірять у нашу перемогу та відбудову України.

Завершення російської агресії і відступ окупантів люди описали так: «1 квітня, рано вранці прокидаємось і чуємо, як гучно гуде техніка, ми думали, щодо них підкріплення їде... аж то вони в обратну сторону їдуть!». Складно передати, описати той емоційний стан, про який розповіли респонденти – щастя зі сльозами на очах, скоріше дізнатися – як справи у сусідніх селах, у рідних, друзів.

Ми українці – сильна й нескорена нація! Ми маємо багато проблем (питань), але – це наші проблеми і вирішувати ми маємо їх самі, без ворожої «спеціальної воєнної операції»! Єдиною умовою будь-яких переговорів українська влада вказала виведення російських військ з території України з визнанням її в кордонах 1991 року!!!

Джерела та література:

1. Горобець С. Заснування і походження назв сіл Чернігівського району. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2014. 216 с.
2. Кривошея В.В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк.: у 2-х т. Київ: НВЦ Пріоритети, 2012. Т. 2. 508 с.
3. Нове, Чернігівський район. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Нове_\(Чернігівський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Нове_(Чернігівський_район)). (дата звернення: 12.05.2024).
4. Свідчення респонденток Берташ Світлани, Єргусь Тамари, Каржі Наталії, Мориляк Тетяни, Ткаченко Ірини, Ячної Ксенії.

СЕЛО ПЕТРУШИН КИСЕЛІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті висвітлено становище в селі Петрушині Киселівської сільської територіальної громади Чернігівської області під час повномасштабної російської агресії у лютому-квітні 2022 р. Схарактеризовано соціально-психологічний стан людей, повсякденне життя населення під час вимушеної ізоляції населених пунктів, стратегії виживання, розв'язання господарчих проблем та взаємодопомоги.

Ключові слова: російська військова агресія, село Петрушин, Киселівська громада, етнографічна практика, усноісторичні дослідження.

До усноісторичних досліджень, які відбулися влітку 2023 р. під час проходження етнографічної практики студентів інституту історії НУЧК імені Т.Г. Шевченка, були долучені жителі с. Петрушина, які пережили тимчасову окупацію військами ворога. Спілкування з людьми відбувалося в доброзичливій обстановці, проте емоційність респондентів інколи впливала на тривалість зустрічі. Складалося враження, що студенти-дослідники разом із респондентами пережили випробування, які останнім довелося пройти людям у перші місяці російсько-української війни. Всього під час проведення літньої етнографічної практики автор публікації зміг опитати кількох осіб – мешканців села.

Село Петрушин розташоване на відстані близько 25 км. від Чернігова. Кількість його населення становить трохи більше 700 осіб. Історія села пов'язана з найважливішими подіями Чернігівщини усіх часів, а також із відомими персоналіями України. Назву село отримало від родини засновників Петруш (Петрушиних), які мали корені в Любечі. В 1625 р. на підставі універсалу польського короля Сигізмунда III петрушинська земля увійшла до складу володінь Чернігівського магістрату. Права Чернігівському магістрату на володіння селом були підтверджені універсалами гетьманів Івана Самойловича (13.07.1672), Івана Мазепи (17.09.1687 і не пізніше вересня 1703 р.), Івана Скоропадського (7.02.1709), Данила Апостола (22.06.1732), грамотою царів Івана та Петра Олексійовичів (26.03.1690). Рагушним селом Петрушин залишався до початку XIX ст. Опісля місцеві селяни отримали статус державних [3].

Всій Україні відоме ім'я українського прозаїка, члена спілки письменників України (з 1962), Лауреата Державної премії України імені Т.Г. Шевченка (1992), уродженця Петрушина – Володимира Григоровича Дрозда (1939–2003) [2].

Жителі с. Петрушина, як і більшості населених пунктів Чернігівщини, не припускали вторгнення росіян, не знімали готівку, не збирали «тревожного чемоданчика» тощо. Почувши вибухи зранку 24 лютого, люди розгубилися. Усіх хвилювало питання: «На що очікувати далі?».

Майже одразу після початку повномасштабного вторгнення російські війська зайшли і окупували с. Петрушин. Оборони села та різних форм опору жителі села не організовували. Як розповідав один із респондентів, окупації уникнути було неможливо, оскільки село розташоване біля стратегічно важливої автомобільної траси, якою здійснювався наступ на Чернігів із півночі. Наші

війська обороняли цю трасу, тому рашистам довелося звернути на ґрунтові дороги, які проходили якраз через с. Петрушин. Артилерійські підрозділи та роти забезпечення базувалися поряд із селом, тим самим на тишу та спокій розраховувати жителям було марно.

У місцевих жителів виникали думки про створення партизанського руху для боротьби з ворогом, але, зваживши наслідки, які могли б статися для жителів села, від цієї ідеї відмовилися. Бойових дій навколо села не велося, проте жителі добре чули роботу російської артилерії та активність ворожої авіації. Один із респондентів розповів, що спостерігав за збиттям одного з російських літаків та як «пригали» два парашутисти у лісосмузі. Ця подія дуже вплинула на покращення його настрою, а також усіх тих, з ким він поділився побаченням.

Як зазначили респонденти, з села люди не виїжджали, більше того – з Чернігова деякі родини приїхали у с. Петрушин, гадаючи, що тут буде спокійніше. Один із опитаних респондентів дав прихисток такій родині. Проте пізніше, з дозволу окупантів, родина виїхала до Білорусі.

Неприємно, але слід сказати, що в селі були випадки колаборації. Одному з респондентів довелося спілкуватися з окупантами, оскільки їх до нього направив односелець у пошуках алкоголю (у чоловіка хобі – виготовлення фруктових лікерів й про це знали в селі). Рашисти погрожували обшуком помешкання, якщо він сам не віддасть їм настоянки. Такі «відвідування» повторювалися неодноразово.

Окупанти не зняли український прапор в центрі села, проте вели розмови, що їхня мета – це зміна влади на проросійську, а український народ для них не ворог. Як зазначалося вище, в селі фіксувалися колаборанти, які раділи приходу рашистів. Респондент розповів про чоловіка, який «махав» партійним радянським квитком та привітливо ставився до окупантів. Цей зрадник надав окупантам список АТОВців та волонтерів. На щастя, це сталося перед відходом окупантів з села, тому трагічних наслідків не сталося. Доречно зазначити, що після звільнення села, одного з колаборантів місцеві жителі добряче «провчили» за зраду.

На початку окупації села рашисти не встановлювали обмежень для місцевих жителів. Пізніше, коли у с. Петрушині з'явилися буряти–«пушкарі» (службовці артилерійських підрозділів), почали вводитися обмеження і дотримання певних вимог: потрібно було носити білу стрічку на рукаві, на вулицях перевіряли документи, телефони. Після того, як одного дня в село «прилетіло» від ЗСУ, окупанти почали переглядати у телефонах переписку, фотогалерею, дзвінки. Були випадки, коли вони, роздратовані якоюсь інформацією, прибивали телефони до дерева.

У якийсь час, коли магазин у селі припинив працювати, люди згуртувалися і почали допомагати один одному всім необхідним для виживання у таких умовах. Особливої допомоги потребували люди, які приїхали до своїх родичів напередодні вторгнення й зовсім не були готові до умов окупації, яка тривала більше місяця.

Респондент розповів про жахливий факт затримання в селі молодих хлопців. Їх підозрювали у тому, що вони партизанили та передавали інформацію ЗСУ. Один з них ще не повернувся до с. Петрушина, а місце його перебування на сьогодні залишається невідомим.

Мешканці села відчували дефіцит продуктів харчування та медикаментів. Один із респондентів повідомив, що окупанти одного разу роздавали гуманітарну допомогу, а саме борошно та медикаменти. Які саме були ці медикаменти, респондент назвати не зміг, бо «принципово не приймав в цьому участі».

Всі опитані респонденти одноголосно підтримують заборону російського культурного продукту в Україні, перейменування вулиць тощо, але вважають, що це не є актуальним в умовах війни, оскільки достатньо багато більш нагальних справ. На питання щодо прихильності до церкви московського патріархату, один із респондентів зазначив, що до їхньої церкви вже майже ніхто не ходить.

Абсолютна більшість жителів Петрушина – це патріоти країни, які в скрутних умовах допомагали та підтримували один одного. Всі вони чекають на перемогу України. Кожна опитана людина – це своя історія з життя села, родини чи окремої людини, що пережили тимчасову окупацію ворога. Важливо зазначити, що під час спілкування інакше як ворогами колишніх «братів і сестер» люди не називали. Мешканці Петрушина різні за характером, емоціями, відношенням до певних подій, не пов'язаних з війною, але їх об'єднує любов до Батьківщини та доброта, допомога і хвилювання один за одного, як тоді – в умовах окупації, так і зараз – в умовах воєнного стану. Усноісторичні дослідження обов'язково доповнять (і допоможуть зберегти) історичну пам'ять нашої держави. Наступні покоління будуть пишатися українцями, які витримали всі випробування, чинили супротив бажанню ворога завоювати Україну, знищити нашу культуру. Слава Україні!

Джерела та література:

1. Горобець С. Нарис історії села Петрушин. XVII століття. 2016. 188 с.
2. Дрозд Володимир Григорович URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дрозд_В.Г. (дата звернення: 12.05.2024).
3. Петрушин, Історична довідка. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Петрушин> (дата звернення: 12.05.2024).
4. Свідчення респондентів: Вербицької Людмили, Туренка Михайла.

Туз Наталія

ДІЯЛЬНІСТЬ ТУПИЧІВСЬКОГО ЛІЦЕЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

*«А школа – це є справжнє диво,
Де ми красиві, юні, молоді...
Де ми по справжньому щасливі,
Але цей скарб дається раз в житті...»*
Туз Наталія

У публікації представлено усноісторичне свідчення працівниці Комунального закладу «Тупичівський ліцей» Тупичівської сільської ради про його діяльність в умовах російсько-української війни. Висвітлено перебіг подій, які пережило населення села і працівники ліцею зокрема у період тимчасової окупації села, здійснено огляд роботи ліцею в сучасних умовах.

Ключові слова: *Тупичівський ліцей, російсько-українська війна, окупація, навчальні та позаурочні заходи.*

24 лютого 2022 р. близько 5-ї години ранку Тупичів, як і вся Україна, прокинувся від вибухів та сирен. Ворожа техніка заїхала в село о 10:30 год.

Тупичів не був стратегічною метою для окупантів, але був одним із шляхів, через який окупанти могли наблизитися до Чернігова. Кожен день через населений пункт рухалися колони з технікою та паливом (кожен день в один і той же час: вранці о 5:00 у бік кордону, о 10:30 – у бік Чернігова).

З першого дня вторгнення Тупичів був ізольований від українського соціуму, були проблеми зі світлом, зв'язком та інтернетом.

24 лютого адміністрація ліцею зранку прийшла до навчального закладу, щоб впорядкувати документацію, попередити в чатах класів учнів та їхніх батьків про скасування занять. Зрозуміло, що навчальний процес у таких умовах було припинено.

Мав місце жахливий випадок з учнем ліцею: рашисти затримали Максима Пивовара (учень 11 класу), тримали його всю ніч, а зранку хлопець на допиті розповів, буцім-то *«директор – бандерець толкає своїх учеників на смерть»* [1]. Вороги розмістили це свідчення хлопця в мережі Інтернет. Причина такої поведінки дитини може бути викликана багатьма факторами. Пізніше, коли керманіч ліцею К.І. Зубов знайшов цей запис розмови з ліцеїстом у російській соціальній мережі, то скопіював його і *«зберіг на згадку»* [1].

29 березня до директора школи Костянтина Івановича Зубова приїхали два російські офіцери з автоматами. *«Ви директор школи? Беріть ключі і с нами в машину»*. Приїхали до школи, там звичайно висів прапор України. Директор спитав: *«Ви будете знімати прапор?»*. У відповідь почув: *«Ми не за етим приехали, чтобы снимать флаг»*. Окупанти побачили меморіальну дошку загиблого у зоні АТО випускника на стіні школи, спитали про хлопця, але табличку залишили. Коли директор заїхав на подвір'я ліцею, то помітив, що двері в деяких будівлях були зламані. Закритою залишилась тільки головна двоповерхова споруда та будівлі початкової школи і першого класу. *«Я тільки нещодавно зрозумів, чому скрізь були виламані замки, а тут залишилися. Це хтось із місцевих їм підказав, де навчаються діти, а де приміщення іншого призначення. Москалі не могли знати, де у нас навчальний корпус, а де – ні»*. Основне майно школи загарбники не пошкодили і не забрали, а взяли лише електропилу, «болгарку», дрель, лещата. У кабінеті директора вони забрали прапор, декоративну булаву та кубок хлопця, який в 2021 році зайняв перше місце у грі в шахи, блокнот із зображенням Великого українського герба, «гарні» авторучки та інші дрібниці, а з сейфу – шкільні печатки. Взагалі, окупанти винесли зі школи 14 прапорів. Можливо, на думку К.І. Зубова, вони їх використовували, коли гуляли, грабували, щоб хтось думав, що це чинять українці [1].

Із розповіді моєї мами, О.А. Туз, яка працює кухонним працівником у школі, впливає, що у приміщенні їдальні були розкидані особисті речі рашистів, залишилися банки з консервацією. Окупанти користувалися кухонним посудом закладу, продуктами, які там зберігалися, і залишили після себе зламаний електрочайник.

На території школи рашисти вирили окопи, які після них ретельно дослідили співробітники ДСНС. Суцільний безлад, залишений окупантами на території ліцею, працівники поступово прибрали. Ніби знушаючись, рашисти залишили після себе записку: *«извините за беспредел, уходили поспешно»*.

Займатися навчальним процесом у період окупації (36 днів) ліцей не мав можливості з багатьох об'єктивних причин, головною з яких була відсутність інтернету, а тому проводити заняття в режимі онлайн не було змоги.

Коли на початку квітня (1 – 2 число) рашисти залишили село, навчання поступово відновлювалося. Оскільки на території ліцею розмістилися ЗСУ, заняття проводилися в онлайн режимі.

Попри всі труднощі, випускники ліцею склали іспит НМТ та відсвяткувати свій випускний вечір (нажаль, не на території ліцею), оскільки військові базувалися в школі до вересня 2022 р.

2022–2023 навчальний рік розпочався в дистанційній формі. Листопад іноді радував учнів 1–4 класів відвідинами ліцею, безпосереднім спілкуванням. Педколектив намагався залучати дітей до дозвілля та проведення різноманітних заходів. До прикладу, в ліцеї проводилися урочистості з нагоди Дня миру 21 вересня, Новорічних, Різдвяних та інших свят. Також педколектив багато уваги приділяє національно-патріотичному вихованню ліцеїстів, залучає їх до участі у заходах, присвячених Дню захисників та захисниць України, Дню пам'яті захисників Донецького аеропорту, Дню соборності України тощо.

Дистанційне навчання продовжилося до квітня 2023 р., після чого ліцей перейшов на змішану форму навчання. Класи навчалися через день, оскільки укриття замале для такої кількості учнів.

2023–2024 навчальний рік не позбавив навчальний процес складнощів – збільшилася кількість учнів, а розміри укриття не змінилися. З цієї причини учні відвідують школу лише один день із трьох, а решту часу навчаються дистанційно. Начальний процес ускладнюють часті повітряні тривоги.

Проте ліцей намагається долучатися до всіх заходів навчально-виховного характеру, які відбуваються в області. Учні брали участь в обласних предметних олімпіадах і отримали багато призових місць. На обласних змаганнях з гирьового спорту учасники з тупичівського ліцею зайняли майже всі призові місця. Вчителям вдається зацікавити учнів навчанням, долучати їх до різноманітних позаурочних заходів, відволікати від трагічних новин війни.

Маємо надію, що наша перемога прийде скоро і всі діти буду навчатися в належних умовах, радіти і цінувати кожен день.

Джерела та література:

1. Свідчення респондента Зубова Костянтина, с. Тупичів.
2. Свідчення респондентки Лях Тетяни, с. Тупичів.
3. Свідчення респондентки Туз Наталії, с. Тупичів.

Хомовська Сніжана

СЕЛО РОЙЦЕ НОВОБІЛОУСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У публікації висвітлено становище в селі Ройці Новобілоуської сільської територіальної громади Чернігівської області під час повномасштабної російської агресії у лютому-квітні 2022 р. Схарактеризовано соціально-психологічний стан людей, повсякденне життя населення під час вимушеної ізоляції населених пунктів, стратегії виживання, розв'язання господарчих проблем та взаємодопомоги.

Ключові слова: російська військова агресія, село Роїще, Новобілоуська громада, етнографічна практика, усноісторичні дослідження.

Перші людські поселення в околицях с. Роїще датовані епохою бронзи. Перша ж письмова згадка про село належить до 1634 р., коли у джерелах згадується хутір Роїще, який перебував у володінні чернігівського старости Мартина Калиновського. До помітних історико-культурних пам'яток с. Роїща належить Вознесенська церква, збудована у 1901 р. (на сьогодні належить до московського патріархату) [3]. Відомими уродженцями села є Михайло Львович Зінченко, учасник Української революції 1917–1921 рр. [1] та Микола Леонідович Панько, український різьб'яр, заслужений майстер народної творчості України [2].

Зранку 24 лютого 2022 р. розпочалося повномасштабне вторгнення рф на територію України. Рашисти наступали не лише зі своєї території, але й із боку Білорусі. Чернігівщина одна з перших відчула на собі агресію ворога. З самого ранку окупаційні війська рухалися трасою Гомель–Чернігів, окуповуючи населенні пункти, розташовані вздовж дороги. Незабаром уся траса Гомель–Чернігів опинилася під контролем рашистів. Село Роїще також зазнало присутності ворога на своїй території.

Під час проходження етнографічної практики в селі вдалося опитати 29 респондентів. Серед них нараховується 12 осіб похилого віку (60–87 років), 11 респондентів середнього віку (44–60 років) та 7 респондентів віком від 19 до 43 років, 17 осіб жіночої та 12 осіб чоловічої статі. На питання з опитувальника респонденти відповідали переважно коротко та структуровано, проте інколи реагували на запитання дуже емоційно: хтось захоплювався розповіддю про своє життя в умовах окупації і розповідав про події та односельців, не пов'язані з опитувальником; деякі не хотіли згадувати найболючіші для них події; були випадки, коли люди, розповідаючи, плакали, бо розмова зачіпала спогади про смерть близької людини, яку забрала війна. З жінками працювати було легше – вони охоче йшли на контакт та пропонували більше інформації, проте чоловіки були конкретніші у своїх розповідях, надавали прямі відповіді на питання, вживаючи брутальну лайку.

Оскільки від часу згаданих подій пройшло вже близько півтора роки, деяким респондентам було складно згадати певні дати, послідовність подій. Найскладнішим виявилось питання про релігійні почуття та ставлення до церкви московського патріархату. Більшість людей не хотіли на нього відповідати.

Про початок повномасштабного вторгнення рашистів мешканці с. Роїще дізналися рано-вранці, почувши вибухи з боку кордону. Більшість респондентів зазначили, що вони не очікували цього, не могли повірити та уявити, що може розпочатися війна. Намірів у людей покинути село не виникло, а навпаки: респонденти розповіли, що в село приїхали люди з інших місць. За даними, які надав староста села, в с. Роїще заїхало приблизно 200 осіб.

Між односельцями виникла дискусія з приводу того, чи можна вважати с. Роїще тимчасово окупованою територією. Деякі схиляються до думки, що це була ізоляція, адже не було встановлено ворожого адміністративного апарату, а село опинилося у своєрідній «сірій зоні». Більшість дотримується думки, що окупація мала місце, адже ворог здійснював патрулювання вулиць, залишався із ночівлею в селі, запровадив вимогу носити білі пов'язки населенню села. Уникнути, на думку

односельців, присутності ворога в селі було неможливо, адже воно розташоване в 4 км. від траси Гомель–Чернігів, де відбувалися бої. Респонденти з хвилюванням згадували бій під с. Рівнопіллям, з сумом розповіли про його наслідки.

24 лютого люди поводити себе по різному: хтось купував необхідні продукти в магазині, хтось поїхав на роботу, а хтось навпаки – прямував додому. Одна з респонденток розповіла про свого родича, який намагався зі своїми племінником та товаришем на різних автомобілях виїхати з села. Машину родича було побито уламками, він втратив керування і з'їхав у кювет. До лікарні у Чернігів поранених чоловіків відвіз племінник, машину якого теж було пошкоджено. На жаль, родич у лікарні помер. Згодом у селі з'явилася легенда про те, що його смерть стала пожертвою для захисту с. Роїще від ворожого руйнування. Ці уявлення поширилися після того, коли одна бабуся розповіла односельчанам, що чоловік їй наснився і сказав, що з селом і людьми буде все добре, бо він заплатив за це своїм життям. Насправді село під час окупації та після неї не зазнало значних руйнувань та людських втрат у порівнянні з сусідніми населеними пунктами.

Отже, окупація с. Роїще розпочалася 26 лютого з патрулювання рашистами вул. Миру. 27 лютого, 1, 5, 7 та 15 березня окупанти перевозили через село паливо та боеприпаси. 9 березня вони розмістилися на території пилорами, переночували і виїхали з села. Це була остання ночівля ворога у с. Роїщі.

Опитаних респондентів можна умовно поділити на дві групи: перша сиділа вдома і не виходила на вулицю без зайвої потреби, а інша навпаки – їздили селом, розмовляли з окупантами. Ці сміливці розповідали, що насилля, надмірної грубості та зухвалості з боку ворога не було. Мав розмову з окупантами і диякон церкви. Під час контакту ті запевнили священнослужителя у лояльному ставленні до мешканців села.

11 березня окупанти пограбували господарський магазин, а в ніч із 14 на 15 березня було пограбовано школу та дитячий садок. Питання хто саме їх пограбував на сьогодні залишається відкритим.

За межами села відбувалося справжнє пекло. Окупанти поводити себе зухвало, застосували силу. Зі слів диякона церкви, йому погрожували та все ж дозволили пройти до церкви в с. Великі Осняки. Одного чоловіка, який із с. Роїща поїхав до с. Хмільниці, щоб взяти яйця та молоко для своєї родини, було побито. Ще трьох односельчан з с. Роїща було схоплено за межами населеного пункту, їх певний час тримали у полоні та згодом відпустили.

Під час окупації, яка тривала з 26 лютого до 18 березня, місцеві жителі стикнулися з такими проблемами господарського характеру. 2 березня було пошкоджено газопостачання, село опинилося без газу та світла. Люди почали топити печі та котли. Виникла проблема з їжею, адже деякі жителі були погано забезпечені. На допомогу їм прийшли односельці. Сім'я авторки статті прихистила одну стареньку сусідку та ще одній родині допомагала з харчами. Так поводити переважно всі мешканці села. До прикладу, одна роїщенська родина розмістила у своєму будинку три сім'ї. Для того, щоб мати зв'язок із близькими, деякі мешканці заряджали телефони односельців від своїх генераторів, але згодом зв'язок взагалі пропав, оскільки ворог розстріляв інтернет-тарілки на водонапірній вежі.

Населенню Роїща дуже не вистачало ліків. Був випадок, що в однієї дівчинки була підозра на апендицит. Її відвезли в супроводі старости села до Ріпкинської лікарні, де прооперували. У с-щі Ріпки голова громади виділив старості 150 хлібин, які роздали сім'ям села, що потребували харчів.

Староста Роїща повідомив, що в період окупації в селі померли 7 осіб. Люди з підручного матеріалу виготовляли гроби та хрести. Священик Георгій увесь час перебував у селі та проводив обряди відспівування.

Важливо зазначити, що в с. Роїщі мав місце героїчний вчинок, пов'язаний із похованням українського воїна. Так, місцеві жителі під час поїздки в с. Рівнопілля помітили підбитий БТР та силует людини. Зінченко Федір Миколайович, Санюта Михайло Олексійович та Санюта Олексій Олексійович із ризиком для свого життя забрали із підбитого бронетранспортера тіло українського солдата Матюхи Ярослава Павловича, уродженця Житомирської області, який загинув у бою з рашистами. Його поховали в с. Роїщина кладовищі «Бабичівщина». Після деокупації родичі загиблого здійснили перепоховання.

У підсумку слід зазначити, що проходження етнографічної практики справило на автора значне емоційне враження. Натомість відбулося набуття досвіду спілкування з різними групами населення, які пережили складні умови воєнного стану. В цих обставинах більшість односельців зрозуміли, що всі вони – одна велика родина. Відтак під час усної історичної дослідження була зібрана важлива для історії села інформація, яка доповнить її сторінки трагічними та героїчними фактами. Слава Україні!

Джерела та література:

1. Зінченко Михайло Львович. Історична довідка. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Зінченко М.Л.](https://uk.wikipedia.org/wiki/Зінченко_М.Л.) (дата звернення: 12.05.2024).
2. Панько Микола Леонідович. Історична довідка. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Панько М.Л.](https://uk.wikipedia.org/wiki/Панько_М.Л.) (дата звернення: 12.05.2024).
3. Роїще. Історична довідка. URL: <https://novobilouska-gromada.gov.ua/news/1659600055/> (дата звернення: 12.05.2024).
4. Свідчення респондентів Алексєєвої Світлани, Бабич Валентини, Бабича Володимира, Бондарець Вероніки, Ведякина Миколи, Гариленка Валентина, Даніч Ганни, Кашпур Надії, Коробки Олександра, Кучерявої Ніни, Ломако Ганни, Ломаки Олексія, Мазур Ольги, Міщенко Сергія, Москаленко Тетяни, Орешко Тамари, Острика Миколи, Панько Віталія, Ревун Тетяни, Теренковської Тетяни, Удовенка Івана, Удовенко Любові, Фінюка Михайла, Федосова Кирила, Федосової Юлії, Хоменка Богдана, Хомовської Валентини, Хомовської Сніжани, Шевченка Дмитра.

ПЕДАГОГІКА

Коваленко Валентин

НІМЕЦЬКА МОДЕЛЬ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

У статті розглядаються особливості історичної освіти в загальноосвітніх школах Німеччини, акцентується увага на причинах пошуку нових моделей реформування програм з історії.

Ключові слова: історична освіта, Німеччина, підходи до навчання історії.

Україна прагне дотримуватись європейських стандартів в освіті, реформувати процес викладання історії в школі. Міністерство освіти і науки запропонувало для громадського обговорення проєкт Концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти [2]. Реформа української історичної освіти розглядається як базовий складник національної безпеки держави, відзначається її першорядне значення. У цьому контексті важливим є вивчення різних європейських моделей викладання історії в школі, врахування досвіду окремих країн.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей німецької моделі викладання історії в школі. Відзначимо, що окремі аспекти теми привертала увагу вітчизняних дослідників. Так, автори колективної монографії «Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США» зосереджують свою увагу на природі основних змін, яких зазнала середня ланка освіти в західних суспільствах на сучасному етапі їхнього розвитку [6]. О. Пометун фокусує увагу на використанні європейського досвіду розвитку критичного мислення на уроках історії, закликаючи активніше послуговуватися цією методикою [3]. І. Селищева зацентувала увагу на загальних підходах до навчання історичних дисциплін у школах ФРН у контексті вимог Ради Європи та з урахуванням національних традицій [4].

Термін «німецька система освіти» є не зовсім правильним. У Німеччині існує національна система обов'язкового навчання, державна та безкоштовна, проте політику в галузі освіти визначають шістнадцять федеративних земель, кожна з яких має власні навчальні плани і стандарти. Понад те, вони часто містять погляди, що домінують у суспільстві кожної німецької землі. І хоча право визначати концепцію викладання історії належить державним органам, однак політики, науковці та журналісти, як і асоціації батьків і викладачів, також беруть участь у дискусіях про те, що вважати загальноприйнятими цінностями та суспільною пам'яттю [9].

Німецька система освіти диференційована: після закінчення початкової школи діти продовжують навчання нарізно, залежно від успішності. Початкова школа, як правило, починається з шести років і закінчується 4-м класом. На основі заслуг учні потім направляються до однієї з чотирьох середніх шкіл, які закінчуються або дев'ятим чи десятим класом, або дванадцятим чи тринадцятим класом (залежно від землі), причому найкращі учні продовжують навчання найдовше. На середньому рівні є такі види шкіл: гімназія – це школа, де можуть навчатися лише найбільш успішні учні, в Realschule – реальному училищі навчаються діти, які в майбутньому, як правило, не прагнуть вищої освіти, натомість вони орієнтовані на здобуття професії. Найнижчий ступінь – це Hauptschule –

повна народна школа старшого ступеня. Існує також експериментальний «змішаний» тип школи Gesamtschule. Тут є різні класи – від більш сильних до слабших [5].

Історія є обов'язковою з шостого по десятий класи і викладається два уроки на тиждень. Залежно від типу школи її можна поєднувати з іншими предметами. Після 10 класу історія більше не є обов'язковою. Для кожного типу школи влада федеральної землі розробляє навчальні плани і затверджує список підручників, з якого школи можуть вибрати відповідні. Така система дозволяє сформувати широкий спектр підручників історії, вибір яких забезпечує багатство як дидактичних можливостей, так і змісту курсів історії.

У Німеччині всі школи при викладанні історії від доби кам'яного віку до сучасності дотримуються хронологічного підходу [1, с. 61]. Шкільні вчителі націлені на академічне викладання з дослідницьким спрямуванням. Як наслідок, розрив між академічною наукою та викладанням історії в школах відносно невеликий. Німецькі викладачі досить швидко дізнаються про нові тенденції у науці, а навчальні плани дозволяють використовувати їх у процесі навчання [9]. Відзначимо, що, наприклад, у східній частині країни набагато детальніше вивчається історія НДР, а у західній частині приділяють особливу увагу, наприклад, взаєминам із Францією в другій половині ХХ ст.

Під час створення німецького підручника історії для старшої школи враховуються певні критерії. Наприклад, у підручниках має бути акцент на суспільну інтеграцію. Підручник має сприяти неупередженому спілкуванню людей різного соціального походження, різної сексуальної орієнтації та мовних традицій. Не повинно бути дискримінації – навпаки, підручники мають наголошувати на рівноправності людей, рівному становищі чоловіків і жінок.

Німецькі підручники мають чітку структуру: ілюстрації, текст і схеми. Спочатку учень читає текст, розглядає ілюстрації, а наприкінці підручника є схема, яка структурує отриману інформацію. Всі підручники в Німеччині абсолютно безкоштовні.

Підручники історії, особливо в 11-му класі, містять багато текстів джерел, а наприкінці кожного розділу наведено завдання, які треба виконувати, вже використовуючи ці тексти. Для німецьких підручників з 5 по 8 клас включно характерне цивілізаційне розуміння історичного процесу, що розглядається переважно на матеріалі історії Європи: Стародавній Схід, Античність, Середньовіччя, Новий час вивчаються як етапи формування європейської культури. У 9 і 10 класі, тобто щодо ХХ ст., все більша увага приділяється історії власної держави.

Жодної розрядки з приводу того чи іншого трактування минулого німецьким вчителям ніхто дати не може з однієї простої причини: будь-якої «єдиної» історії в Німеччині не викладають. Школярі мають не заучувати «правильні» трактування, а аналізувати, самостійно інтерпретувати історичні факти. У цьому – мета уроків історії в школі. Вчителі та підручники дають учням інструмент для пошуків власних інтерпретацій. Усе це обумовлюють рамкові документи федеральних земель. Наприклад, баварське Міністерство освіти, культури та науки зауважує, що підручники мають бути нейтральними й об'єктивними, що необхідно уникати пафосності та емоційної оціночності [9]. Багато уваги приділяється вивченню націонал-соціалізму, подіям Другої світової війни і, звичайно, возз'єднанню Німеччини. Коли йдеться про нацизм і про війну, розв'язану Третім Рейхом, власне минуле трактується критично. При цьому акцент робиться на вивченні першоджерел, документів епохи. Важлива тема, що присутня у навчальних програмах усіх федеральних земель Німеччини, Голокост – масове знищення євреїв за часів Рейху.

У Німеччині історія Другої світової війни викладається з урахуванням національних перспектив вбудовування у сучасну європейську ідентичність. Акцент робиться на тому, як прості німці ви-

явилися залучені в цю війну на знищення, і як вони набули здатності подолати цю спадщину після 1945 р. Центральна ідея більшості підручників полягає в тому, що Друга світова війна, як і раніше, є сильною емоційною ланкою колективної пам'яті, і ця недавня історія здатна викликати інстинктивні захисні реакції в суспільстві.

Уроки Другої світової війни часто подаються в німецькому курсі історії як національна спокута гріхів. Так, Я. Соисал намагається знайти зв'язок між минулим агресивним націоналізмом Німеччини та її пацифістським сьогоденням. Автор наголошує, що у німецьких підручниках наявний консенсус у засудженні нацистського минулого [9]. Іншими словами, підхід, прийнятий у німецьких підручниках історії сьогодні, це пацифізм, прагнення миру та європейська інтеграція при засудженні агресії й дистанціюванні від наслідків нацистського минулого. Тим самим проводиться чітка межа між минулим і сьогоденням, і це є посланням іншим народам, що німці – нація, якій можна довіряти.

Цей, як зазначає Я. Соисал, педагогічний пацифізм мотивований сьогодишнім порядком денним: у світлі «задушливого націоналізму та мілітаризму минулого Німеччина не мала жодного іншого вибору, окрім як спертися на свою ідентичність, щоб у перспективі увійти до інтегрованої Європи» [9]. Підручники історії в Німеччині дистанціюються від національних міфів і дають учням альтернативні інструменти для їхнього руйнування.

Стосовно вивчення об'єднання Німеччини на уроках історії справа не настільки очевидна, як із ставленням до періоду нацистської диктатури. Оскільки процес воз'єднання не всіма сприймається абсолютно однозначно і, до того ж, є відносно нещодавньою історичною подією, то інформації про неї та інтерпретації цієї інформації дуже багато. Розібратися в цьому потоці не так просто. Відповідно й суперечок на уроках історії більше. Чому зникла НДР? Чи було щось гарне у її спадщині? Як слід переоцінювати минуле «холодної війни»? Яких історичних діячів цього часу можна назвати «позитивними», яких – «негативними», про кого з них важко скласти однозначне враження? Важливим є критичний підхід до власної історії.

Навчальні плани в деяких землях звертають увагу на перешкоди та труднощі європейської інтеграції, але демонструють при цьому добрі політичні наміри. Наприклад, навчальний план з історії для десятого класу в Нижній Саксонії пропонує учням обговорити інтеграцію як позитивну мету, проте обтяжену цілою низкою проблем. Учні можуть проаналізувати формування «європейської ідеї» в європейському і у неєвропейському контекстах. Але є землі, де навчальний план містить інші трактування. Європейська ідея просто подається як норма. Наприклад, уроки історії землі Баден-Вюртемберг покликані сприяти «розвитку європейської ідентичності».

Спроби розглядати національні, європейські та глобальні підходи як реальні еквіваленти є досить рідкісними. Найчастіше світ і Європу шкільні підручники висвітлюють, виходячи з німецької перспективи, і лише незначна частина текстів приділяє увагу загальноєвропейським і неєвропейським подіям. Поглиблені курси в 11-12 класах нехтують неєвропейською історією, деколонізацією та іншими глобальними темами, за винятком китайської революції. На відміну від підручників з суспільних наук, більшість підручників історії все ще не включають національну історію до глобального історичного процесу. Тобто трансформації від націоцентричної перспективи до глобального підходу не відбулося. Всесвітня історія розглядається лише периферійно, а проблеми глобалізації приписуються іншим предметам, крім історії. Нещодавні дослідження підручників і навчальних програм з історії, географії та громадянської освіти, проведені Інститутом міжнародних досліджень підручників Георга Еккерта в Брауншвейзі, підтверджують, що національний підхід досі переважає, а неєвропейські перспективи інтегруються лише вибірково [8].

Часто у якості навчальних матеріалів у німецьких школах використовуються альтернативні джерела, такі, як художні та документальні фільми, мемуари тощо. При цьому роль викладача полягає у критичній оцінці джерел і постановці завдання для історичного дослідження. Звичайно, не слід вважати, що цим учитель обмежує свободу критичного аналізу учнів і скорочує горизонт їх знань. Швидше, критична інтерпретація подій вимагатиме від них захистити свою позицію на основі аналізу отриманих знань.

Такий підхід є головною ознакою франко-німецького підручника з історії [7]. Він не претендує на роль обов'язкового, який задає тон усьому навчальному процесу. Його завдання полягає в тому, щоб запропонувати учням базові навчальні матеріали, на основі яких вони змогли б брати участь у дискусіях. Це дозволить французьким і німецьким школярам відчувати себе на «історичному перехресті» двох країн, обговорюючи, зокрема, досвід Франції та Німеччини у Другій світовій війні в контексті майбутнього Європи.

Таким чином, німецька традиція історичної шкільної освіти та відповідне їй навчально-методичне забезпечення мають певні особливості. У Німеччині пропонується вивчення єдиної історії, що включає світовий, національний, регіональний, а також новий європейський вимір. Основним підходом є багатоперспективність в освіті, але проблемними залишаються питання формування важеного змісту історичної освіти. Оскільки процес глобалізації кардинально змінив перспективи життя і світу, націєцентрична історія вже недостатня, щоб гарантувати ідентичність та орієнтаційну функцію викладання історії, а отже, не відповідає потребам молоді в глобальному світі, на думку прихильників вивчення всесвітньої історії в Німеччині. Очевидно, що виникає питання пошуку нових моделей для реформування націєцентричної навчальної програми.

Джерела та література:

1. Боровець І., Дубінський В., Паур І. Навчання історії в зарубіжній школі: навчальний посібник / за ред. д-ра іст. наук, проф. С. Копилова. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 244 с.
2. МОН пропонує для громадського обговорення проект концептуальних засадах реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти. 7 червня 2023 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-konceptualnih-zasadah-reformuvannya-istorichnoyi-osviti-v-sistemi-zagalnoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 12.05.2024).
3. Пометун О. І. Навчаємо мислити критично: посібник для вчителів. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. 144 с.
4. Селищева І. Історична освіта в загальноосвітніх школах Німеччини. Педагогіка вищої та середньої школи. 2015. Вип. 45. С. 261–265.
5. Тейзе Є. Німецькі вчителі вимагають закрити «школи для невдах». URL: <http://surl.li/tkgvt>.
6. Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США: монографія / А. П. Джурило, О. З. Глушко, О. І. Локшина та ін. К.: ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 192 с.
7. Defrance C., Pfeil U. GERMAN-FRENCH SCHOOL TEXTBOOK. Some considerations about the origins and the first two volumes. Citizenship Education Facing. Nationalism and Populism in Europe. *Strategies - Competencies – Practices. Conference Paper*. Sofia, Bulgaria, November 6-8, 2008. URL: <https://www.bpb.de/system/files/pdf/IK3TE4.pdf> (дата звернення: 12.05.2024).
8. Fuchs E. Why Teach World History in School: Curriculum Reform in German Secondary Education. *World History Connected*. URL: <https://worldhistoryconnected.press.uillinois.edu/3.3/fuchs.html> (дата звернення: 12.05.2024).
9. Soysal Y.N. Identity and Transnationalization in German School Textbooks. *Censoring History: Citizenship and Memory in Japan, Germany, and the United States* / ed. by L. Hein, M. Selden. N.Y.; London, 2000. Pp. 127–149.

РОЗВИТОК ОСВІТИ В ІСЛАМСЬКИХ КРАЇНАХ

Ісламський світ об'єднує різні культури та соціальні взаємини, що робить його освітній ландшафт різноманітним та цікавим об'єктом вивчення. Розглядаючи розвиток системи освіти в ісламських країнах, слід звертати увагу як на історичний спадок, так і на сучасні освітні тенденції. Освіта відіграє ключову роль у формуванні суспільства, культури та економіки кожної країни. Від виникнення першої мусульманської школи і до сучасності, ісламська освітня система зазнавала змін та адаптувалася до нових викликів та впливів.

Ключові слова: ісламська освіта, традиції та культура, релігійна ідентичність, медресе, Коран.

Мета – розглянути розвиток освіти в ісламських країнах, акцентуючи увагу на тенденціях, що сформували її сучасний стан, а також визначити сучасні виклики, з якими стикаються ці країни в освітній галузі.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. для ісламських країн залишається важливою проблема розвитку освіти, яка, з одного боку, має відповідати сучасним вимогам, а з іншого – базуватись на «ісламських цінностях» та традиціях. Сучасна ісламська молодь виростає та живе в мультикультурному глобальному середовищі, але для мусульманських традиціоналістів важливим залишається питання збереження «ісламської ідентичності» паралельно з отриманням високоякісної освіти західного зразка. Чимало студентів із мусульманських країн отримують освіту в університетах Європи та США, адже саме вони є драйверами сучасного світового освітнього процесу. Традиційним також залишається розвиток релігійної освіти, якій в ісламських країнах приділяється чимала увага [6, с. 81-85]. Звісно, що ця проблематика не була обділена увагою як радянських сходознавців, так і сучасних вітчизняних дослідників. Відзначимо праці В. Василенка, Б. Сипка, Н. Латигіної, Л. Масюка та ін.

Розглядаючи історію освіти в ісламі, слід зазначити, що вона завжди мала важливий характер. Із самої появи ісламу в VII ст. ісламська освіта стала не тільки способом навчання релігійним приписам, але й засобом розвитку науки, культури та філософії. Першими осередками ісламської освіти були «медресе» – школи, де вивчали Коран та ісламське право (шаріат) [6, с. 85-87]. У цих школах досліджували тексти Корану, Сунни та закони шаріату, що сприяло розвитку теології та філософії в ісламському світі. Середньовіччя стало періодом, коли ісламська освіта розквітла. Згадаємо хоча б прізвища таких вчених, як Аль-Фарабі, Аль-Хорезмі чи Ібн Сіна, які зробили значний внесок у розвиток математики, медицини та філософії [5, с. 361-365]. У той час ісламські вчені були першопрохідцями своєї епохи, а їх наукові досягнення вплинули на розвиток науки в усьому світі. Освіта в ісламі також дала початок першим університетам, де вивчалися як теологічні, так і світські предмети. Серед найдавніших вищих навчальних закладів згадаємо університет Аль-Каравія у Багдаді чи Аль-Азхар у Каїрі. Наприклад, університет Аль-Каравія став центром вивчення саме наукових дисциплін та філософії. Інтелектуали та вчені в ісламському світі зберегли і розвинули джерела античної та класичної спадщини, чимало давньогрецьких праць дійшли до нашого часу саме завдяки арабським перекладам. У подальшому ці праці були перекладені на латину та інші мови, та стали основою для розвитку європейської науки. Як бачимо, у Середньовіччя ісламська наука знаходилась у дуже доброму стані та сприяла науковому розвитку [5, с. 371].

Водночас, ісламська освіта від свого початку була тісно пов'язана із ісламською теологією – вивченням Корану та священних текстів, і саме цей бік освіти стає домінуючим, відсуваючи на маргінес світські науки. У подальшому це породжує відставання від тієї ж європейської освітньої моделі, яка починає відриватися від теології в напрямку світських наук [1, с. 49-51].

Це відставання залишилось і в сучасній ісламській освітній моделі. Ключовим викликом сучасної освіти, на думку ісламської педагогіки, є необхідність балансу між збереженням ісламської ідентичності та відкритістю до сучасних знань і технологій [1, с. 52]. Як і у Середні віки, ісламська освіта приділяє велику вагу релігійним дисциплінам та вивченню Корану. Водночас, чимало ісламських країн вдосконалюють свої університети, дослідницькі програми та наукові досягнення, що сприяє розвитку науки та технологій [1, с. 51-52].

Постає доречне питання, якщо наукові знання вступають у протиріччя із теологічними, який напрямок буде розвивати ісламська освіта? Чи вдасться ісламській освіті залишитись на перетині «традиційних цінностей» і новаторських підходів, сприяючи розвитку мусульманських країн та їхньому внеску у світову культуру [4, с. 87]? Кращі університети світу готують студентів до сучасних викликів та конкурентоспроможності на світовому рівні, і це мало пов'язано із теологією [4, с. 148].

Ще одна актуальна проблема ісламської системи освіти – проблема впровадження гендерної рівності. Чимало країн стикаються з викликом забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок у галузі освіти, а також викликом боротьби зі стереотипами та обмеженнями щодо жіночої освіти [7, с. 91].

Отже, сучасна ісламська освіта намагається залишити зв'язок із ісламом, оскільки релігія відіграє важливу роль у житті мусульманського співтовариства. Певною мірою це зумовлено самою традицією ісламської освіти, яка від початку ісламської історії формувалась за рахунок вивчення Корану, який визначає основні принципи віри та моралі. Саме теологія була серцевиною ісламської освітньої системи, світські науки завжди залишались другорядними [2, с. 512-513]. Виключенням були соціальні взаємини, яким освітня система приділяла чималу увагу ще з Середньовіччя, адже ісламська освіта включала в себе вивчення ісламського права (шаріату), що регулювало усі аспекти життя віруючих [3].

Висновки. Розвиток освіти в ісламських країнах визначається глибоким зв'язком із ісламом, який виступає основою формування культурної ідентичності віруючих. Починаючи з вивчення Корану в мечетях та медресе, ісламська освіта розширилася та стимулювала вивчення таких галузей знань, як математика, астрономія, медицина, філософія. Видатні ісламські вчені Середньовіччя зробили вагомий внесок у світовий розвиток науки. До XIII ст. ісламська освіта була ключовим фактором у глобальному науковому розвитку.

Для сучасної освіти ісламських країн характерна проблема вибору – або ж зосередитись на теології і програти освітню гонку, або ж знайти баланс, за допомогою якого можна підтримувати релігійну ідентичність і водночас готувати молодь до викликів сучасного світу. На думку ісламських вчених та педагогів, ісламська освіта визначається своєрідним синтезом духовності та науки, та, як і раніше, сприяє збереженню та передачі багатой культурної спадщини мусульманського світу майбутнім поколінням.

Джерела та література:

1. Василенко В.С. Структурний аналіз ісламської освіти (релігієзнавчий аспект). *Релігієзнавство*. 2012. Вип. 28. С.49–58.

2. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство. Київ: Кондор, 2007. 646 с.
3. Кривонос О. Іслам як політична та етична доктрина. Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія психологія комунікації» [Ел. ресурс]. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/386> (дата звернення 02.12.2023).
4. Лагігіна Н.А. Іслам: шлях крізь століття: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 360 с.
5. Мир-Багірзаде С. Система образования и воспитания на мусульманском Востоке. Філософія освіти. 2013. № 1 (12). С. 361–372.
6. Сипко Б. Ісламська релігійна освіта та приватні мусульманські школи на зламі ХХ–ХХІ ст.: Австрійсько-Французькі контрасти. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету [Proceedings of History Faculty of Lviv University]*. 2018–2019. Вип.19-20. С.81–97.
7. Ямпольська Л.М. Іслам і сучасний світ: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2017. 190 с.

Тупик Крістіна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті висвітлено особливості застосування технології розвитку критичного мислення. Розглянуто застосування даної технології на різних етапах уроку.

Ключові слова: критичне мислення, НУШ, технології розвитку критичного мислення, компетентнісний підхід, урок.

Для сучасної системи освіти в умовах розбудови Нової української школи (далі – НУШ) актуальною є проблема розвитку критичного мислення у школярів, що є дієвим способом виховання громадян, які повинні про все мати власну думку та здатність критично мислити у будь якій ситуації. Для всіх компетентностей, які має розвивати НУШ, спільними є такі вміння: читання з розумінням, вміння висловлювати свою думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, вирішувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими. Формування критичного мислення в особистості є викликом сучасної системи освіти, яка має запропонувати новітню методологію засвоєння особистістю відповідних навичок здобуття нових знань та критичного оцінювання різноманітних інформаційних потоків, під впливом яких перебуває сучасна людина.

Мета статті – проаналізувати особливості застосування технології розвитку критичного мислення.

Дослідженню даного питання приділяли увагу багато як зарубіжних (А. Кроуфорд, Д. Халперн, А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер), так і українських (І. Бондарук, О. Пометун, О. Тягло, Н. Вукіна, С. Терно) науковців.

На думку відомого американського психолога Д. Халперн, освіта, розрахована на перспекти-

ву, має забезпечити формування в учнів двох основних груп умінь: умінь швидко орієнтуватись у зростаючому потоці інформації та знаходити потрібне і вміння осмислити та застосувати здобуту інформацію [1, с. 4].

Ідея розвитку критичного мислення для української педагогіки відносно нова. 1996 року український вчений О. Тягло акцентував увагу на важливості і значущості розвитку критичного мислення в умовах інформаційного суспільства. За визначенням науковця, критичне мислення – активність розуму, спрямована на виявлення й виправлення своїх помилок, точність тверджень і обґрунтованість міркувань [6, с. 46-47].

На думку О. Пометун, критичне мислення – здатність людини усвідомлювати власну позицію з того чи іншого питання, вміння знаходити нові ідеї, аналізувати події і оцінювати їх, приймати ретельно обдумані, зважені рішення стосовно будь яких думок і дій [5, с. 10-11]. Н. Вукіна зазначає, що критичне мислення – це модель для навчання й виховання громадян майбутнього [2]. Г. Липкіна, Л. Рибак вважають, що критичне мислення – вміння індивіда оцінювати свої думки та сторонні впливи, виявляти в них сильні та слабкі аспекти, не розглядати як істину кожную здогадку, а піддавати її сумніву й перевірці [3, с. 10].

Девід Вуді Джуді та А. Браус пояснюють критичне мислення як «розумне рефлексивне мислення, сфокусоване на рішенні, у що вірити і що робити». Критичне мислення, на їхню думку, це пошук здорового глузду – як розсудити об'єктивно і вчинити логічно з урахуванням як своєї точки зору, так і інших думок, вміння відмовитися від власних упереджень [1, с. 12].

В результаті узагальнення думок багатьох дослідників, ми можемо дійти висновку, що критичне мислення постає як складне, багатовимірне й багаторівневе явище. Відтак можна стверджувати, що під критичним мисленням розуміють особливий тип, спосіб мислення, який поєднує:

- процеси аналізу, синтезу й обґрунтованого оцінювання вірогідності / цінності інформації;
- здатність людини визначати проблеми, знаходити їх причини й передбачати наслідки, формулювати альтернативні гіпотези їх розв'язання;
- генерувати чи змінювати свою позицію на основі фактів та аргументів;
- ухвалювати зважені рішення – чому довіряти та що робити далі.

Іншими словами, критичне мислення – по суті набір розумових стратегій і операцій, опанування яких передбачає вільне використання людиною мисленневих операцій високого рівня, що застосовуються для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок та ухвалення рішень.

Серед основних ознак критичного мислення науковці визначають: вміння виокремлювати та аналізувати різні ситуації, які виникають у реальному житті; приймати самостійні рішення та прогнозувати їхні наслідки; чітко і продумано викладати власні думки, аргументовано доводити свою точку зору, уважно ставлячись до чужої та враховуючи її; пропонувати варіанти для розв'язання поставлених завдань, порівнювати, оцінювати, виявляти недоліки і переваги кожного з них, вибираючи оптимальний; вміння збирати інформацію з різних джерел; аналізувати її щодо достовірності, точності, корисності для розв'язання поставленої проблеми; розпізнавати суперечливі дані, судження, аргументи, виявляти і виправляти помилки в міркуваннях інших та визнавати їх у своїх [7, с. 16].

Модель навчання, орієнтована на розвиток критичного мислення, руйнує традиційні підходи до навчання. Традиційно на більшості уроків вчителі активно говорять та діють, тоді як учні пасивно слухають. Більшість висловлювань вчителів виглядають як твердження, а не запитання. А коли вони

і ставлять запитання, то зазвичай чекають на відповідь декілька секунд і починають самі відповідати на них. За моделі навчання, орієнтованої на застосування критичного мислення, учнів навпаки, постійно запитують про те, що вони дізналися, стимулюють застосувати нові ідеї, порівняти їхні ідеї з тими, що є в підручниках, активно обговорювати в малих групах те, чому вони навчаються. Тож доміантним на уроці має бути процес самостійного дослідження, конструювання знань учнями в процесі активної пізнавальної діяльності.

Іншими словами, учні навчаються, коли обговорюють щось із однокласниками, про щось дискутують, слухають одне одного, реагують та обмірковують почуте. Працюючи в групах, учні знаходять більше ідей, ніж кожен учень окремо, засвоюють знання глибше. Те, що вони вивчають досліджуючи, стає частиною їх думок швидше, ніж заучені слова, які зазвичай швидко забуваються.

Загальноприйнятого переліку методів розвитку критичного мислення та загальноприйнятої класифікації цих методів на сьогодні не існує. На нашу думку, найпрактичнішим підходом є класифікація методів за етапами пізнавальної діяльності тих, хто навчається. У практиці навчання пізнавальна діяльність учнів реалізується в межах певної форми, як-от: «урок», «семінар», «проект» та ін., кожна з яких охоплює різні етапи пізнавальної діяльності людини – актуалізацію, мотивацію, первинне сприйняття, осмислення, систематизацію та узагальнення, рефлексію. На цьому ґрунтується пропонування в технології критичного мислення тричастинна структура уроку, яка дає можливість досягти оптимальних результатів у навчанні.

Вступна частина уроку (до 5 % часу), яку в технології розвитку критичного мислення називають викликом, етапом актуалізації опорних знань і уявлень учнів та мотивації їх до навчання. Актуалізація – пошук в пам'яті учнів опорних знань та життєвих уявлень, які треба «дістати» з їхньої довготривалої пам'яті. Це підвищує увагу учнів до теми, проблеми, будить їхню зацікавленість, тобто виконує мотиваційну функцію.

Мотивація до навчальної діяльності – друге завдання вступної частини уроку. Напевно кожен учитель чув від учнів «Навіщо мені ваша... (назва будь-якого предмета)». Тож, діти мають усвідомити персональну значущість того, чого можна навчитися на уроці.

Під час цього етапу, як і протягом усього уроку, важливо, щоб учитель говорив якомога менше. Роль учителя полягає в тому, щоб бути провідником, стимулювати учнів до роздумів, вислуховувати їхні міркування. Процес активного пригадування того, що вони знають з опрацьовуваної теми, змушує їх аналізувати власні знання й уявлення, до яких можуть бути долучені нові. Спеціальними методами, що сприяють розв'язанню цих завдань, окрім запитань учителя, можуть бути кластер, асоціативний куц, мозковий штурм тощо.

Наприкінці вступної частини вчитель оголошує тему та очікувані навчальні результати уроку. Це допомагає учням усвідомити власні цілі навчання, зрозуміти зміст їхньої діяльності, тобто того, що вони мають досягти в результаті уроку й що від них очікує вчитель.

Далі відбувається основна частина уроку (75–80% часу уроку). Вчитель організовує активну діяльність учнів з дослідження, осмислення матеріалу, пошуку відповідей на раніше поставлені питання, постановки нових і пошуку відповідей на них. Головне завдання цієї частини уроку – конструювання учнями знань і навичок, формування власного ставлення до теми. На цьому етапі учні разом з учителем:

- порівнюють свої очікування з тим, що їм пропонують вивчити;
- ставлять запитання щодо нового змісту;

– експериментують, пробують зробити щось із того, чому навчаються, на практиці, виходячи з наявних у них уявлень, знань, умінь незалежно від того, чи є вони достатніми;

- аналізують отриманий досвід;
- переглядають свої очікування й висловлюють нові;
- виявляють головне, осмислюють теоретичні ідеї, концепції;
- відстежують хід власних думок;
- роблять висновки щодо змісту матеріалу;
- пов'язують зміст уроку з особистим досвідом;
- відпрацьовують уміння і стратегії мислення [5, с. 18].

Подальше відпрацювання, осмислення й закріплення нових знань і способів діяльності (друга частина цього етапу) відбувається за допомогою різноманітних методів і прийомів організації активної самостійної роботи учнів. Ефективними будуть різні види дискусій і обговорень, «тонкі» й «товсті» запитання та ін. Обов'язковими є два елементи розвитку критичного мислення – індивідуальний пошук учнів та обмін ідеями в групах чи загальному колі, причому особистий пошук мусить неодмінно передувати обміну думками.

Коли учні зрозуміли ідеї уроку й виконали вправи для формування вмінь, слід переходити до підсумкової частини уроку (10% часу уроку). Завдання цієї частини: узагальнення, систематизація (але не відтворення!) того, що учні вивчали, і рефлексія учнів щодо процесу й результатів навчальної діяльності.

Третій етап уроку є найважливішою фазою для розвитку критичного мислення, що є рефлексивним за своєю природою. Необхідно, щоб учні подумали про те, що вони дізналися, чого навчилися, запитали себе, що це для них означає, як це змінює їхнє бачення і як вони можуть це використовувати. Учні з допомогою вчителя:

- узагальнюють та інтерпретують основні ідеї уроку;
- обмінюються думками та висловлюють особисте ставлення до окремих положень матеріалу чи уроку загалом;
- оцінюють набуті знання й уміння та отримують оцінку вчителя;
- ставлять перед собою додаткові запитання;
- планують застосування вивченого.

У цій частині учні вдосконалюють важливе вміння – резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, передавати почуття й уявлення кількома словами, зіставляти нову інформацію зі своїми сталими уявленнями, тобто свідомо пов'язувати нове з уже відомим. Методами розвитку критичного мислення на цьому етапі можуть бути сенквейн, бортовий журнал, дискусія, шкала думок та ін.

О. Пометун у своїх дослідженнях наводить декілька порад, що варто враховувати, обираючи методи для уроку:

1. Характер матеріалу й результатів, які вчитель хоче отримати, – знання, уміння чи ставлення. Якщо ви очікуєте від учнів засвоєння знань, то вам підійдуть методи повторення: опитування, тести, взаємоперевірка, перечитування / перегляд тощо; якщо розвитку вмінь – потрібно організувати діяльність, у якій учні вправлятимуться, щоб сформувати або розвинути те чи інше вміння; а от формування ставлень учнів потребує дискусії, обговорення, постановки дилем або спірних запитань.

2. Готовність учнів до інтерактивної взаємодії – роботи в парах, зміни партнерів зі спілкування, виконання завдання в команді, дотримання правил та ін. Така готовність не виникає автоматично,

а формується поступово. Починати її розвивати в учнів потрібно якомога раніше з невеличких і нескладних форм взаємодії (робота в парах, потім у трійках), ретельно пояснюючи учням послідовність дій. А після завершення обов'язково слід організувати обговорення успіхів та невдач цієї діяльності.

3. Ваш стиль викладання. Метод має бути комфортним саме для вас. Наприклад, якщо для вас контроль менш значущий, оберіть варіант розширеної взаємодії учнів, коли вони працюють самостійно більшу частину уроку, не презентуючи проміжні результати роботи. І навпаки, якщо ви надаєте перевагу контролю, варто використовувати більш структуровані методи навчання, стежити за діяльністю учнів поетапно, наприклад ставлячи їм чіткі, виконувані за певний час завдання, які можна перевірити.

4. При виборі методу слід враховувати час, необхідний для організації роботи учнів; особливості організації освітнього простору (насамперед розташування меблів) та наявність джерел інформації (доступ до Інтернету, книжки або роздаткові матеріали).

Головне пам'ятати: ми не прагнемо вразити когось яскравим методом чи прийомом, не прагнемо розважити учнів, а спираємося лише на бажання зробити навчання більш ефективним та результативним.

Тож, можемо зробити висновок, що розвиток критичного мислення – обов'язкова складова сучасного освітнього процесу. Як і будь яка освітня технологія, технологія розвитку критичного мислення має свої особливості застосування. Правильне використання необхідних технологій та методів у структурі уроку допоможе ефективно побудувати методично правильну модель уроку із розвитку критичного мислення та в подальшому виховувати громадян, які вміють розмірковувати, аналізувати інформацію, мати власну думку, спілкуватися, та чути інших.

Джерела та література:

1. Бондарук І.П. Формування критичного мислення учнів у процесі навчання історії: навчально-методичний посібник. Біла Церква: КОПОПК, 2013. 107 с.
2. Вукіна Н.В., Дементієвська Н.П., Сущенко І.М. Критичне мислення: як цьому навчати: наук.- метод. посібник / за наук. ред. О.І. Пометун. Харків, 2007. 190 с.
3. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів / наук. ред. і передм. О.І. Пометун. Київ: Плеяди, 2006. 220 с.
4. Освітня платформа «Критичне мислення». URL: <https://www.criticalthinking.expert/shop/nabirkartok-yak-rozvinuty-krytychne-myslennya-zadopomogoyu-spetsialnyh-metodiv> (дата звернення: 12.05.2024).
5. Пометун О.І. Урок, що розвиває критичне мислення. 70 методів в одній книзі: навчально-метод. Посібник. Київ, 2020. 104 с.
6. Тягло О. Післямова до статей Метью Ліпмана і Марка Вайнштейна. *Престиж учителя* 2005. № 2 (60). С. 46–47.
7. Хачумян Т. І. Формування критичного мислення студентів вищих навчальних закладів засобами інформаційних технологій: дис. канд. пед. наук: 13.00.09 / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2005.

КІБЕРБУЛІНГ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТА ЙОГО ПРОФІЛАКТИКА

Стаття присвячена актуальній в умовах стрімкого інформаційно-комунікаційного та технічного прогресу проблемі кібербулінгу в освітньому середовищі. Проаналізовано причини виникнення кібербулінгу та його вплив на психоемоційний і фізичний стан підлітків як найбільш психологічно вразливої вікової категорії дітей. Схарактеризовано ряд особливостей кібербулінгу, визначено основні його види. Розкрито особливості профілактики та надано поради для попередження та протидії кібербулінгу.

Ключові слова: булінг, кібербулінг, підлітки, профілактика.

В умовах переважно дистанційного навчання ми часто позбавлені живого спілкування, значно менше зустрічаємося разом в наших звичних середовищах – школах, коледжах, університетах, на роботі. Але спілкування не зникло, воно просто більше перемістилося в цифровий простір. Особливо це торкнулося сфери освіти: електронні підручники, посібники, навчальні матеріали, формальне шкільне навчання. Діти проводять багато часу в Інтернеті, спілкуючись з друзями та навчаючись. І так само, як і в звичайному житті, їх там може підстерігати небезпека. Діти вільно орієнтуються у віртуальному просторі, проте часто це відбувається поза увагою дорослих, що може призвести їх до такого негативного явища як кібербулінг [5].

Кібербулінг – це новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину за допомогою використання таких інформаційно-комунікативних засобів як мобільні телефони, електронна пошта, соціальні мережі тощо [3, с. 8].

Досліджували проблему кібербулінгу такі вітчизняні дослідники як М.М. Кононова [1], М.М. Корнієнко, О.Ю. Міхеєва [2], К.В. Морозюк [3], Л.А. Найдьонова [4], серед зарубіжних – Д. Ольвеус [6] та ін.

Метою нашої статті є висвітлення проблеми кібербулінгу в освітньому середовищі та надання рекомендацій щодо запобігання та протидії йому.

Кібербулінг має низку характерних особливостей, які відрізняють його від традиційного булінгу: анонімність, можливість підміни ідентичності, здатність цькувати та тримати в напрузі жертву будь-де та в будь-який час, швидке поширення інформації, що є дуже зручним для поширення пліток, які можуть нашкодити репутації жертви. Найчастіше жертвами або ініціаторами кібербулінгу стають підлітки. Це пов'язано з певними особливостями їхнього розвитку, а точніше перебудовою організму, змінами у психо-фізичному стані, набуттям нових соціальних ролей, загостренням певних рис характеру та кризою підліткового віку. Але якщо насильницькі дії раніше могли проявлятися тільки в реальному житті, то зараз вони проявляються також і в Інтернет-середовищі [2, с. 249].

Аналіз досліджень і публікацій з обраної теми свідчить, що причини кібербулінгу різноманітні. В основі їх лежать як особистісні особливості кібербулера й жертви, так і середовище, в якому виховуються діти. Мова йде не лише про родину, а й про навчальні заклади, державну політику, яка стосується вирішення цієї проблеми, суспільні цінності та культуру [1, с. 29-30].

Кібербулінг може здійснюватися з наступних **причин**:

- людське зло. Кібербулінг може бути вчинений людиною, яка просто хоче завдати шкоди іншій людині.

- Соціальні фактори. Кібербулінг може бути вчинений як спосіб адаптації до соціальних норм або тиску.

- Почуття ворожнечі або ненависті. Кібербулінг може бути способом для кривдника висловити ворожість або ненависть до жертви, яка якимось чином відрізняється від нього.

- Почуття самоствердження або влади. Для кривдника кібербулінг може бути способом самоствердитися або відчути себе сильним і могутнім.

- Почуття нудьги або розваги. Для кривдника кібербулінг може бути способом розважитися або отримати задоволення від знущань над жертвою [1, с. 30; 3, с. 16-17].

Потрібно зауважити, що в деяких випадках кібербулінг може бути вчинений ненавмисно, наприклад, якщо хтось поширює чутки або плітки, не усвідомлюючи, що вони можуть завдати шкоди іншій людині [1, с. 30].

Кібербулінг може розповсюджуватися на більшість членів освітнього середовища, але його постійними жертвами можуть стати не всі. Спираючись на психологічний портрет типової жертви, можна виокремити специфіку жертв кібербулінгу, яку наводить психолог Д. Ольвеус. На думку науковця, найчастіше жертвами кібербулінгу стають діти, які мають підвищений або високий рівень тривожності, невпевнені в собі та мають низьку самооцінку; сором'язливі, лякливі, чутливі; не мають близького друга серед однолітків, надають перевагу спілкуванню зі старшими; фізично слабкі діти у порівнянні з ровесниками; самотні діти, які походять з неблагополучних сімей; мають негативний досвід життя, зазнають фізичного насильства в сім'ї; замовчують факти насильства та цькування та не вважають себе значущими для суспільства [2, с. 248; 6, с. 101].

Для жертви кібербулінг може мати серйозні негативні наслідки: зниження самооцінки; порушення соціальних зв'язків, ізолюваність; підвищення ризику розвитку нервово-психічних і поведінкових розладів (депресія, порушення сну й апетиту, можливе формування посттравматичного синдрому); затяжний стрес, почуття безвихідності та безнадії, поява суїцидальних думок; втрата мотивації до навчання. У деяких критичних випадках батьки через булінг можуть навіть перевести дитину в іншу школу.

Кібербулінг може мати негативні наслідки не лише для жертви, а й для освітнього середовища в цілому. Він може призводити до загального зниження якості навчання, адже кібербулінг відволікає увагу жертви від навчання, створює атмосферу страху й тривоги у школі, веде до збільшення кількості прогулів, адже наслідком кібербулінгу може бути пропуск жертвою занять через побоювання зустрічі з кривдником [3, с. 17].

На сьогодні досить актуальним питанням є **профілактика** кібербулінгу. Особливості профілактики кібербулінгу серед підлітків у шкільному середовищі полягають у підтримці дитини педагогами, створенні дружньої, довірливої атмосфери, що сприятиме налагодженню контакту та вирішенню проблеми кібербулінгу, якщо така подія трапляється, злагодженій роботі у школі, просвітницьких діях спеціалістів з кібербезпеки.

Профілактика кібербулінгу здійснюється за двома напрямками. Перший пов'язаний з розвитком технічних засобів, що обмежують небажаний контент (фільтри, цензура), що передбачає у соціальних мережах та на веб-сайтах кнопок «поскаржитися», а також налаштування конфіденційності персональних акаунтів. Другий передбачає навчання користувачів мережі Інтернет правилам безпеки та коректної поведінки по відношенню до інших користувачів Інтернету [2, с. 250].

Основні принципи протидії та попередження кібербулінгу полягають в уважності до дитини та її віртуальних дій. Дослідження медіакультури молоді показують, що підлітки мають відокремлені

від дорослих віртуальні практики. Але, на нашу думку, батьки не повинні усуватися від проблеми й теж мають проводити з дітьми бесіди на тему кібербулінгу. Профілактика кібербулінгу в домашніх умовах може здійснюватися наступними засобами:

- розмови з дітьми про кібербулінг. Батьки повинні пояснити дітям, що таке кібербулінг, як його розпізнати та як з ним боротися.

- Обмеження на використання цифрових технологій. Обмеження часу, який діти проводять в Інтернеті; контроль за веб-сайтами, які діти можуть відвідувати, допомагає зменшити їхню схильність до кібербулінгу та можливість стати його жертвою.

- Керування онлайн-активністю дітей. Батьки можуть регулярно перевіряти онлайн-активність своїх дітей, щоб переконатися в тому, що вони не беруть участі в кібербулінгу, або не стали його жертвами [2, с. 250].

Протидія кібербулінгу може й повинна відбуватися не лише вдома під час бесіди з батьками, а й у школі, адже школа – це те місце, де дитина проводить більшу частину свого дня, спілкується з іншими, розвивається та дізнається нове. У школі протидія та попередження кібербулінгу можуть відбуватися за такими напрямками:

- просвітництво та навчання. Важливо розповідати дітям про кібербулінг, про його наслідки, та про те, що можна зробити, щоб йому запобігти. Це можна зробити за допомогою інших програм, освітніх платформ, веб-сайтів та інших ресурсів.

- Організації та процедури. У школі можна створити організації, які реагуватимуть на кібербулінг та будуть запобігати йому.

- Моніторинг. Школа може проводити онлайн-активності, щоб виявляти та реагувати на кібербулінг.

- Створення інклюзивного та безпечного середовища. У шкільних правилах можна чітко визначити, що таке кібербулінг, його причини та наслідки.

- Заохочення дітей до повідомлень про випадки кібербулінгу. Учням потрібно розповісти, що вони не повинні боятися повідомляти про те, що стали жертвами кібербулінгу. Вони повинні знати, що не самотні, що можливий вихід із ситуації, яка склалася, що їхні повідомлення будуть сприйняті з максимальною серйозністю, та будуть вжиті відповідні заходи.

- Навчання та підтримка. Школа повинна надавати підтримку жертвам, працювати з кривдниками та свідками кібербулінгу. Це допоможе їм подолати травми, спричинені кібербулінгом, та запобігти його повторенню.

Кібербулінг – серйозна проблема, але завдяки спільним зусиллям суспільства з нею можна впоратися. Важливо, щоб усі небайдужі не хежували дитячими проблемами та працювали над створенням безпечнішого та більш інклюзивного для дітей середовища [2, с. 250].

Таким чином, створення сприятливої атмосфери в сім'ї та у шкільному середовищі є дієвим чинником у протидії кібернасильству. У школі важливими в цьому напрямку є дії шкільного психолога, класного керівника, дирекції та інших вчителів школи. Їхня робота повинна бути спрямована на створення здорового колективу, пануванню в ньому доброзичливої атмосфери та подолання негативних явищ, які можуть виникати у шкільному середовищі. Ці спеціалісти мають добре знатися на ознаках впливу явища кібербулінгу та його наслідках, щоб мати змогу вчасно попередити батьків і вплинути на підлітка, допомогти розібратися в ситуації та запобігти негативним наслідкам, що можуть загостритися у випадку неухважності.

Джерела та література:

1. Кононова М.М. Психологічні чинники кібербулінгу серед підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. 2022. № 4. С. 29–32.
2. Міхеєва О.Ю., Корнієнко М.М. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 247–251.
3. Морозюк К.В. Психологічні особливості кібербулінгу як форми віртуальної агресії у підлітків. Київ: Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, 2020. 35 с.
4. Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Методичні рекомендації. Київ, 2014. 80 с.
5. Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України: аналітичний огляд. Команда правозахисного департаменту ГО «Докудейз». 2020. URL: https://cyber.bullyingstop.org.ua/storage/mediaarchives/cyberbuling_%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB15-10_compressed.pdf.
6. Olweus D. *Bullyingatschool: Long-term outcomes for the victims and aneffective school-based intervention program. Aggressivebehavior: Currentperspectives*. NewYork: Plenum Press, 1994. Pp. 97–130.

ПРО АВТОРІВ

Блохіна Владислава Вячеславівна, студентка 42 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського (ННПСД) Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (НУЧК). Наукові керівники: **Павленко Людмила Анатоліївна**, к. і. н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК; **Щербина Світлана Вікторівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Гладченко Єлизавета Сергіївна, студентка 31 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Токарєв Сергій Анатолійович**, к.і.н., старший викладач кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Губар Ярослава Юріївна, випускниця магістратури ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Соломенна Тетяна Валеріївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Зубок Тетяна Олександрівна, випускниця магістратури ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Соломенна Тетяна Валеріївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Іванова Софія Віталіївна, студентка 21 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Ясновська Людмила Василівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Ірха Михайло Михайлович, студент 30 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Кеда Марина Костянтинівна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Коваленко Валентин Вікторович, студент 61 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Стрілюк Олена Борисівна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Кондратенко Анастасія Олександрівна, студентка 41 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Шара Любов Миколаївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Костирко Надія, студентка 31 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Дорохіна Тамара Федорівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Кришук Катерина Андріївна, студентка 20 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Доманова Ганна Сергіївна**, заступник директора ННПСД, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Куліда Юлія Миколаївна, студентка 30 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Павленко Людмила Анатоліївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Макаренко Сергій Максимович, студент 42 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Дорохіна Тамара Федорівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Мегем Руслан Миколайович, студент магістратури ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Кондратьєв Ігор Вікторович**, д.і.н., професор, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Музика Крістіна Романівна, учениця 11 класу, вихованка гуртка «Юні музеєзнавці-патріоти – майбутні захисники України» Деснянського закладу позашкільної освіти «Центр творчості дітей та юнацтва» Деснянської селищної ради Чернігівської області. Наукові керівники: **Миронова Лідія Миколаївна**, директорка Деснянського закладу позашкільної освіти «Центр творчості дітей та юнацтва» Деснянської селищної ради Чернігівської області, керівниця гуртка «Юні музеєзнавці-патріоти – майбутні захисники України»; **Шара Любов Миколаївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Муравейник Дарина Максимівна, студентка 30 групи ННПСД НУЧК. Наукові керівники: **Кеда Марина Костянтинівна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК; **Коваленко Ольга Олександрівна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Навозенко Олександр Юрійович, студент 21 групи ННПСД НУЧК. Наукові керівники: **Павленко Людмила Анатоліївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК; **Ясновська Людмила Василівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Нагорний Павло Володимирович, студент 42 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Стрілюк Олена Борисівна**, к.і.н., доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Ніколаєнко Руслан Вячеславович, аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Соломенна Тетяна Валеріївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Осипенко Микола Олександрович, студент 31 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник:

Дорохіна Тамара Федорівна, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Сизон Олександр Олександрович, учень 9 класу спеціалізованої загальноосвітньої середньої школи № 1 з поглибленим вивченням іноземних мов м. Чернігова. Науковий керівник: **Шара Любов Миколаївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Супрун Павло Андрійович, студент 31 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Гринь Олена Володимирівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Табала Тимур Валентинович, студент 31 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Дорохіна Тамара Федорівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Туз Наталія Віталіївна, здобувач освітнього рівня «магістр» ННПСД НУЧК, педагог-організатор Тупичівського ліцею та мультифункціонального освітнього центру «Вулик», який діє при навчальному закладі. Науковий керівник: **Дорохіна Тамара Федорівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства ННПСД НУЧК.

Тупик Крістіна Геннадіївна, студентка 51 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Кулик Ірина Олександрівна**, к.пед.н., доцент кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін ННПСД НУЧК.

Усік Світлана Сергіївна, студентка 21 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Герасимчук Олександр Михайлович**, к.і.н., старший викладач кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін ННПСД НУЧК.

Хомовська Сніжана Вікторівна, студентка 31 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Дорохіна Тамара Федорівна**, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Шевченко Валентина Павлівна, студентка 40 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Стрілюк Олена Борисівна**, к.і.н., доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

Шульга Ольга Володимирівна, студентка 30 групи ННПСД НУЧК. Науковий керівник: **Павленко Людмила Анатоліївна**, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ННПСД НУЧК.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ

Муравейник Дарина

Діяльність Арістіда Бріана по об'єднанню європейських держав 3

Губар Ярослава

Відносини України з ЄС під час повномасштабного вторгнення РФ 6

Зубок Тетяна

Діяльність Олени Зеленської під час повномасштабного вторгнення: допомога Європи 10

Ірха Михайло

Пісенний конкурс «Євробачення» як інструмент культурної політики ЄС 16

Ніколаєнко Руслан

Питання збереження культурної спадщини України в період повномасштабного вторгнення РФ: допомога ЄС 20

РОЗДІЛ 2. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Кондратенко Анастасія

Іпполіта – цариця амазонок 24

Крищук Катерина

Становлення і розвиток культів Осіріса та Сета у Стародавньому Єгипті 26

Муравейник Дарина

Великі Діонісії в історії Стародавньої Греції. 29

<i>Сизон Олександр</i>	
Промислова революція в Англії: передумови та наслідки	32
<i>Куліда Юлія</i>	
Тюільрійський палац за часів Бонапартів	36
<i>Шульга Ольга</i>	
Коштовна краса легендарної епохи: ювелірні прикраси королеви Вікторії.	40
<i>Нагорний Павло</i>	
Роль руху іхванів у створенні Саудівської Аравії	45
<i>Навозенко Олександр</i>	
Фінська пропаганда у Зимовій війні.	48
<i>Шевченко Валентина</i>	
Тансу Чіллер – «залізна леді» Турецької республіки	52
<i>Блохіна Владислава</i>	
Феномен татуювання як соціальний індикатор історичної доби	56
РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ	
<i>Навозенко Олександр</i>	
Військові кампанії Мстислава Хороброго	63
<i>Іванова Софія</i>	
Битва на Нежatinій ниві. Витоки конфлікту.	67
<i>Супрун Павло</i>	
Московська кампанія П. Конашевича-Сагайдачного 1618–1619 рр.	70
<i>Блохіна Владислава</i>	
Формування туристичної інфраструктури Чернігова наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.	73

Музика Крістіна

Громадська організація «Єдина родина Чернігівщини»:
структура та головні напрями діяльності 78

РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Дорохіна Тамара, Токарєв Сергій

Повсякденне життя населення Чернігівщини в умовах повномасштабного російського вторгнення. Матеріали етнографічної практики 2023 р. 82

Гладченко Єлизавета

Взаємодопомога та волонтерський рух у смт. Холми в умовах повномасштабного вторгнення 2022 – 2023 рр. 84

Костирко Надія

Село Гучин Ріпкинської селищної громади в умовах тимчасової російської окупації 88

Макаренко Сергій

Усна історія сьогодення: свідчення тимчасово переміщених з України осіб, які знайшли притулок у Польщі та Чехії 90

Осипенко Микола

Селище Нове та село Ключків Седнівської територіальної громади в умовах російської військової агресії 91

Табала Тимур

Село Петрушин Киселівської територіальної громади в умовах тимчасової російської окупації 94

Туз Наталія

Діяльність Тупичівського ліцею в умовах воєнного стану 96

Хомовська Сніжана

Село Роїще Новобілоуської сільської територіальної громади в умовах тимчасової російської окупації 98

РОЗДІЛ 5. ПЕДАГОГІКА

Коваленко Валентин

Німецька модель викладання історії в школі 102

Мегем Руслан

Розвиток освіти в ісламських країнах 106

Тупик Крістіна

Особливості застосування технології розвитку критичного мислення 108

Усік Світлана

Кібербулінг в освітньому середовищі та його профілактика 113

ПРО АВТОРІВ 117

Наукове видання

JUVENIA STUDIA

Збірник наукових праць студентів та молодих учених

Випуск 14

Автори статей та їх наукові керівники несуть повну відповідальність за підбір і достовірність фактів, цитат, власних імен, економіко-статистичних даних та інших відомостей.

Друкується за рішенням Вченої ради Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського

Технічний редактор **В. М. Лозовий**
Дизайн та верстка **В. М. Лозового**

Підписано до друку 15.07.2024.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cyr.

Ум. друк. арк. 7,21. Ум. фарб.-відб. 7,21. Обл.-вид. арк. 7,75.

Зам. 0015. Тираж 70 прим.

Видавець Лозовий В.М.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року

Тел. +38-066-25-24-507

Віддруковано ФОП Лозовий В.М.
14035 м. Чернігів, вул. Карпенка-Карого, 40

